เทศนิพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สุขพาโช

ห้องขจร
อ
959.35
ข125ฉ
ร.2

959.35
จ.
C.2

ห้องศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช
สำนักหอสมุดกลาง
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ

ขจร สุขพานิช อ.บ., ป.ม.

เรียบเรียง

THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

มหามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พิมพ์จำหน่าย

พ.ศ. ๒๔๘๗

๕/-

ห้องสมุด ศูนย์การศึกษา

959.35
ก
ค.2

5457

พระไพร์พินาศ (องค์เดิม)

พระพุทธไพรีพินาศ

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม

เนื่องในงานสมโภชฉลองพระชนมายุครบ ๘๐ กาลฝนบริบูรณ์ ของสมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันที่ ๒๑–๒๒–๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๕ นี้ ทางเจ้าหน้าที่ร่วมจัดงานฉลองมหกรรมครั้งนี้ ได้จัดหล่อจำลองพระพุทธไพรีพินาศขึ้นเป็นที่ระลึก มีขนาดต่าง ๆ กัน ที่เป็นพระกริ่งก็มี พระบูชาก็มี ขนาดใหญ่ที่สุดได้จัดสร้างขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินี รวม ๒ องค์ด้วยกัน ขนาดย่อมลงมา สำหรับผู้ที่มีจิตศรัทธาใคร่จะได้ไปสักการะบูชาเป็นการส่วนตัว

โดยเหตุที่ผู้เขียนเรื่องนี้ มีความสนใจในพระพุทธรูปองค์นี้มาก่อน ที่ทางเจ้าหน้าที่จัดงานฉลองพระชนมายุของสมเด็จพระสังฆราชดำเนินการครั้งนี้ จึงใคร่จะนำเรื่องตำนานของพระพุทธรูปองค์นี้มาเล่าสู่กันฟังสักเล็กน้อยเท่าที่ค้นคว้าได้.

พระพุทธรูปไพรีพินาศ เกี่ยวด้วยประวัติศาสตร์และพระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ ๒ - ๓ และรัชกาลที่ ๔ และเกี่ยวเนื่องด้วยพระบุญญานุภาพและพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชอยู่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี และเกี่ยวข้องเป็นความรู้ในทางโบราณคดีด้วย ข้าพเจ้าผู้เขียนเรื่องนี้ต้องขอประทานอภัยโทษ หากได้กล่าวพาดพิงและกระทบกระเทือนถึงบุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือสกุลหนึ่งสกุลใดไปบ้าง ด้วยความจำเป็นในการ

เขียนเรื่องนี้ ซึ่งผู้เขียนมิได้มีเจตนาร้ายหรือมุ่งหมายในทางร้ายแต่ประการใดเลยแม้แต่น้อย พระไพรีพินาศมีเบื้องหลังอันยืดยาว และเต็มไปด้วยการต่อสู้ระหว่างความดีกับความไม่ดี และระหว่างบาปกับบุญ ดังจะได้ประมวลมาไว้โดยความสังเขปต่อไปนี้

ผู้เขียนได้ทราบเรื่องราวพระพุทธไพรีพินาศ เมื่อได้อ่าน "สาส์นสมเด็จ" ภาค ๔ พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพหม่อมเจิม ดิสกุล ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๙๓ ใน "สาส์นสมเด็จ" ดังกล่าวมานี้ มีลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๗๗ ความตอนหนึ่งเกี่ยวด้วยเรื่องพระพุทธไพรีพินาศ ในลายพระหัตถ์นั้นว่า

"มีเรื่องที่จะทูลถวายเรื่องหนึ่ง คือ เมื่อวันที่ ๑ เดือนนี้ (มีนาคม ๒๔๗๗) สมเด็จพระพันวัสสาทรงบำเพ็ญพระกุศลพระชนม์เสมอพระบาทสมเด็จพระพุทธ-

ยอดพ้า เริ่มด้วยเสด็จไปบูชาพระบรมรูปปฐมบรมราชานุสรณ์ แล้วเสด็จไปวัดพระเชตุพน ทรงจำแนกอาหารบิณฑบาตถวายพระสงฆ์ทั้งวัด แล้วเลี้ยงพระสงฆ์ราชวงศ์ เสร็จแล้วทรงทอดผ้าสบงกับย่ามพระสงฆ์ทั้งนั้นสดับปกรณ์แล้วเป็นเสร็จ การเลี้ยงพระสงฆ์ราชวงศ์นั้นเลี้ยงโต๊ะฝรั่ง เจ้านายเข้าเสิพโต๊ะสนองพระเดชพระคุณ จึงเป็นช่องได้สนทนาด้วยพระสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ตั้งปัญหาถามเกล้ากระหม่อมว่า พระไพรีพินาศนั้นเป็นพระอะไร มาแต่ไหน ทำไมจึงมาอยู่วัดบวรนิเวศน์ เหตุใดจึงมีชื่อว่า ไพรีพินาศ เกล้ากระหม่อมหงายท้อง ไม่สามารถตอบได้ อยากรู้เหมือนกัน เคยทูลถามผ่าพระบาทก็ไม่ทรงทราบเหมือนกัน หันไปหันมาเห็นกรมหมื่นพงศา ฯ จึงลองจดเข้าทูลถามดู ตรัสบอกว่า ใครก็ทรงจำชื่อไม่ได้เสียแล้ว เป็นผู้นำถวายทูลกระหม่อม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เมื่อยังทรงผนวชอยู่

เป็นเวลาติดต่อกับที่หม่อมไกรสรถูกสำเร็จโทษ จึงโปรดตั้งพระนามว่า พระไพรีพินาศ เกล้ากระหม่อมเห็นเค้าความเข้าที่หนักหนา ทูลถามว่าทรงทราบมาแต่ไหน ตรัสว่า เสด็จพระอุปัชฌาย์เล่า”

ต่อมา, สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีลายพระหัตถ์ตอบสมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๗๗ ทรงกล่าวตอนหนึ่งถึงเรื่องพระพุทธไพรีพินาศว่า

“หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ ขอทูลสนองความเรื่องพระพุทธไพรีพินาศ ที่อยู่วัดบวรนิเวศน์ หม่อมฉันได้ไปพิจารณาดูองค์พระพุทธรูปนั้น เป็นพระพุทธรูปศิลาแบบมหายาน ปางนั่งประทานอภัย คือเหมือนพระมารวิชัย แต่หงายพระหัตถ์ขวา หม่อมฉันเคยพบเรื่องในประกาศพระราชพิธีจรว่า ทูลกระหม่อมทรงบำเพ็ญพระราชกุศล “ผ่องพ้นไพรี” เมื่อปี

ฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ (ปีที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสมภพ) ความในประกาศนั้น กับพระนามพระพุทธรูปบ่งชัดว่า บำเพ็ญพระราชกุศลด้วยพ้นภัยจากหม่อมไกรสร พระพุทธรูปองค์นี้ทูลกระหม่อมเห็นจะทรงได้ไว้แต่ยังทรงผนวชใกล้ๆ กับเวลากำจัดหม่อมไกรสร จึงทรงถือเป็นนิมิตร เดิมเห็นจะเอาไว้ที่อื่น ที่โปรด ฯ ให้สร้างเก๋งประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นั้นไว้ที่พระเจดีย์วัดบวรนิเวศน์ เห็นจะเป็นตอนปลายรัชชกาลที่ ๔ หม่อมฉันนึกจำได้เป็นเงา ๆ ว่า เมื่อหม่อมฉันบวชเณร เก๋งนั้นยังไม่แล้ว ท่านก็เสด็จประทับอยู่วัดนั้น เมื่อทรงผนวชจะทรงจำได้บ้างดอกกระมัง แต่พระพุทธรูปองค์นี้จะมีใครถวาย หรือจะทรงได้มาจากไหนไม่ทราบ”

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๗๗ สมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า

“ขอบพระเดชพระคุณที่ทรงพระเมตตาโปรดตรัสบอกเรื่องพระพุทธไพรีพินาศเพิ่มเติมประทานไป จะได้เก็บความที่รู้ทั้งหมดบอกสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ไปให้ทราบ โดยที่ท่านอยากทราบเก่งที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นั้น เกล้ากระหม่อมนึกไม่ได้ว่าได้เห็นกำลังทำ เห็นเสร็จเรียบร้อยอยู่แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว วิหารเก่งทางวิหารพระศาสดานั้นดอกที่เห็นทำค้าง”

ใน “ ศาส์นสมเด็จ ” ภาค ๔ และภาคต่อมา สมเด็จทั้งสองพระองค์ จะทรงกล่าวถึงพระพุทธไพรีพินาศไว้อีกหรือไม่ ผู้เขียนไม่ได้ติดตามอ่านทุกฉบับ แต่เห็นว่าเท่าที่ได้คัดมาไว้ข้างต้นนี้ ก็พอทำให้ท่านผู้อ่านได้ทราบตำนานพระพุทธรูปองค์นี้ตามสมควรแล้ว ผู้เขียนใคร่จะขอย้อนกล่าวไปถึงประวัติการณ์เรื่องราวอันเป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่

หัวทรงถวายพระนามพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “ พระไพรีพินาศ” ต่อไป

ถ้าหากจะแปลความหมายของคำว่า“ไพรีพินาศ” นั้น เราก็พอจะแปลได้ว่า “ไพรี” หมายถึง ผู้มีเวรหรือข้าศึกศัตรู “พินาศ” แปลว่า “ฉิบหายหรือความฉิบหาย” คำ ไพรีพินาศ จึงแปลรวมได้ว่า “ข้าศึกศัตรูฉิบหาย” หรือ “ผู้มีเวรต่อกันถึงความฉิบหายต่อหาญต้องตาย” คำ ไพรี นี้มูลศัพท์เดิมเป็นภาษาสันสกฤตว่า “ไวร” แผลงมาเป็น “ไพรี” คำ “ไวร” ก็คือ “เวร” ในภาษามคธซึ่งทั้ง “เวร” และ “ไวร” แปลว่า ความเกลียด, ความพยาบาท, ความปองร้าย และบาป ในภาษาไทยเราเฉพาะคำว่า “เวร” ยังแปลว่า “คราว รอบ หรือการผลัดกันเป็นคราวๆ” ได้อีก แต่เรื่องนี้ผู้เขียนไม่มีความประสงค์จะอธิบายศัพท์ทางภาษา จึงขอผ่านไปกล่าวถึงบุคคลที่เป็น ไพรีพินาศ ต่อไป

บุคคลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือว่าเป็น "ไพรี" ต่อพระองค์ และเป็นมูลเหตุให้กวายพระนามพระพุทธรูปพระองค์ดังกล่าวว่า พระพุทธไพรีพินาศ นั้น คือ หม่อมไกรสร หม่อมไกรสรเป็นศัตรูกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวชอยู่ และก่อนทรงผนวชตลอดมา จนหม่อมไกรสรถูกลำเร็จโทษในปลายรัชกาลที่ ๓ และหม่อมไกรสรได้จองล้างจองผลาญ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระสงฆ์คณะธรรมยุติกาตลอดเวลาที่หม่อมไกรสรมีพระชนม์ชีพอยู่ จนกระทั่งหม่อมไกรสรถูกลำเร็จโทษ เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ. ศ. ๒๓๙๑ ในรัชกาลที่ ๓ ก่อนสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณเวลาราว ๓ ปี

หม่อมไกรสร คือ กรมหลวงรักษรณเรศ นั้น พระนามเดิม "พระองค์เจ้าชายไกรสร" ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๖ ธันวาคม

ปีกุน พ.ศ. ๒๓๓๔ เป็นพระราชโอรสที่ ๓๓ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ และเป็นที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อยแก้ว หม่อมไกรสร ทรงมีพระเชษฐาร่วมพระมารดาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระองค์เจ้าชายอภัยทัต เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า "พระองค์เล็ก" สุดท้ายได้เป็นกรมหลวงเทพพลภักดิ์ ในรัชกาลที่ ๓-๒ ก่อนได้รับกรม หม่อมไกรสรได้กำกับกรมพระคชบาลเช่นเดียวกับกรมหลวงเทพพลภักดิ์ พระเชษฐา, ในสมัยนั้นเรียกกันว่าเจ้าภรอกไกรสร ครั้นต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ หม่อมไกรสรได้รับการสถาปนาเป็นกรมหมื่นรักษรณเรศ และโปรดเกล้า ฯ ให้ทรงกำกับกรมสังฆการี ในรัชกาลที่ ๒ นี้ เกิดเรื่องพระราชาคณะต้องอธิกรณ์ กล่าวคือ ในปีชวดอัฐศก จุลศักราช ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๙ ในเดือน ๑๒ ปีชวด อัฐศกนั้น เกิดมีโจทก์พ้องว่า พระ

พุทธโฆษาจารย์ (บุญศรี) วัดมหาธาตุรูปหนึ่ง พระญาณสมโพธิ (เค็ม) วัดนาคกลางรูปหนึ่ง พระมงคลเทพมุนี (จัน) วัดหน้าพระเมรุกรุงเก่ารูปหนึ่ง ทั้งสามรูปนี้ประพฤติผิดวินัยบัญญัติข้อสำคัญ ต้องเมถุนปาราชิกมาช้านาน จนถึงมีบุตรหลายคน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงโปรดเกล้า ฯ ให้หม่อมไกรสร ซึ่งในขณะนั้นเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นรักษรณเรศ กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงพิจารณาได้ความเป็นสัตย์สมดังฟ้อง จึงมีรับสั่งเอาตัวผู้ผิดไปจำไว้ ณ คุกครั้นเมื่อได้ชำระความปาราชิกในคราวนั้นแล้ว ต่อมาไม่ช้าได้มีผู้ทูลบัตรสนเท่ห์ แต่งเป็นโคลงกล่าวหยาบช้าต่อหม่อมไกรสร และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดถึงราชการแผ่นดินครั้งนั้นว่า

"ไกรสรพระเสด็จได้ สีกชี
กรมเจษฎาบดี เร่งไม้
พิเรนทรแม่นอเวจี ไป่คลาด
อาจพลิกแผ่นดินได้ แม่นแม้นเมืองทมิฬ"

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้สืบเอาตัวผู้ทำ ได้ความว่าเป็นโคลงของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นศรีสุเรนทรินทรฯ ผู้ทรงโคลงเรื่องสมโภชพระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมวงศ์ในรัชชกาลที่ ๓ และฉันท์กล่อมช้างเผือกพลาย คราวสมโภชพระยาเศวตวรกุญชร จึงมีรับสั่งให้เอากรมหมื่นศรีสุเรนทมาขังไว้ จนกระทั่งกรมหมื่นศรีสุเรนทประชวรสิ้นพระชนม์ในระหว่างที่ต้องขังอยู่นั้น จึงไม่ได้ตัดสินลงโทษแต่อย่างใด

ครั้นต่อมาในรัชชกาลที่ ๓ หม่อมไกรสรได้ทรงกำกับกรมวัง และได้เลื่อนขึ้นเป็นกรมหลวงรักษรณเรศ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ เพราะมีความชอบ

ด้วยเป็นเจ้านายพระองค์สำคัญ ที่ได้พยายามให้ราช-สมบัติพ้นจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตกแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่หม่อมไกรสรเป็นกรมหลวงรักษรณเรศ และทรงกำกับกรมวังในรัชกาลที่ ๓ นั้น ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่โดยสันติสุข และ "ต้องมีพระราชหฤทัยทรงรังเกียจเวรีภัยต่างๆ" อันเนื่องมาจากการกระทำของหม่อมไกรสร ดังจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

หม่อมไกรสร เป็นศัตรูต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมาแต่เมื่อใดนั้น เป็นการยากที่จะกล่าวได้แน่นอน แต่ที่มาปรากฏชัดก็ในตอนที่สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสิ้นพระชนม์ เมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีวอก ฉศก จุลศักราช ๑๑๗๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ และเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระประชวรโดยรวดเร็ว และมี

พระอาการตรัสไม่ได้มาแต่แรก จึงมิได้ทรงมอบราชสมบัติแก่พระราชวงศานุวงศ์พระองค์ใด ครั้นเสด็จสวรรคตแล้ว พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวง ได้ปรึกษากันถวายราชสมบัติแด่พระเจ้าฉกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นพระเจ้าฉกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจริญพระชนมายุกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในขณะนั้นทรงผนวชอยู่ และกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ทรงรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณในราชกิจการทั้งปวงตลอดมาในปลายแผ่นดินรัชกาลที่ ๒ ให้เสด็จผ่านพิภพสืบสันตติวงศ์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ ความจริงหากจะกล่าวกันตามนิตินัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอยู่ในฐานะควรจะได้รับราชสมบัติสืบสนองพระองค์สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าราชโอรสพระองค์

ใหญ่ อันเกิดด้วยพระอัครมเหษี แต่ในเวลานั้น เผอิญกรมหมื่นเสพฐาบดินทร์ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าฉูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจริญพระชันษากว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง ๑๗ พรรษา และได้ทรงบังคับบัญชาข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณ เมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๒ มีผู้คนยำเกรงนับถืออยู่โดยมาก ที่ประชุมจึงเห็นว่า ควรจะถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเสพฐาบดินทร์ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติสืบไป ในตอนนี้เองปรากฏชัดว่า หม่อมไกรสรเป็นศัตรูต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เนื่องในการเปลี่ยนแผ่นดินรัชกาลที่ ๒ ดังกล่าวมานี้ ปรากฏว่าหม่อมไกรสรอยู่ในพวกเจ้านายที่ประสงค์จะให้ราชสมบัติพลัดจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปได้แก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดังได้กล่าวมาบ้างแล้ว

ในตอนเปลี่ยนรัชชกาลที่ ๒ เป็นรัชชกาลที่ ๓ นั้น มีเหตุการณ์ร้ายเกี่ยวด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ประการหนึ่ง คือ ปรากฏว่าได้มีผู้ไปหลอกลวงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมชนกนาถมีรับสั่งให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในเวลานั้นทรงผนวชอยู่วัดราชาธิวาส(วัดสมอราย) เข้าเฝ้า ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปด้วยเข้าพระทัยว่าทรงมีรับสั่งจริง แต่ปรากฏว่าทรงถูกหลอกลวง และผู้หลอกลวงนั้นได้นำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปควบคุมขังไว้ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นเวลาหลายวัน จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงถูกปล่อยให้เสด็จ

กลับมาประทับ ณ วัดราชาธิวาส (สมอราย) ตามเดิม ความข้อนี้ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร แต่ปรากฏในโคลงฉันท์สมหามกุฎราชคุณานุสรณ์ พระนิพนธ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชโอรสพระองค์หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งน่าเชื่อว่าจะเป็นความจริงแท้ได้ ขอท่านได้โปรดพิจารณาข้อความในโคลงฉันท์สมหามกุฎราชคุณานุสรณ์ ดังต่อไปนี้

เริ่มอนาถบีฑุราชเจ้า ประชวร หนักนา
พระวักกะพิการรวน โรคร้าย
ทรงซึมเซื่อมครึมจวน ประจาคสติ แล้วโฮย
แต่บีดมิดชิดคล้าย ครั่นน้อยใครแหนง

สุดระแวงบีฑุราชใกล้ สวรรคต
แม้พระราชชิโนรส รุ่มตั้ง
เพลิดเพลินแต่เจริญพรต พรหมะวิ หารแฮ
ไป่หวาดใครอาจขั้ง ข่าวเหี้ยมเตรียมหลอน

จึ่งบทะจรสู่เวิ้ง วังหลวง
อมาตย์สนิททูลผิดขวง ข่าวอ้าง
โองการท่านเรียกดวง บียะดนุชะ ชีเอย
ด่วนใผ่เผ้าเจ้าช้าง ชนกม้อดุรามัย

เขาเชิญไปวัดแก้ว มรกต อกอา
พัก ณ พระอุโบสถ ต่างเผ้า
อ้างองค์พระทรงพรต พลุกพล่าน สมฤๅ
อละหม่านแต่งทหารเข้า แวดล้อมวงรวัง

ประทับขังอุโบสถสิ้น สัปตวาร พ่ออา
ห่างมิตศิษย์บริพาร ผ่อนเผ้า
คึกคักแต่พนักงาน สนมนิเว สะรักษ์ฤๅ
คอยพิทักษ์สมศักดิ์เจ้า พระพ้าประดาผงม

กรมนุชิตอาวสนิทเอื้อ พออมขวัญ พระเอย
พ้ามกุฎทรงประยุติ์ธรรม์ สทกน้อย
ยามเสวยพระเคยฉัน เอกะภัต เสวยรา
ไปพักพึงถั่งถ้อย ถ่องถ้วนขบวรขำ

บำเพ็ญสมถะแก้ กมละดาล เดือดฤๅ
ถวิลวิปัสสนาญาณ หยั่งซึ้ง
พึงว่าพระอาการ ก่นแต่ ทุเลาเรา
บ่วยชักหักหทัยตรึง ผนวชเบื้องบุญสมาน
พรหมะวิหารหาญผ้านแผ่ เม็ตตา
มล้างเล่ห์เวียเวรา เลิกแคล้น
ผืนสมัยนั้นใช่ฐา นานุศิษฐ สุคตเลย
เชียระชาดไป่มาทแผ้น พลัทธ์พล้ำ ธรรมะฐาน
สงสารข้าบาทล้วน ลลานภัย
บ้างหลบบ้างเวียนรไว ห่วงเจ้า
ห่อนตระหนักจักเบื่นไฉน อนาคต พระนา
อยากจะเผ้าห้ามเผ้า ตื่นเพียมเจียมตัว
อยู่หัวสวรรคตแล้ว ลือกัน
กรมะเจษฎ์าเชษฐาถวัลย์ ะราชย์รั้ง
จวนอุโบสถสามวัน จึ่งประวาศ วังเอย
เสด็จกลับคืนยับยั้ง จัดเว้ง สมอราย

พระสายจักริศสอื้น อาลัย
ถึงบาทบีตุราชฤทัย ท่วมเศร้า
ไหนห่วงมาตุรงค์ใน มหานิเวสน์
ห่วงพระอนุชาเผ้า นิเวสน์รั้งวังเดิม
ยังเหิมมานะสร้าง บารมี ท่านนา
ใดเกิดเถิดนั่นมี ดับครั้ง
ไป่ฝืนตื่นครองศรี เสวตะฉัตร สยามเวย
หวังผงาดศาสนาทั้ง ประเทศฟื้นยืนเกษม
สันต์เล

พระเปรมกมะเลศแจ้ง สัจจกิดา การเอย
สมเด็จพันวัสสา พระน้อง
ประเวศวังผั่งพญาสา ครระอัษ ะ ฎงค์ แฮ
ไร้วิบัติวายขัดข้อง ค่อยเปลื้องแปรศัลย์

ความในโคลงดิถีตมหามกุฎราชคุณานุสรณ์ ดังยกมาข้างต้นนั้น ไม่ปรากฏชัดว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถูกหลอกลวงด้วยอุบายของ

ท่านผู้ใด แต่เข้าใจโดยสันนิษฐานว่า หม่อมไกรสร คงมีส่วนสำคัญในการนี้ เพราะหม่อมไกรสรเวลานั้น เป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ และเป็นฝ่ายเจ้านายที่เกี่ยวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิให้ได้ราชสมบัติ และเป็นเจ้านายพระองค์สำคัญ ที่สนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ราชสมบัติ และโดยเหตุที่หม่อมไกรสรเป็นเจ้านายที่สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัวได้เสวยราชสมบัตินั้นเอง ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดปรานหม่อมไกรสรมาก โปรดให้เลื่อนยศศักดิ์เป็นใหญ่กว่าแต่ก่อน และใหญ่ยิ่งกว่าเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ทุกพระองค์

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้เสวยราชสมบัติดังความประสงค์ของหม่อมไกรสรแล้ว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมุ่งพระทัยฝักใฝ่ในเพศบรรพชิตอย่างนั้นคงอยู่แล้วก็ตาม

5457

แต่ความพยาบาทของหม่อมไกรสร อันมีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยังคงมีอยู่อย่างหนาแน่นหนักหน่วงสืบไป....

ยิ่งกว่านั้น ปรากฏว่าคราวหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ทรงแปลพระปริยัติธรรมโดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ประชุมคณะพระมหาเถระผู้สอบในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงแปลทุกวัน วันแรกแปลคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งเป็นหลักสูตรสำหรับสอบความรู้ชั้นประโยค ๑ ประโยค ๒ และประโยค ๓ ในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรีชาสามารถมากในการแปลพระปริยัติธรรมครั้งนี้ เป็นที่ปรากฏแก่พระมหาเถระและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงไว้ในความทรงจำว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลพัก

เดียวได้ตลอดประโยค ไม่มีพลาดพลั้งให้พระมหาเถระต้องทักท้วงเลย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินดี ดำรัสว่า เห็นความรู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์ธรรมบทแล้ว ไม่ต้องแปลคัมภีร์ธรรมบทส่วนประโยค ๒ และประโยค ๓ ต่อไปก็ได้ ให้แปลคัมภีร์มงคลทีปนีสำหรับประโยค ๔ ที่เดียวเถิด วันที่ ๒ เสด็จเข้าแปลประโยค ๔ และวันที่ ๓ แปลคัมภีร์บาลีมุตสำหรับประโยค ๕ ก็ทรงสามารถแปลได้โดยสะดวกอีกทั้งสองคัมภีร์ แต่ในวันที่ ๓ นั้น เมื่อเสร็จการแปลแล้ว ปรากฏว่ากรมหมื่นรักษรณเรศ (ที่เรียกกันภายหลังว่าหม่อมไกรสร ซึ่งเป็นผู้กำกับกรมธรรมการถามพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโพธิ์โดก อันเป็นผู้มีชื่อเสียงว่าเชี่ยวชาญพระปริยัติธรรม และได้นั่งเป็นผู้สอบอยู่ด้วยว่า "นี่จะปล่อยกันไปถึงไหน" พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบก็น้อยพระหฤทัย ให้นำความขึ้นกราบทูลพระบาทสมเด็จ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันนั้นว่า ที่เข้าแปลพระปริยัติธรรมทรงเจตนาแต่จะสนองพระเดชพระคุณ หาได้ปรารถนายศศักดิ์ลาภสักการะอย่างใดไม่ ได้แปลถวายทรงฟัง ๓ วัน เห็นว่าพอเฉลิมพระราชศรัทธาแล้ว ขออย่าให้ต้องแปลต่อไปเลย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบความชุ่นหมองที่เกิดขึ้น ก็ทรงบัญชาตามพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชทานพัดยศสำหรับเปรียญเอก ๙ ประโยค ให้ทรงถือเป็นสมณศักดิ์ต่อมา”

ในกาลสมัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่วัดราชานั้น มีคนนิยมนับถือพระองค์มาก ทั้งพระภิกษุและพวกคฤหัสถ์ จนเป็นเหตุให้พวกศัตรูมีจิตริษยายิ่งขึ้น ถึงกับกล่าวแสดงความสงสัยว่า ที่คนพอใจไปวัดราชาธิวาสกันมากนั้น “เพราะประสงค์จะยกย่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางการเมือง” จนกระทั่งพระบาทสมเด็จ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรู้สึกรำคาญพระราชหฤทัย และเพื่อระงับความสงสัย และระงับข่าวลือต่าง ๆ นานาดังกล่าวมา จึงได้เชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาครองวัดบวรนิเวศน์ เมื่อปีวอก พ. ศ. ๒๓๙๙ เวลานั้นพระชันษาได้ ๓๒ ปี ทรงผนวชได้ ๑๒ พรรษา ครั้นเมื่อเสด็จมาประทับวัดบวรนิเวศน์ ก็เป็นเหตุให้ทรงได้รับความเดือดร้อนรำคาญมากขึ้นจากหม่อมไกรสร เพราะเสด็จเข้ามาอยู่ใกล้ ถูกหม่อมไกรสรพยายามทำร้ายหนักขึ้น จนถึงหาเหตุให้สึกพระสุเมธมุนี ที่เป็นอุปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเบียดเบียฬด้วยประการต่าง ๆ นานา แม้จนแกล้งใส่บาตรพระธรรมยุติกาด้วยข้าวต้ม ให้ร้อนมือที่อุ้มบาตรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องทรงรับความเจ็บช้ำระกำพระราชหฤทัยตลอดอายุของหม่อมไกรสร เพราะหม่อมไกรสรมีทิฐิถือว่า พระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะเป็นศัตรูราชสมบัติอยู่ตลอดกาล จึงคอยแกล้งกีดกันด้วยอุบายต่าง ๆ เพื่อจะมิให้ผู้คนนิยมนับถือ * แต่แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงถูกหม่อมไกรสรเป็นตัวมารคอยใส่ร้ายต่าง ๆ ตลอดมาก็ตาม แต่พระองค์ก็ไม่ทรงยอมหย่อนอุตสาหะในการฟื้นฟูพระศาสนา ดังได้เห็นกันโดยประจักษ์แจ้งแล้ว แต่ผลสุดท้ายความดีย่อมชนะความชั่ว บาปย่อมแพ้บุญ พระผู้ทรงบุญย่อมได้ชัยชำนะมารร้าย ผลกรรมบันดาลให้หม่อมไกรสรต้องราชภัย ถูกลำเร็จโทษในปลายแผ่นดินรัชชกาลที่ ๓ เหตุการณ์อันน่าสยดสยองยิ่งนัก ตอนหม่อมไกรสรถูกลำเร็จโทษ หรือประหารชีวิตด้วยท่อนจันทน์ และประหารชีวิตบ่าว ๓ คน ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ดังต่อไปนี้

“ครั้นมาถึงเดือน ๑ พระยาขนุจักรรามัญทำฎีกา

ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย กล่าวโทษกรมหลวงรักษรณเรศว่า ชำระความของตัวไม่ยุติธรรม กดขี่บุตรชายว่าเป็นผู้ร้ายย่องเบา ฉกเอาเงินทองสมิงพิทักษ์เทวาไปเงิน ๒๐ ชั่ง สมิงพิทักษ์เทวาเป็นโจทก์ จึ่งโปรดให้ประชุมเสนาบดีชำระใหม่ ก็ได้ความจริงว่าบุตรพระยาธนูมิได้เป็นผู้ร้าย ๆ นั้น คือ บุตรเขยของสมิงพิทักษ์เทวานั่นเอง ครั้นสมิงพิทักษ์เทวาโจทก์แพ้แก่พระยาธนูจักร ทรงขัดเคืองกรมหลวงรักษรณเรศว่า ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงให้เป็นผู้ใหญ่ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยต่างพระเนตรพระกรรณ ก็ไม่ตั้งอยู่ในยุติธรรม กดขี่หักหาญ ถ้อยความผิด ๆ อย่างนี้คงมีหลายเรื่องมาแล้ว เพราะด้วยอ้ายพวกฉกรชักพาให้เสียคน จึงให้ตระลาการค้นหาความอื่นต่อไปให้ได้ความว่า กรมหลวงรักษรณเรศชำระความของราษฎรมิได้เป็นยุติธรรม ด้วยพวกฉกรรับสินบนทั้งฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลย แล้วก็คงหักเอาชนะจงได้ แล้ว

เป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง ขึ้นแต่ลอยกระทงก็ไปลอยกรุงเก่าบ้าง เมืองนครเขื่อนขัณฑ์บ้าง เอาธรรมเนียมที่ในหลวงทรงลอย พวกลครหม่มแพรต่วิทับทิมใส่แหวนเพ็ชรแทนหม่อมห้าม และเกี้ยกล่อมขุนนางและกองรามัญไว้เป็นพวกพ้องก็มาก ที่ผู้ใดไม่ฝากตัวก็พยาบาทไว้ ตั้งแต่เล่นลครเข้าแล้ว ก็ไม่ได้บรรทมอยู่ข้างในด้วยหม่อมห้ามเลย บรรทมอยู่แต่ที่เก๋งข้างท้องพระโรงด้วยพวกละคร จึงรับสั่งให้เอาพวกลครแยกย้ายกันไต่ถาม ได้ความสมกันว่า เป็นสวาทไม่ถึงชำเรา แต่เอามือเจ้าลครและมือท่านกำคุยหฐานด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ให้ดำเร็จภาวะธาตุเคลื่อนพร้อมกันเป็นแต่เท่านั้นแล้วไปรดให้ตระลาการถามกรมหลวงว่าเป็นเจ้าใหญ่นายโตเล่นการชั่วสมควรอยู่แล้วหรือ กรมหลวงรักษรณเรศให้การว่า การที่ไม่อยู่กับฉกเมียนั้นไม่เกี่ยวข้องแก่การแผ่นดิน ถามอีกข้อหนึ่งว่า เกี้ยกล่อมเจ้านายขุนนางไว้เป็นพรรคพวกมาก จะคิดกบฏ

หรือ กรมหลวงให้การว่า ไม่ได้คิดกบฏ (ตรงนี้สำนวนบ่งให้เห็นว่าคงจะมีคำถามอีกคำหนึ่งว่า ถ้าไม่คิดกบฏก็เกี่ยวกับอะไรกับหาพรรคพวกไว้ทำไม) จึงตอบว่า คิดอยู่ว่า ถ้าสิ้นแผ่นดินไปก็ไม่ยอมเป็นข้าใคร ถามอีกข้อหนึ่งว่า ถ้าได้อย่างนั้นแล้วจะเอาผู้ใดเป็นวังหน้า ให้การว่า คิดไว้จะเอากรมขุนพิพิธภูเบนทร์พระราชดำริปรึกษาด้วยพระราชวงศานุวงศ์ เสนาบดี ว่า กรมหลวงรักษรณเรศมีความผิดหลายอย่าง ทั้งยังเอาเงินเบี้ยหวัดและเงินวัดพระพุทธบาทปี ๑ ก็หลายสิบชั่งเป็นอาณาประโยชน์ จะเลี้ยงไว้ไม่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย พระราชวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดีกราบทูลว่า จะไม่เอาโทษเลยจะเลี้ยงไว้ก็ไม่เป็นที่ไว้วางใจ เหมือนดังอสรพิษให้หลังหักระวังยาก

ครั้นเมื่อมาถึงวันศุกร์ เดือน ๑ ขึ้น ๓ ค่ำ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตระถางการทำกระทู้ซักถามกรมหลวงรักษรณเรศว่า ที่ตัวได้เป็นใหญ่มากขึ้นกว่าแต่ก่อน

ก็ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้ยิ่งกว่าเจ้านายทุก ๆ พระองค์ จึงได้คิดกำเริบใจขึ้น แต่ก่อนนั้นยังกำเริบน้อย เดี๋ยวนี้มากขึ้น ๆ จนกระทั่งทุกวันนี้ได้ ๒๕ ปีแล้ว บัดนี้ก็ถึงปรารถนาจะเป็นเจ้าแผ่นดิน ให้ตัวระลึกถึงความหลังดู แต่ก่อนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมหมื่นสุรินทร์รักษ์กับตัวได้ทำราชการมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระบรมโกศ (รัชกาลที่ ๒) จนถูกหนังสือทิ้งด้วยกัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสำคัญพระทัยว่าได้เป็นเพื่อนยากกันมา ฝ่ายกรมหมื่นสุรินทร์รักษ์สิ้นพระชนม์ไปแล้วยังคงอยู่แต่ตัว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงไว้วางพระทัยให้ช่วยราชการแผ่นดินต่อมา และตัวประพฤติการคด ๆ โกง ๆ เอาสินบนในการชำระถ้อยความและตั้งขุนนาง ก็ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่บ้าง ก็ได้ทรงเตือนสติเป็นหลายครั้งหลายคราวว่า อย่าทำให้ราษฎรเขาติฉินนินทาหมิ่นประมาทได้ อย่าให้ชื่อชั่วอยู่ในแผ่นดิน เหมือน

ตัวประพฤติการณ์ที่ไม่อยู่กับเมียดังนี้ ก็มีผู้มาพูดว่า ทั้งผู้ชายผู้หญิง ข้างผู้ชายนั้นก็กรมขุนรามอิศเรศเป็นต้น จนกระทั่งมหาดเล็กเด็กชา ฝ่ายผู้หญิงเมียของตัวที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ก็มาเล่าให้เขาฟังออกเซ็งแซ่ไป ว่าตัวไม่อินังขังขอบกับลูกเมีย มาหลงอ้ายคนโขนคนละคร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบจึงทรงพระราชดำริว่าจะชอบใจอย่างเจ้าปักกิ่ง (เตากลาง) รักวัว จะต้องเสพผู้ชายบ้างผู้หญิงบ้างกระมัง ครั้นจะห้ามปรามว่ากล่าวให้รู้สึกตัวเสียว่า ทำดังนี้ไม่งามไม่ดี ความก็จะยืดยืดยาวไป เหมือนจะแกล้งประจานให้ญาติได้ความอัปยศ แล้วทรงพระราชดำริว่า แต่ก่อนกรมหลวงเทพพลภักดิ์ ก็ประพฤติการณ์ไม่อยู่กับลูกเมียเหมือนกันเช่นนี้ สมเด็จพระบรมวงศาธิราช ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ก็ทรงทราบทุกพระองค์ ก็หาได้ว่ากล่าวกรมหลวงเทพพลภักดิ์ประการใดไม่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมิได้เอาพระทัยเป็นพระราชธุระ ด้วยสำคัญ

พระทัยว่าเขาประพฤติให้เหมือนพี่ชาย เป็นพี่ชพันธ์อีกยายเดนเกือก เป็นคนอุบาทว์บ้านเมือง แล้วมิหน้ำซ้ำกระทำให้แผ่นดินเดือดร้อนไปทุกเส้นหญ้าใบไม้ ด้วยความโลภเจตนาให้ชายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระเดชพระคุณเป็นล้นพ้นของพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง ทั้งชายหน้าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยสมณชีพราหมณ์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ด้วยความชั่วของตัวมันพุ้งเพื่องเลื่องฦๅไปทั่วนานาประเทศทั้งปวงหาควรไม่เลย ต่างคนต่างมีใจโกรธแค้นยิ่งนัก แล้วยังมาคิดมักใหญ่ใฝ่สูงจะเป็นวังหน้าบ้าง เป็นเจ้าแผ่นดินบ้าง อย่าว่าแต่มนุษย์เขาจะยอมให้เป็นเลย แต่สัตว์เดียรฉานมันก็ไม่ยอมให้ตัวเป็นเจ้าแผ่นดิน จึงโปรดให้ถอดเสียจากกรมหลวงให้เรียก หม่อมไกรสรลงพระราชอาญาแล้วให้ไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ที่วัดปทุมคงคา เมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๑ แรม ๓ ค่ำ (วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๓๙๑) อายุได้ ๕๗ ปี แต่บ่าว ๓ คน

ขุนวุธมาตย์ ขุนศาลคน ๑,๔ คนด้วยกัน ไปประหารชีวิตที่ลำเหร่ในวันเดียวกัน" * *

"ไพรี" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นทรงผนวชอยู่ ณ วัดบวรนิเวศน์ ก็ได้พินาศลงด้วยประการฉะนี้ และเรื่องราวระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับหม่อมไกรสรดังกล่าวมาแล้วนี้ นับเป็นเบื้องหลังและเป็นที่มาของพระนามของพระพุทธรูปที่เรียกว่า "พระพุทธไพรีพินาศ" เพราะในระยะใกล้ๆ กับเวลาที่หม่อมไกรสรถูกสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์นั้นเอง พระพุทธไพรีพินาศ ก็ได้เสด็จมาสู่พระบารมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏใน "สาส์นสมเด็จ" ดังได้กล่าวมาแล้ว"

นับตั้งแต่หม่อมไกรสรถูกประหารชีวิตด้วยท่อนจันทน์แล้ว ต่อมาอีกประมาณ ๓ ปี ถึง พ.ศ. ๒๓๙๕ ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ วันที่ ๒ เมษายน เวลา ๗

นาฬิกา ๕ บาทเศษ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต สมเด็จพระอนุชาธิราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศน์ จึงได้ถูกอัญเชิญให้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ ดำรงสยามรัฐสีมาอาณาจักร พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยปราศจาก ศัตรูราชบัลลังก์ขัดขวาง นับเป็นรัชชกาลที่ ๔ แห่งบรมราชจักรีวงศ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติได้ประมาณ ๒ ปี ถึง “ศักราชพระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๓๙๖ พรรษา บัดยุบันกาล พฤศภสังวัจฉระ ผคุณมาส สุกปักษ์ ทศมีดิถี พุทธวารปริเฉทกาลกำหนด” พระองค์จึงได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ผ่องพ้นไพรี กล่าวคือเป็นการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องจากพระองค์ทรงพ้นจากการเบียดเบียนของหมู่อมิตรสรรพเนื่อง

ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครั้งนี้ มีคำประกาศเทวดาอย่างยืดยาว ท่านผู้อ่านจะได้ทราบถึงพระคุณธรรมอันประเสริฐ พระราชกุศโลบาย, และพระขันติธรรม รวมตลอดถึงพระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคำประกาศเทวดา ดังต่อไปนี้

"ศุภมัศดุ ศักราชพระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๓๙๖ พรรษา บัดยุบันกาล พฤศภสังวัจฉระ ผคุณมาส สุกปักษ์ ทศมีดิถี พุทธวาร ปริเฉทกาลกำหนด ฯ ข้าพระพุทธเจ้าขอประกาศแก่เทพยดา

ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ ฯ ฉ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชบรมราชาภิเษก เป็นเอกอัครมหาราชาธิบดี ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยา บรมราชธานี ในสยามรัฐประเทศ มีพระราชวราณาเขต

เมืองขึ้นต่าง ๆ เป็นอันมาก คือ เมืองลาว เขมร แขก กระเหรี่ยง เป็นต้นไป พระองค์ได้ดำเร็จศิริราชสมบัติ ตามพระราชประเพณีโดยยุตติธรรม บัดนี้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล พระราชทานไตรจีวรและเครื่องบริขาร แด่พระสงฆ์บรรพชิต ผู้ปฏิบัติพระธรรมวินัย ต้องตามพระราชหฤทัยโดยมากมาแต่ก่อน และกระทำการเฉลิมฉลองเจ็ดวัน ตามที่ได้ทรงปฏิญาณไว้แต่ก่อน แต่เมื่อยังทรงพระเยาว์เป็นพระราชกุมารอยู่นั้น ต้องมีพระราชหฤทัยทรงรังเกียจเวรีไภยต่าง ๆ ซึ่งเป็นมาแต่เหตุที่ปรากฏบ้าง ไม่ปรากฏบ้าง แต่ทรงพระดำริคาดคะเนเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นอย่างนี้มานานจนถึงการทรงผนวช ประพฤติพรหมจรรย์หวังจะให้พ้นไภย แต่เวรทั้งนั้น ก็ยังหาพ้นจากความรังเกียจพระไทยไม่ แต่เวรีไภยต่าง ๆ บางที่อ้างเหตุที่ประพฤติตามธรรมวินัย แต่อาศัยความเศร้าหมองพลั้งพลาดในพรหมจรรย์เล็กน้อย เป็นเหตุก่อให้เกิดไภยต่อไป พระองค์

ทั้งบรรพสัษย์ มิได้พ้นจากความรังเกียจด้วยเวรีภัย ต่าง ๆ ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงเบื่อหน่ายในพระราชหฤทัย ได้ทรงเห็นคฤหัสถ์บรรพชิต ผู้มีบรรดาศักดิ์อื่น ๆ ไม่ต้องรังเกียจรำคาญด้วยไภยเวรเช่นนั้น อยู่เป็นสุขสำราญทั้งบรรพสัษย์ ส่วนพระองค์ทั้งบรรพสัษย์ที่ปฏิบัติพระธรรมวินัย ประสงค์จะได้ความสุขอย่างนั้นบ้าง ไม่ทรงเห็นอุบายอย่างอื่นที่จะให้ได้รับความสุขอย่างนั้น ประสงค์จะให้เทพยดาอารักษ์ที่มีมเหศรศักดานุภาพช่วยอนุเคราะห์บ้าง จึงได้ว่าเมื่อใดเวรีภัยที่เป็นอยู่อย่างนี้ รำงับสนิทได้โดยธรรม เป็นแต่ให้ได้ทรงเสวยความเกษม คือไม่เสื่อมพระลาภพระยศที่ได้แล้ว แต่ไม่ต้องรังเกียจในมรณภาพเพราะพยายามแสวงหาทั้งปวง แลอนึ่ง ผู้ที่ปรารถนาจะบูชาและให้ทาน แลทำอุปการใด ๆ แก่พระสงฆ์บรรพสัษย์ ซึ่งปฏิบัติต้องพระหฤทัยโดยมากนั้น ไม่ต้องรังเกียจกลัว ทำได้ตามชอบใจโดยสดวกตามปรารถนา

ถ้าเป็นได้อย่างนี้แล้ว จักถวายไตรจีวรเครื่องบริขาร ที่ต้องตามวินัยนิยมครบทั้งแปด แต่ภิกษุสงฆ์บรรพ-สัษย์ผู้ปฏิบัติตามธรรมวินัย ต้องตามพระราชหฤทัย โดยมากมาแต่ก่อนองค์ละส่วน ๆ ทั้งสิ้น และจะเฉลิม มีการฉลองเจ็ดวันตามได้ เมื่อเป็นดังนี้ ถ้าอานุภาพ มีมาก ก็จะทำให้มากยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เมื่อได้ทรง บำเพ็ญมหาทานการฉลองนั้น จะทรงพระราชอุทิศ พระราชทานส่วนพระราชกุศลแด่เทพยดาเจ้าทั้งปวง ผู้ ช่วยอุปถัมภ์ในที่ทำไภยเวรนั้นให้ร้างรับไปได้ ได้ทรง ปฏิญาณไว้มั่นคงดังนี้ ครั้นนานมาเมื่อภายหลัง เพราะ อาศัยเหตุนั้น ๆ เวรไภยนั้น ๆ ซึ่งปรากฏมาแต่ก่อน ก็สงบรำงับเสื่อมหายไปเองโดยธรรมดา ไม่ต้อง ประกอบพระราชอุบายอันหนึ่งอันใดเลย จนถึงพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มาเสด็จดำรงศิริราช-สมบัติโดยยุติธรรม ได้ความสำราญเกษมพระราช-หฤทัย เพราะทรงเห็นเวรไภยสงบรำงับสิ้น มีพระ

ราชประสงค์จะทรงเปลื้องพระราชปฏิญาณนั้น จึงได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมหาทาน แลการบูชาเฉลิมฉลองเจ็ดวันตามที่ได้ทรงพระราชปฏิญาณไว้นั้น แลอุทิศส่วนพระราชกุศลที่ทรงพระราชอุสาหะทรงบำเพ็ญในเจ็ดวันนั้นแด่เทพยดาผู้อุปถัมภ์ ทำให้เวรีไภยนั้นร่างบับไป และเทพยดาเจ้าอื่นๆ ทุกสถาน เทพยดาเจ้าทั้งหลายนั้น จงได้อนุโมทนาส่วนพระราชกุศลที่ทรงพระราชอุทิศนี้ แล้วจงดั้งเมตตาจิตอภิบาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งพระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายน่าฝ่ายใน และอมาตย์ราชบริพาร และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งปวง ทั้งพระราชอาณาจักร และพระภิกษุสงฆ์บรรพชิต ซึ่งปฏิบัติตามธรรมวินัย ต้องตามพระราชหฤทัยโดยมากมาแต่ก่อนนั้น ให้พ้นสรรพทุกข์ภยันตราย เจริญศิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคล วิมลทฤฆายุ วรรณะ สุขะ พละ ตามปรารถนาทุกประการ เทอญ”

ท่านที่ได้อ่านข้อความในคำประกาศเทวดา ดังได้คัดมาข้างบนนี้ จะเห็นด้วยผู้เขียนว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทรงพระคุณอันดิธรรมมากเพียงไร พระองค์ทรงต่อสู้ศัตรูด้วยธรรมานุภาพ โดยทรงทราบตระหนักแน่ในพระราชหฤทัยในพระพุทธศาสนสุภาษิตว่า "เวรย่อมไม่ระงับด้วยความจองเวร" ด้วยเมื่อพระองค์ได้เสวยราชสมบัติแล้ว ก็มิได้ทรงพยาบาทโกรธแค้นโอรสและธิดาของหม่อมไกรสร ตรงกันข้ามกลับปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาบุตรหม่อมไกรสรมาทรงเลี้ยงใช้สอยสนิทสนมได้เบียหวัดยิ่งกว่าหม่อมเจ้าเสียด้วย ความจริงข้อนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง รัชชกาลที่ ๕ ทรงไว้ในพระบรมราโชวาท พระราชทานพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ว่า

"ยังหม่อมไกรสรอีกรายหนึ่ง เป็นคนใจพาลสันดานหยาบ" ประพฤติความชั่วต่าง ๆ เป็นอันมาก

เป็นปฏิปักษ์ออกหน้ากันตรง ๆ กับทูลกระหม่อม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เพราะความประพฤติชั่วร้าย และน้ำใจทุจริตของหม่อมไกรสรไม่สมควรจะเป็นเจ้าแผ่นดิน จึงเผอิญให้เกิดความจนถึงต้องประหารชีวิตในปลายรัชชกาลที่ ๓ ครั้นทูลกระหม่อมได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติขึ้นแล้ว ก็มิได้ทรงอาฆาตจองเวรต่อบุตรหม่อมไกรสร กลับเอามาทรงชุบเลี้ยงใช้สอยสนิทสนม ได้เบี้ยหวัดยิ่งเสียกว่าหม่อมเจ้า เช่น หม่อมกรุง เป็นต้น ที่สุดลงไปจนขั้นหลาน เช่นพระยาปลัดทัพสุนการ (ม.ร.ว. ละม้าย) ก็ทรงใช้สอยสนิท มิได้มีความรังเกียจเลย"

พระคุณธรรมข้อไม่ทรงอาฆาตพยาบาทจองเวรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ มีมากมายเหลือที่จะพรรณนาได้ ครั้งหนึ่งเมื่อปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชชกาลที่ ๓ พระพลสงครามถวายโทษ

พระองค์ท่านเมื่อยังทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศน์ว่า ได้ร่วมคิดกันกับพระยาตากถอดถักส์มคบกับฝรั่ง อังกฤษ เมืองเมาตแมนเป็น การกบฏ แต่บังเอิญเกิดเหตุพระบาทส์มเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเส็ด์จสวรรคตเสีย ก่อนในขณะนั้น และพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางเส่นาบดีได้ทูลอัญเชิญพระบาทส์มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระพุทส์งครามตากถวายความผิด กลัวจะถูกตัดหัว จึงได้รีบไปถอนพ้องถบชื่อพระบาทส์มเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวออกเสียจากหนังสือที่ยื่นพ้อง แต่ครั้นพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์และทรงเป็นเจ้าชีวิต ทรงอาญาสิทธิ์สมบูรณ์ที่จะทรงกระทำประการใด ๆ ก็ได้ เพื่อเป็นการแก้แค้น แต่พระองค์หาทรงกระทำดังตัวพระพุทส์งครามตากเอง และคนทั้งหลายอื่นคิดไปนั้นไม่ ตรงกันข้ามกับปรากฏว่า พระองค์ได้ทรงเถลิงยศถาบรรดาศักดิ์พระพุทส์งครามตากขึ้นเป็น “พระยา

สยามสีมานุรักษ์" และทรงตั้งบุตรของพระพลสงครามดาวนั้น เป็นที่พระพลสงคราม แทนพระพลสงครามดาวผู้บิดรนั้นด้วย, เพื่อให้เป็นที่พอใจแก่พระพลสงครามดาว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวไว้ในเรื่องทรงเลื่อนพระพลสงครามดาวขึ้นเป็น พระยาสยามสีมานุรักษ์ นั้นว่า "การพยาบาทอาฆาตในเหตุเช่นนี้ (เหตุที่เคยพ้องกล่าวโทษพระองค์ว่าเป็นกบฏ) ไม่ควรมีไม่ควรเป็นแก่ผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดินไม่ใช่ฤๅ"

"น หิ เวเรน เวรานิ สมฺมนฺตีธ กุทาจนํ
ในกาลไหน ๆ เวรในโลกนี้ย่อมไม่ระงับเพราะเวรเลย"

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงเชื่อถือเทวดาเบื้องบนมาก และทรงเชื่อว่าเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เบื้องบนนั้น สามารถจะบันดาลให้ท่านที่คิดร้ายต่อพระองค์ พ่ายแพ้พินาศไปได้ ด้วยมเหศวรศักดานุภาพของเทพยดาทั้งปวง พระองค์

ทรงกล่าวไว้ในพระราชหัตถเลขาว่า "มนุศโลกนี้ตามที่ปรากฏ ผู้ใหญ่ครองผู้น้อย ฤๅคนเป็นอันมากครองคนผู้เดียว ฤๅคนฉลาดครองคนโง่ตามที่เห็นกันอยู่ แต่เมื่อพิเคราะห์ไปกลับจะมีผู้ครองเบื้องบน ที่คนไม่ได้เห็นด้วยตา ไม่ได้ยินด้วยหู จะเป็นผู้บันดาลอีกชั้นหนึ่ง ให้น้ำใจคนคิดผิดๆไป ฤๅให้โรคร้ายบังเกิดมี เมื่อคนเป็นที่รังเกียจของคนเป็นอันมากอยู่อย่างไรก็เป็นที่กีดขวางน้ำใจคนอยู่ด้วยประการนั้น"

ครั้งหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๐ เกิดเหตุรถพระที่นั่งล่ม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชโอรสและพระราชธิดาทรงบาดเจ็บ บางพระองค์ถึงสาหัส พระองค์ทรงให้มีการสังเวยและทำบุญบูชาเทวดาและมิตรครูทอง พระองค์ก็ทรงกล่าวไว้ในพระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริวงศ์ และเจ้าหมื่นสรรเพชภักดีว่า

"ตัวข้านี้คนรักน่าผืนหนึ่ง คนชังเท่าผืน

เสือกัด ถึงจะไม่สู้มีใครรักก็คงมีคนรักบ้าง เหมือนท่านผู้อื่นดางบางทีว่าคนรักมากแล้ว ก็มีคนชังบ้างเหมือนกัน ฉันใด เมื่อจะว่าในการที่ไม่เป็นวิสัยมนุษย์แล้ว ถึงผีสางเทวดาที่ชังข้าก็จะมีรักข้าก็จะมีกระมัง ฤๅใครมีบุญแล้ว ก็จะไม่มีแต่บุญไปทีเดียว จะมีบาปบ้าง ใครชตาราษดีแล้วก็จะมีร้ายบ้าง ตัวข้าถึงจะมีบาปมากก็จะมีบุญบ้าง ชตาไม่ดีแล้วก็จะมีดีบ้างจึงได้เป็นเจ้าแผ่นดิน อยู่ให้คนนั่งแช่งนอนแช่งมาหลายปี จนคนที่แช่งตายไปก่อนก็จะมี หัวด้วนไปก่อนก็จะมี จะว่ามีเหตุทั้งนั้นเพราะบุญท่านผู้อื่นทับ ผีสางเทวดาของท่านผู้อื่นมาดลบังเหียนม้าเสีย บุญของข้าก็ยังได้อยู่ ผีสางเทวดาที่ยังรักข้าอยู่ก็ช่วยข้า ม้าจึงไม่วิ่งไป รถจึงไม่ได้ทับขา แลถูกข้าให้เป็นอันตรายฤๅเจ็บมากจนเสียราชการ ข้าจึง

ชอบใจเทวดาที่ช่วยข้าหนักหนา ได้ตั้งการสังเวยและทำบุญบูชามิ่งมงคลฉลอง เหตุนี้บังเกิดมีก็ไม่เป็นอันตรายอะไรแก่ข้านัก ข้าคิดว่าชรอยเทวดาจะบันดาลพอให้เป็นเหตุให้ได้เห็นใจคนต่าง ๆ ใครจะซื่อตรงฤาลอกแลกคิดฉ้อ ๆ ต้น ๆ อย่างไรก็ได้รู้จักประจักษ์ ให้เห็นใจขาว ใจดำ ใจฉลาด ใจกล้าต่าง ๆ ข้าชอบใจเทวดาอารักษ์หนักหนาทีเดียว”

ท่านที่ได้อ่านเรื่องราวระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับหม่อมไกรสร อันเป็นเหตุการณ์และพฤติการณ์เบื้องหลังของพระพุทธไพรีพินาศ ดังได้กล่าวมานั้น ท่านจะเห็นได้ชัดแจ้งตามพระกระแสพระราชหัตถเลขาดังกล่าวมาว่า ในโลกนี้มีสิ่งศักดิ์สิทธิเหนือมนุษย์ และทรงมเหศรศักดานุภาพสามารถบันดาลให้ความดีชนะความชั่ว บาปย่อมพ่ายแพ้ต่อบุญ และศัตรูย่อมแพ้บุญฤทธิ และไพรีย่อม

พินาศลงด้วยบุญญานุภาพ ดังความมหัศจรรย์ของหม่อมไกรสรที่พ่ายแพ้ต่อพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังได้บรรยายมาโดยสังเขปนี้

มีความจริงอยู่ประการหนึ่งว่า ในการดำรงดำเนินชีวิตของสัตว์โลก เช่นมนุษย์เรานี้ ย่อมต้องประสบศัตรูและอุปสรรคทั้งมวล ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเกิดมาในเพศใด ชั้นบุคคลใด และวัยใดก็ตาม ยิ่งบุคคลอยู่ในฐานะชั้นสูงและสำคัญ ศัตรูผู้ปองร้ายหมายชีวิตก็ย่อมอยู่ในฐานะสูง เข้มแข็งและสำคัญเป็นเงาตามตัวไปด้วย โดยเหตุนี้มนุษย์เราจึงต้องต่อสู้อุปสรรคและศัตรูตลอดอายุขัยแห่งชีวิต ชีวิตคือการต่อสู้ และการต่อสู้ คือชีวิต!

ก่อนจบ, ขออานุภาพของพระพุทธไพรีพินาศจงดลบันดาลให้ท่านทั้งหลาย ผู้ประพฤติธรรมจงชนะต่อศัตรูและอุปสรรคทั้งมวล ขอให้ไพรีของท่านทั้งหลายผู้ยินดีต่อสู้ด้วยธรรมานุภาพ

จงพินาศฉิบหายไปด้วยพระมหิทธานุภาพแห่ง พระพุทธไพรีพินาศพระองค์นี้ด้วยเถิด

ด้วยความเคารพนอบน้อมสักการะบูชา แด่พระพุทธไพรีพินาศ ขออุปัทวันตราย ทั้งหลายจงปราศจากไป

ด้วยอานุภาพแห่งความเคารพนอบน้อม สักการะบูชาพระพุทธไพรีพินาศ ขอความ สวัสดีจงมีทุกเมื่อ

ด้วยเดชะแห่งความเคารพนอบน้อม สักการะบูชาพระพุทธไพรีพินาศ ขอเรา จงเป็นผู้มีเดชในมงคลพิธีด้วย เทอญ.

๒๙ พ.ย. ๙๕

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระองค์ผู้ชำนะน้ำใจอังกฤษ

วิกฤตกาลเมื่อร้อยปีก่อน

ขจร สุขพานิช อ.บ, ป.ม.

.....ครั้นวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๓ รับสั่งให้หาท่านพระยาศรีสุริยวงษ์จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้าในที่.....รับสั่งให้ขยับไปชิดพระองค์ ให้ลูบพระองค์ทั่วทั้งพระสรีรกาย แล้วตรัสว่า ร่างกายทรุดโทรมถึงเพียงนี้แล้ว หมอเขาว่ายังจะหายอยู่ไม่เห็นด้วยเลย การแผ่นดินไปข้างหน้า.... เห็นแต่เอ็งที่ยังรับราชการเป็นอธิบดีผู้ใหญ่ต่อไป การศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีก็แต่ข้างฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว ..... ท่านพระยาศรีสุริยวงษ์รับพระราชโองการแล้วก็ร้องไห้ ถอยออกมาจากที่เฝ้า..... ครั้นณวันที่ ๒ เมษายน พระบาทสมเด็จพระนั่งกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติได้ ๒๗ พรรษา.

วิกฤตกาลซึ่งเนื่องมาจากกรณีต่างประเทศ ที่ยังฝังอยู่ในความทรงจำของผู้คนรุ่นเราในสมัยนี้ ก็คือเมื่อครั้งญี่ปุ่นประกาศสงครามกับนานาชาติฝรั่ง ได้กรีฑาทัพขอผ่านประเทศไทย และในที่สุดได้ตั้งกองทหารอยู่

ในประเทศจวบจนเลิกสงคราม กรณีย์ต่างประเทศครั้งนั้น ไม่จำต้องนำมากล่าว เพราะใคร ๆ ในสมัยนี้ก็ยังจำได้ดี ส่วนวิกฤตกาลเมื่อครั้ง ร. ศ. ๑๑๒ นั้น ก็ยังพอมีเอกสารหลักฐานหาอ่านได้ไม่ยากนัก แต่วิกฤตกาลสมัยเมื่อร้อยปีก่อน อันเป็นปลายรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว น้อยจนนักจะได้รู้เรื่องราวโดยพิศดาร เพราะเอกสารหลักฐานในภาษาไทยก็มีไว้อย่างกระท่อนกระแท่น อนึ่งวิกฤตกาลครั้งนั้นได้ผ่านพ้นไปอย่างเงียบเชียบ หาได้มีเหตุการณ์ร้ายแรงถึงกับเสียดินแดนหรือกระทำศึกสงครามรบราฆ่าฟันกันไม่ แต่จดหมายเหตุชาวต่างประเทศ (หมอบรัดเลและหมอเหา) ซึ่งอาศัยอยู่ในพระนครในครั้งนั้นได้บันทึกไว้ว่า หากไม่เกิดผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ราชสมบัติ สงครามระหว่างอังกฤษกับไทยคงจะเกิด

ขึ้นเป็นแม่นมั่น* ข้าพเจ้าจึงขอเก็บข้อความในจดหมายเหตุนั้น ๆ ประกอบกับเอกสารอื่น ๆ โดยยึดข้อความในพระราชพงศาวดารเป็นหลักมาผูกเป็นเรื่องดังต่อไปนี้

จำเดิมตั้งแต่ครั้งอังกฤษต้องทำสงครามเพื่อปราบปรามจลาจลในอาณานิคมในทวีปอเมริกา (ซึ่งพวกอเมริกาเรียกว่าสงครามเพื่อเอกราช) แต่อังกฤษกลับแพ้สงคราม จำต้องยอมทำสัญญารับรองเอกราชอิสรภาพและอธิปไตยของมหาชนรัฐอเมริกัน เมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๒ ครั้งนั้นประจวบกับการสถาปนาราชวงศ์จักรีและการสร้างกรุงเทพมหานครในแผ่นดินไทย มหาชนรัฐอเมริกันและกรุงรัตนโกสินทร์จึงเริ่มก่อร่างสร้างประเทศร่วมวาระเดียวกันมา หลังจากครั้งนั้นมาได้ ๖๗ ปี ในแผ่นดินไทยก็ถึงปลายรัชกาลสมัยพระบาทสม-

---

* Feltus! S.R. House Page 106 "Had the old king continued to live, war with Great Britain was inevitable....."

เด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในราชบัลลังก์อังกฤษนั้น สมเด็จพระนางเจ้าควีนวิกตอเรียทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และในกรุงวอชิงตัน นายพลฮักการ์ เบาเดอร์ เป็นประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา อเมริกาและอังกฤษต่างก็ส่งคณะทูตเข้ามาในราชสำนักแห่งพระเจ้ากรุงสยามในเวลาไล่เลี่ยกัน เพื่อขอเจริญทางพระราชไมตรีและขอแก้ไขสนธิสัญญาการค้าขาย ดังข้อความพิสดารตามพระราชพงศาวดารว่า

จุลศักราช ๒๓๔๓ สหรัฐอเมริกาได้มอบหมายให้ โยเซฟ บาเดส์เตี้ย เชิญสาส์นของประธานาธิบดีมาขอแก้ไขสนธิสัญญาการค้าขาย (ซึ่งนายเอดมันรอเบิตส์ ได้ทำไว้เมื่อ ๑๗ ปีก่อน) และประเทศอังกฤษก็ได้จัดส่งให้ เซอร์ เยมส์ บรุค นำหนังสือของฮอร์ดปาเมอร์สตัน เสนาธิบดีกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี และขอทำสนธิสัญญาการค้าขายฉบับใหม่กับรัฐบาล แห่งพระ-

บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คณะทูตอเมริกาเข้ามาถึงสันดอนก่อน คือเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม เมื่อไม่สมประสงค์แล้วก็กลับออกไปรายงานนายพลเรือจัตวาอรัทศ ซึ่งคุมเรือรบรออยู่ในอ่าวไทย แล้วก็แล่นเรือกลับออกไปเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน คณะทูตอังกฤษเข้ามาถึงสันดอนเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน เวลานั้นทรงพระประชวรอยู่ไม่สบายพระองค์ คณะทูตจึงกลับออกไป เมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน โดยไม่ได้เข้าเฝ้าและไม่ได้แก้ไขสนธิสัญญาดังประสงค์

เหตุการณ์ในพระนครในเวลานั้นเป็นไปด้วยความวุ่นวายไม่สงบสุข เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มประชวรแต่เดือนกันยายน ไม่ทรงโปรดให้เสนาบดีขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยได้เข้าเฝ้าตามปรกติ ประจวบกับเมื่อเดือนมิถุนายนศกก่อน อหิวาตกโรคได้ระบาดใหญ่เข้ามาในพระนคร ผู้คนล้มตายเสียชีวิตมากต่อมาก ศพลอยเป็นแพตามแม่น้ำลำคลองทุกแห่ง

ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเฉพาะในกรุงเทพ ฯ ต้องเสี่ยงชีวิตไป ในครั้งนั้นประมาณถึงสี่หมื่นคน ครั้นเมื่อโรคระบาดสงบลงแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ให้เจ้าพนักงานซื้อสัตว์ที่จะต้องถึงมรณะภัยปล่อยให้รอดชีวิตไปทุกวัน และโปรดเกล้า ฯ ให้บ่าวร้องราษฎรทำบุญให้ทาน ปล่อยสัตว์ที่อยู่ในที่กักขังให้รอดตาย และให้ตั้งอยู่ในความเมตตากรุณาต่อกัน คนทั้งปวงก็ยอมทำตามรับสั่งทั้งจังหวัดพระนครไม่ว่าชาติใดภาษาใด เว้นแต่บาดหลวงฝรั่งเศส ๗ นายไม่ยอม แล้วห้ามลูกบ้านพวกเข้ารีดเสียด้วย ได้ทรงทราบก็ขัดเคืองว่าขัดคำสั่ง จึงให้เจ้าพนักงานไปไล่บาดหลวงฝรั่งเศสเสีย แล้วให้รื้อวัดฝรั่งเศสเสียทุกวัด ฝ่ายสังฆราชยวงบัปติสปาลกัวจึงรับว่า การจะปล่อยสัตว์ไม่ผิดศาสนาฝรั่งเศสแต่สิ่งไร พวกบาดหลวงก็อเกินไปเปล่า ๆ เธอจึงให้พวกลูกบ้านที่เข้ารีดปล่อยสัตว์ให้หมดทุกคน การที่ทรงขัดเคืองที่

จะให้ร้อวัดนั้นก็ส่งบไป แต่บาดหลวง ๘ นาย ดื้อดึง ไม่ยอม ก็พากันกลับออกไปเมืองสิงคโปร์ เมื่อไปถึง ก็ให้สัมภาษแก่หนังสือพิมพ์ว่า พระเจ้าแผ่นดินไทยมิทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงกดขี่ข่มเหงศาสนาฝรั่ง ผู้ใดไม่ยอมทำตามพระราชประสงค์ก็ขับไล่ไสส่งให้ออกไปเสีย เป็นการทารุณ ความทราบถึงพระเนตรพระกรรณก็ทรงกริ้วพวกฝรั่งเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมา พวกเจ้านายขุนนางซึ่งเคยไปมาหาสู่กับฝรั่งในกรุงเทพฯ ก็ไม่มีใครกล้าติดต่อด้วยดังแต่ก่อน ความตึงเครียดจึงยังมีอยู่เรื่อยมา จนคณะทูตอเมริกันและอังกฤษเข้ามาขอแก้สนธิสัญญาการค้าขายดังกล่าวแล้ว.

การต้อนรับเจรจาคณะทูตอเมริกันครั้งนั้น พระราชพงศาวดารแสดงรายละเอียดไว้ว่า ครั้นถึงวันที่ ๒ เมษายน จมื่นไวยวรนารถ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการเมืองสมุทรปราการจัดให้เจ้าพนักงานไปรับโยเซฟบาเดสเตีย ออกไปถึงกำปั่นรบ กำมะโดอรหิศ

ให้ยิงปืนสลุตช้าง ๒๑ นัด โยเซฟบาเดสเตียก็ลงเรือมาแต่ผู้เดียว กับหมอคนหนึ่ง จีนคนใช้คนหนึ่ง รวม ๓ คนเท่านั้น พวกขุนนางในกำปั่นรบไม่มีผู้ใดมาเพราะกลัวความไข้ เรือเข้ามาถึงเมืองสมุทรปราการได้ยิงปืนสลุตบ้องผีเสื้อคำนับของแผ่นดินอเมริกัน ๒๑ นัด แล้วโยเซฟบาเดสเตียขึ้นมาถึงเรือนพักหน้าวัดประยูรวงศาวาส ครั้งนั้นเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ไปรับราชการศึกเขมรยังไม่กลับ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (ทัต บุนนาค) จางวางพระคลังสินค้ารับทูตแทน ครั้นวันที่ ๙ เมษายน โยเซฟบาเดสเตีย มาหาท่านพระยาศรีพิพัฒน์ ฯ ที่บ้าน ซึ่งมีขุนนางประชุมอยู่พร้อมกันเป็นอันมาก พระยาศรีพิพัฒน์ ฯ ปราศรัยได้ถามตามธรรมเนียมไทยซึ่งไปมาหากัน โยเซฟบาเดสเตียโกรธ ตอบว่า จะพูดจาได้ถามอยู่ดังนี้เสียเวลา จึงชักเอาหนังสือในกระเป๋าเสื้อมายื่นให้ใจความว่า ประธานาธิบดีผู้เป็นใหญ่ใน

แผ่นดินอเมริกาให้โยเซฟบาเลสเตียเป็นทูต เชิญสาส์น
ของประธานาธิบดีเข้ามาถวาย ขอให้กำหนดวันเฝ้า
ท่านพระยาศรีพิพัฒน์ ฯ ตอบว่าธรรมเนียมของราช
สำนักนี้จะเอาหนังสือไปถวายก่อนนั้นยังไม่ควร จะ
พูดจาการสิ่งใดก็ให้พูดกับท่านเสนาธิบดีให้รู้ความก่อน
โยเซฟบาเลสเตียตอบว่า จะขอเฝ้าถวายหนังสือแด่
พระเจ้าแผ่นดินก่อน เมื่อโปรดให้ขุนนางผู้ใดพูดจา
ประการใด จึงจะได้พูดความต่อไป ท่านพระยาศรี-
พิพัฒน์รัตนราชโกษาตอบว่า ทูตขอเข้ามาครั้งก่อน ๆ
ก็มีขุนนางเข้ามาและมียศศักดิ์มาก ครั้งนี้โยเซฟบา-
เลสเตียเป็นทูตเข้ามาก็มีแต่ตัวคนเดียว หับราชสาส์น
ก็ให้มิสเตอร์สมิธบุตรเฉลียงหมอยอนซึ่งอยู่ในกรุงเทพ-
พระมหานครนี้หิ้วตามกันมากับร่มคันหนึ่งหนึ่งบรักแร้มา
เท่านั้น ผิดด้วยอย่างธรรมเนียมสยามนัก จะให้เข้า
เฝ้าไม่ได้ โยเซฟบาเลสเตียโกรธ ถุกขึ้นยืนเดินออก
ไป แล้วหันหน้ามาว่าหนังสือประธานาธิบดีอเมริกาที่มี

เข้ามาครั้งนี้จะรับหรือมิรับ ท่านพระยาศรีพิพัฒน์ ฯ ตอบว่า หนังสือนั้นจะส่งให้ก็จะรับ แต่ที่จะให้เข้าเฝ้านั้นไม่ได้ด้วยผิดธรรมเนียมอยู่ โยเซฟบาเดส์เตียก็เดินไปเรือกลับที่อยู่แล้ว ทำหนังสือมายื่นโต้ตอบกันหลายฉบับ ครั้นถึงวันที่ ๑๒ เมษายน ท่านเจ้าพระยาพระคลังกลับเข้ามาถึงกรุงเทพพระมหานคร โยเซฟบาเดส์เตียก็ทำหนังสือยื่นพ้องพระยาศรีพิพัฒน์ ฯ กล่าวความว่าดูกรราชทูต ดูกรประธานาธิบดีอเมริกา ขอให้ลงโทษให้จงหนัก ท่านเจ้าพระยาพระคลังไม่ตอบประการใด ครั้นถึงวันที่ ๒๐ เมษายน โยเซฟบาเดส์เตียมีหนังสือยื่นอีกฉบับหนึ่ง แจ้งว่าจะขอกลับออกไป ขอได้โปรดจัดเรือไปส่งให้ด้วย ท่านเสนาธิบดีก็ให้จัดเรือออกไปส่งโยเซฟบาเดส์เตียที่กำปั่นรบนอกสันดอน แล้วบัญชาให้จมื่นไวยวรนารถมีหนังสือไปถึงกำมะโดอรหิศ เล่าความที่เกิดทุ่มเถียงไม่ตกลงกันกับโยเซฟบาเดส์เตียนั้นให้กำมะโดอรหิศทราบ กำมะโดอรหิศจึงมีหนังสือตอบ

ถึงจมื่นไวยวรนารถว่า จะกราบเรียนเรื่องราวตามความในหนังสือของจมื่นไวยวรนารถไปให้ประธานาธิบดีทราบ.....ดังนี้

ส่วนการต้อนรับคณะทูตอังกฤษครั้งนั้น โปรดให้จมื่นไวยวรนารถ เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก ให้พูดจารับรองคณะทูตซึ่งประกอบด้วย เซอร์-เยมส์บรุกหนึ่ง อุปทูตวินเซอร์ เซนยอนหนึ่ง ตรีทูตมิสเตอร์แกรนด์หนึ่ง พร้อมทั้งทหาร ๒๕ คนใช้ ๕๐๐ นายไพร่ ๓๗ รวม ๕๖๕ คน แต่ครั้งนั้นทรงเริ่มประชวรพระอาการมีแต่ทรงหรือทรุดลงเรื่อย ๆ คณะทูตจึงไม่มีโอกาสเข้าเฝ้า และก็มิได้ทรงโปรดให้ทำหนังสือสัญญาฉบับใหม่ตามความประสงค์ของทูตด้วย คณะทูตจึงทูลลากลับออกไปเมื่อวันที่ ๒๖ ขันวาคม กับทรงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือไปถึงลอร์ดปาเมอร์สตันเล่นาบดีกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษด้วย

เมื่อคณะทูตอังกฤษลลับออกไปแล้ว ฉันข่าวลือว่า

พวกฝรั่งจะยกทัพเข้ามาทำสงคราม ข่าวนี้ได้แพร่สะพัดไปอย่างรวดเร็ว เจ้านายขุนนางและราษฎรก็พากันแตกตื่นด้วยข่าวร้ายนี้ทั่วถึงกัน จึงโปรดให้เร่งทำป้อมขึ้นที่บางจะเกรง แล้วพระราชทานชื่อป้อมเสือซ่อนเล็บ แล้วโปรดให้สั่งซื้อปืนกระสุน ๑๐ นิ้ว เข้ามา ๑๐๐ กระบอก เพื่อใช้เป็นการรักษาพระนคร ส่วนภายในพระนครนั้นก็รับสั่งทำป้อมเพิ่มเติมขึ้นเป็นอันมากหลายแห่งหลายตำบล โปรดให้ต่อกำแพงรบกำแพงถาดตระเวนรักษาพระนครรวม ๑๒ ด้าน และทรงจัดตระเตรียมบ้านเมืองไว้ให้พร้อม ให้ทำจ่ารงกร่ำเงิน กระสุน ๔ นิ้ว ๕ นิ้ว ขึ้นไว้ก็มาก พระองค์เสด็จออกได้บ้างไม่ได้บ้าง พวกขุนนางต่างก็ตระเตรียมรอรับเหตุการณ์ มีการจับผู้คนซึ่งไปทำงานเป็นครู เป็นคนใช้ในบ้านฝรั่ง ฝ่ายพวกฝรั่ง บ้างก็หนีขึ้นเรือออกไป บ้างก็ตระเตรียมเข้าของที่จะออกไปนอกประเทศเป็นการใหญ่ ความปั่นป่วนครั้งนั้นมีไปทั่วทุกแห่งในกรุง ปรากฏตามจดหมายเหตุ

ของหมอเฮาส์ (Dr. House) ว่า ".....เมื่อสถานการณ์บ้านเมืองดำเนินไปอย่างโกลาหลเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ร้องเรียนไปยังสำนักงานใหญ่ ณ กรุงนิวยอร์ค และขออนุญาตเลิกกิจการและขอออกไปนอกประเทศ และข้าพเจ้าก็ได้รับอนุญาตให้ออกไปช่วยงานเผยแพร่ศาสนาในประเทศจีนต่อไป ในครั้งนั้นประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศก็เป็นทุกข์ในคำเล่าลือที่ว่าพระมหากษัตริย์เสด็จอยู่แต่ในพระราชวัง และไม่เปิดโอกาสให้พวกขุนนางได้เข้าเฝ้า น้อยคนนักจะทรงโปรดให้เข้าไปในพระราชฐาน ประชาชนจึงไม่มีทางทราบได้ว่าพระองค์ประชวรอยู่หรืออย่างใดแน่....."

พระราชพงศาวดารได้เล่าความต่อไปว่า ครั้นถึงวันที่ ๙ มกราคม พระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดี ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายใน มีความร้อนใจ พร้อมกันปรึกษาให้แพทย์ประกอบพระโอสถถวาย แล้วก็พากันนอนประจำซองอยู่ทั้งกลางวัน

กลางกิ่นทุกแห่ง พระโรคไม่คลาย พระอาการประทังอยู่ กำลังพระกายทรุดไปทีละน้อย ครั้นถึงวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ มีพระราชโองการโปรดให้หาขุนนางที่ทรงใช้สอยสนิทเข้าไปเฝ้าในที่พระบรรทมแล้วดำรัสว่า ทรงพระประชวรครั้งนี้พระอาการมาก โรคใหญ่เหลือกำลังแพทย์ ชอบอบให้เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์ฯ พระยาราชสุภาวดี (นุช บุณยรัตนพันธุ์) ว่าที่สมุหนายก กับขุนนางผู้น้อยทั้งปวงประนีประนอมพร้อมใจกัน ถ้าเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดมีวัยวุฒิปรีชารอบรู้ราชานุวัตร์ เป็นศาสนูปถัมภกยกพระบวรพุทธศาสนา สามารถปกป้องไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎรให้เป็นสุขสวัสดิ์ได้แล้ว ก็สุดแท้แต่จะเห็นดีเห็นพร้อมพระบรมวงศ์องค์นั้นขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน อย่าได้เกรงพระราชอัชยาศัยเลย เอาแต่ให้ได้เป็นสุขทั่วหน้าอย่าให้เกิดการรบราฆ่าฟันกันให้ได้ความทุกข์ร้อนแก่ราษฎร จดหมายกระแสพระราชโองการนี้ได้พระราชทานให้นำ

ออกมาส่งแก่เสนาบดีในวันรุ่งขึ้น ครั้นถึงวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ รับสั่งให้หาท่านพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็กเข้าไปเฝ้าในพระที่ มีพระราชโองการถามว่า พระยาพิพัฒน์ได้เอาจดหมายที่ทรงอนุญาตนั้นออกไปปรึกษาหารือเสนาบดีแล้วหรือ เขาว่ากระไรบ้าง ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์กราบทูลว่า ได้ทราบเกล้า ฯ แล้ว ทุกคนพากันเศร้าโศก และเห็นว่าโปรดดังนี้เป็นพระเดชพระคุณที่สุดแล้ว ปรึกษากันว่าพระโรคนั้นยังไม่ถึงตัดรอน แพทย์หมอยังพอฉลองพระเดชพระคุณได้อยู่ ซึ่งจะยกพระวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นก็ยังไม่สมควร จะช่วยกันฉลองพระเดชพระคุณว่าราชการแผ่นดิน มิให้มีเหตุการณ์ภัยอันตรายขึ้นได้ จึงรับสั่งให้ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์ขยับเข้าไปให้ชิดพระองค์ ให้ลูบคูพระองค์ทั่วทั้งพระสรีรกาย แล้วดำรัสว่า ร่างกายทรุดโทรมถึงเพียงนี้แล้ว หมอเขาว่ายังจะหายอยู่ ไม่เห็นด้วยเลย การแผ่นดินไปข้างหน้า ไม่เห็นผู้ใดจะ

รักษาแผ่นดินได้ กรมขุนเดชเล่า ท่านก็เป็นคนพระกรรณเบา ใครจะพูดอะไรท่านก็เชื่อง่าย ๆ จะเป็นใหญ่โตไปไม่ได้ กรมขุนพิชิตเล่าก็ไม่รู้จักการงาน ปัญญาสอดส่องก็ไม่มี คิดแต่จะเล่นอย่างเดียว ที่สติปัญญาพอจะรักษาแผ่นดินได้อยู่ ก็เห็นแต่ท่านพ้าใหญ่ ท่านพ้าน้อย ๒ พระองค์ ก็ทรงรังเกียจอยู่ว่าท่านพ้าใหญ่ถืออย่างมอญ ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น ก็จะให้พระสงฆ์ห่มผ้าอย่างมอญเสียหมดทั้งแผ่นดินดอกกระมัง ท่านพ้าน้อยเล่าก็มีสติปัญญารู้วิชาการช่าง และการทหารต่าง ๆ อยู่ แต่ไม่พอใจทำราชการ รักแต่การเล่นสนุกเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้ทรงอนุญาต กลัวเจ้านายข้าราชการเขาจะไม่ชอบใจ จึงโปรดอนุญาตให้ตามใจคนทั้งปวงสุดแท้แต่เห็นพร้อมเพรียงกัน

เหตุการณ์ตอนนี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์เล่ารายละเอียดไว้ว่า เมื่อพระยาศรีสุริยวงศ์รับพระราชโองการนี้แล้วก็ไปตักเตือน

เจ้าพระยาพระคลังผู้บิดาให้ดำริเตรียมการเรื่องเปลี่ยนรัชกาล ขณะนั้นมีเหตุให้เกิดระแวงหวาดหวั่นกันไปต่าง ๆ จนถึงกรมขุนพิชิตภูเบนทร์ เรียกระดมพวกข้าในกรมเข้ามารักษาพระองค์ เจ้าพระยาพระคลังทราบความจึงปรึกษากับพระยาศรีสุริยวงศ์ ๆ รับจัดการแก้ไขให้ โดยขอให้ส่งบเรื่องไว้คืนหนึ่งก่อน ตัวท่านก็รีบลงเรือเร็วไปบันทุกทหารขึ้นมาจากปากน้ำแล้วไปทูลกรมขุนพิชิตภูเบนทร์ให้ปล่อยข้าในกรมไปเสียให้หมด กรมขุนพิชิตภูเบนทร์ก็ต้องทำตาม เจ้าพระยาพระคลังจึงให้จมื่นราชามาตร์ (ขำ บุนนาค) บุตรคนรองไปทูลเชิญสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ ที่วัดบวรนิเวศวิหารว่า เสนาบดีปรึกษากันจะเชิญเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระอนุชาธิราชตรัสว่า ถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์ ก็ขอถวายแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย เมื่อคนทั้งหลายทราบว่า สมเด็จพระอนุชาธิราชทั้งสองพระองค์จะได้

ทรงรับราชสมบัติ ก็พากันยินดีระงับความหวาดหวั่นสงบลงได้ในทันที ถึงวันที่ ๒ เมษายน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสู่สวรรคต ราชสมบัติจึงได้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ฉะนี้

เหตุใดที่ความหวาดหวั่นโกลาหล ของประชาชนทั้งคนไทยและต่างชาติจึงสงบลง เมื่อได้ทราบข่าวการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และพระอนุชาธิราชทั้งสองได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบแทนต่อไป น่าจะเป็นเพราะว่าสมเด็จพระอนุชาธิราชทั้งสองเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แผ่นดินรัชกาลที่ ๒ ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งนั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ใหม่ทั้งสองพระองค์ได้ทรงสร้างสมบารมีในเวลาก่อนเสวยราชเป็นเวลามานถึง ๒๗ ปี ได้ทรงศึกษาวิชาการแผนใหม่จน

สามารถรอบรู้อย่างดียิ่งทั้งสองพระองค์ เป็นที่นับถือของชาวต่างประเทศ มีอเมริกา และอังกฤษ โดยเฉพาะ ทรงปรีชาญาณเล็งว่าเหตุการณ์โลกผันแปรเปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก จะทรงยึดถือคตินิยม รักษาโบราณราชประเพณีแต่อย่างเดียวเห็นจะไม่รอดพ้นจากภัยพิบัติได้นอกจากผ่อนผันยอมอ่อนต่อข้อเรียกร้องของชาติฝรั่งบ้าง ที่จะแข็งขันขืนสู้รบตบมือกับเขาก็จะประสบความวิบัติเยี่ยงประเทศพม่าและจีนเป็นแน่แท้ จึงทรงโปรดในวิเทโศบายโอนอ่อนผ่อนตาม (Conciliation Policy) เพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชและอิสรภาพของชาติไทย

จะขอกล่าวความย้อนหลังไปสักเล็กน้อย เกี่ยวกับมหันตภัยซึ่งจะมีมาสู่ประเทศไทย เนื่องด้วยนโยบายล่าเมืองขึ้นของอังกฤษในครั้งนั้น จะเห็นได้ว่าประเทศฝรั่งเศสในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังหามีอิทธพลแผ่ร้านน่าเกรงขามไม่ เพราะเมื่อพระเจ้านโปเลียนที่ ๑ ทรงถูกปล่อยเกาะแล้ว กษัตริย์ซึ่งครองราชบัล-

ลังก์ฝรั่งเศสต่อมาก็ต้องอยู่ในอารักขาอุปการะของสัมพันธมิตร ซึ่งมีอังกฤษเป็นหัวหน้า ส่วนประเทศอเมริกานั้นเล่าก็ไม่เคยมีความประสงค์จะยึดครองดินแดนของชาติใดมาไว้ในอำนาจเลย ครั้งหนึ่งแม่ทัพเรือใหม่ผ่านน้ำจืนได้เอาธงอเมริกันไปปักแสดงการครอบครองอยู่เหนือเกาะใต้หวัน แต่รัฐสภาไม่เห็นชอบสั่งให้ถอนธงนั้นออกเสีย ภัยซึ่งจะมีมาต่อประเทศไทยจากกองทัพเรืออเมริกันจึงไม่มีทางจะเป็นไปได้ จะมีอยู่ก็แต่ชาติอังกฤษเท่านั้น เพราะอังกฤษกำลังเริ่มขยายแผ่อิทธิพลจากอาณานิคมเดิมซึ่งตนยึดไว้ได้นานแล้ว คืออินเดีย แต่ราชภัยในส่วนนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบดีมาแล้ว แต่เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เหตุที่อังกฤษคิดจะขยายอำนาจแผ่ลงมาทางพม่ามลายู ไทยและจีนนั้น ก็เพราะในระหว่างสงครามใหญ่

ซึ่งได้กระทำต่อพระเจ้านโปเลียนที่ ๑ เป็นเวลานานถึง ๒๐ ปี ผลประโยชน์การค้าขายซึ่งเคยได้จากอินเดียก็ตกต่ำลงเป็นอันมาก ครั้งเมื่อเสร็จสงครามแล้วพวกหุ้นส่วนในบริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษก็พากันร่ำร้องขอให้รัฐบาลเอาใจใส่ช่วยเหลือบริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษนี้ดูเป็นบริษัทที่มีอิทธิพลเป็นอันมาก ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลอังกฤษมาแต่รัชสมัยพระนางเจ้าอลิซาเบธ (ค.ศ. ๑๖๐๐) ซึ่งตรงกับปลายแผ่นดินพระเจ้าเอกาทศรถ บริษัทนี้ได้รับผูกขาดการค้าขายมาไว้ในมือแต่ผู้เดียว คนอังกฤษอื่นใดซึ่งมิได้รับฉันทานุมัติจากบริษัทก็หามีสิทธิมาค้าขายในโลกภาคนี้ไม่ ถ้าใครขืนทำก็จะถูกจับกุมคุมขังและลงโทษเป็นความอาญา อำนาจอิทธิพลของบริษัทนี้ มีจนกระทั่งการประกาศสงครามเพื่อปราบปรามราชาพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมิได้นับถือศาสนาคริสเตียนได้ ครั้งใดที่พณหัวเจ้าท่านบริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษ (ฝรั่งเรียกบริษัทนี้ว่า The Ho-

norable East India Company) ส่งคณะทูตไปเจรจาขอทำสนธิสัญญาการค้าขายกับประเทศพม่าก็ดี ไทยก็ดี ญวนก็ดี จีนก็ดี ก็จะเรียกร้องสิทธิเสรีในการค้าขาย พยายามให้ประเทศนั้น ๆ เลิกล้มการค้าขายแบบผูกขาด ถ้าไม่ยอมให้เป็นไปตามความประสงค์ ก็จะแต่งทัพไปโจมตีบังคับเอาให้จงได้ แต่เพราะรากฐานของบริษัทนี้ตั้งอยู่ได้ด้วยการค้าแบบผูกขาด ต่อมาในปี ค. ศ. ๑๘๓๔ ประชาชนอังกฤษได้เรียกร้องอุธรณ์ขอให้รัฐสภายุบเลิกเสียสำเร็จ อำนาจอิทธิพลต่าง ๆ ของพณ ฯ บริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษจึงเป็นอันยุบเลิกในปีนั้นอันเป็นปีที่ ๑๗ ในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

คณะทูตอังกฤษสองคณะซึ่งส่งเข้ามาขอทำสัญญาการค้าขายกับราชสำนักแห่งกรุงสยามก่อน ค. ศ. ๑๘๓๔ จึงมาจากผู้สำเร็จราชการอินเดียประจำแคว้นเบงกอล คือ คณะทูตซึ่งมิหมอยูอนครอเพ็ด เป็นหัวหน้าเข้ามา

ในปลายแผ่นดินพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และคณะทูต ซึ่งมีร้อยเอกเฮนรี่เบอร์นี่เป็นหัวหน้าเข้ามาในปีที่ ๓ แห่งแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนคณะทูตคณะสุดท้ายโดยมีเซอร์เยมส์บรุคเป็นราชทูต และเข้ามาในปีสุดท้ายแห่งแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ นั้น ได้อำนาจมาจากรัฐบาลของพระนางเจ้าควีนวิคตอเรียโดยตรง เพราะครั้งนั้นพณ ฯ บริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษหมดอำนาจลงแล้ว

ข้อความที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นรายละเอียดพิสดารได้ใช้เอกสารครอเฟิด (Crawfurd Papers) และเอกสารเบอร์นี่ (Burney Papers) เป็นส่วนใหญ่ ความประสงค์ที่ได้นำรายละเอียดพิสดารต่าง ๆ มากล่าวในเรื่องนี้ก็เพื่อเป็นทางที่จะศึกษาวิธีการของรัฐบาลอังกฤษ เพราะเราจำต้องติดต่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันไปในเวลาอนาคตกาลอีกมากมายนัก ประกอบทั้งไทยเราได้เสียรู้เขามาหลายครั้งแล้ว จึงน่าจะได้ศึกษาไว้เป็นบทเรียนบ้องกันความผิดพลาดในภาย

ภาคหน้าบ้าง

เมื่อครั้งผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียได้จัดส่งหมอยอนครอเฟิดเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในปลาย ๒ แผ่นดินรัชกาลที่ ๒ นั้น อังกฤษยังมิได้รบกับพม่าและยังไม่ตัดสินใจว่าจะแผ่อิทธิพลไปทางไหนดี แต่ครั้งนั้นอังกฤษได้เกาะปีนังไปแล้ว โดยข้าราชการผู้หนึ่งชื่อมิสเตอร์ ฟรานซิสไลท์ ได้ใช้กโลบายยุแหย่ให้พระยาไทรบุรีแข็งข้อต่อไทย โดยสัญญาจะจัดการให้รัฐบาลอังกฤษช่วยเหลือถ้าถูกไทยรุกราน ขณะนั้นเป็นสมัยกรุงแตก บรรดาหัวเมืองก็กระด้างกระเดื่องทั่วทุกหัวระแหง พระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จกรีฑาทัพไปปราบแค่เมืองนครศรีธรรมราช หาได้เลยไปถึงเมืองประเทศราชมลายูไม่ ครั้นเมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตั้งราชวงศ์จักรีได้เข้าปีที่ ๕ พระยาไทรบุรี (ปะแวรัน) มีความเกรงกลัวกองทัพไทย จึงยอมตกลงให้อังกฤษได้ใช้เกาะปีนังตามข้อสัญญาของมิสเตอร์ฟรานซิสไลท์ เมื่อสมเด็จกรมพระราชวังบวร ฯ

เสด็จไปปราบเมืองบัตตานี พระยาไทรบุรีกลับมายอมอ่อนน้อมปราศจากการรบพุ่ง จึงทรงโปรดให้ไปครองเมืองไทรเยี่ยงเจ้าประเทศราชอย่างเดิมโดยไม่เบียดเบียน พระยาไทรก็เกิดความเสียดายเกาะปีนัง เพียรว่ากล่าวเอาคืนก็ไม่สำเร็จ จึงเกิดรบกับอังกฤษ ก็เอาเกาะปีนังคืนไม่ได้ กลับต้องทำหนังสือสัญญากับอังกฤษในรัตนโกสินทร์ศกที่ ๙ ยอมให้อังกฤษเช่าเกาะปีนังปีละ ๖ พันเหรียญ ต่อมาอังกฤษขอเช่าแผ่นดินซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามเกาะปีนัง เพิ่มค่าเช่าให้อีกปีละ ๔ พันเหรียญ รวมทั้งค่าเช่าเดิมเป็นปีละหนึ่งหมื่นเหรียญ ที่เหล่านั้นจึงตกเป็นของอังกฤษแต่นั้นมา เมื่ออังกฤษได้เกาะปีนังแล้ว ก็ขยายอิทธิพลย่อแย่งมะลากาได้จากชาติฮอลันดา แต่ต่อมาก็ได้เกาะสิงคโปร์ (ประมาณ ร.ศ. ๓๖) ซึ่งนายแสตมฟอร์ดแรฟเฟิลส์ ยึดเอาเป็นการสมนาคุณที่ตนได้ช่วยให้ราชบุตรองค์หนึ่งของสุลต่านยะโฮร์ได้ครองเมืองยะโฮร์สืบแทนพระราชบิดาผู้วายชนม์

ขณะที่ทูตอังกฤษคณะหมอยอนครอเฟิด (หมอการะผัด) เดินทางมาถึงเกาะปีนัง ประจวบกับพระยาไทรบุรีเป็นขบถคบคิดกับพม่า จะยกมาตีหัวเมืองไทยทางข้างใต้ สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้พระยานคร ฯ คุมกองทัพเข้าไปปราบปราม พระยาไทรบุรีสู้ไม่ได้ก็ทิ้งเมืองหนีไปอาศัยอยู่กับอังกฤษที่เกาะปีนัง ในครั้งนั้นนายฟรานซิสไลท์ได้ร้องขอต่อผู้สำเร็จราชการอินเดียให้ส่งทหารอังกฤษมาช่วยพระยาไทร แต่ผู้สำเร็จราชการอังกฤษไม่เห็นด้วย กลับสั่งให้หมอครอเฟิดมาเจรจากับรัฐบาลไทยแต่โดยดี ในครั้งนั้นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์กำกับกรมท่า และพระคลังสินค้า จึงทรงต้อนรับหมอครอเฟิด และกำกับการเจรจาปรึกษาหารือด้วย อักษรสาส์นของผู้สำเร็จราชการอินเดีย ซึ่งหมอครอเฟิดเชิญมาทูลเกล้าถวายมีใจความตอนหนึ่งว่า "..... ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะทูลขอทางในพระราชอาณาจักรของพระ-

องค์ เพื่อทำที่จอดเรือ ที่ตั้งบ้านเรือน หรือสร้างป้อม กุดังเก็บสินค้า แต่อย่างหนึ่งอย่างใด แม้กฎหมายธรรมเนียมใดซึ่งใช้บังคับอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์ ข้าพเจ้าก็ไม่พึงขอให้ยกเว้นผ่อนผันเป็นพิเศษสำหรับพ่อค้าอังกฤษ แต่ถ้าหากว่าธรรมเนียมเนื่องด้วยการค้าขายเป็นความยากลำบากแก่พ่อค้าอังกฤษอันอาจเป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญของการค้าขายกับราชอาณาจักรของพระองค์แล้วไซร้ ข้าพเจ้าก็หวังในพระปรีชาญาณและพระราชหฤทัยอันเป็นไมตรี ที่จะทรงพระราชดำริแก้ไขตามที่พระองค์เห็นสมควร ....” จึงโปรดให้ราชทูตและคณะเข้าเฝ้า แล้วโปรด ฯ ให้เปิดการเจรจากับพระยาสุริยวงศ์โกษา ที่พระคลัง (ดิษ บุนนาค) การเจรจากันครั้งนั้นมีอุปสรรคขัดขวางหลายอย่างหลายประการ กล่าวคือ ต่างไม่รู้จักภาษาซึ่งกันและกัน ล่ามที่แปลก็เป็นผู้ไร้การศึกษาทั้งสองฝ่าย และตัวหมอครอเฟิดเองก็คุ้นเคยแต่กับพวกชวา

มลายู คิดว่าคนไทยก็ไม่ผิดอะไรกับพวกนั้น และยิ่งเห็นประเพณีไม่ใส่เสื้อกินหมากและหมอบคลาน ก็ตั้งต้นดูหมิ่นว่าไทยเป็นชาวป่า แต่การติดต่อเจรจาปรึกษากันก็เป็นไปอย่างมีระเบียบทั้งสองฝ่าย ผลของการเจรจาเกี่ยวกับพระยาไทรบุรีนั้น เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยได้ชี้แจงให้ทูตทราบว่า พระยาไทรเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อประสงค์จะพ้องร้องว่ากล่าวสิ่งใด หรือจะทูลขอสิ่งใดก็ทราบในธรรมเนียมไทยแล้วว่า จะต้องมากราบทูลเอง จะฝากผู้อื่นให้มาช่วยพูดให้นั้นไม่เป็นการสมควร พระยาไทรมีความผิดคิดร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้หนีหน้าไม่กล้ามาเผ้าดังนี้ ส่วนเรื่องเมืองไทรบุรีนั้น อังกฤษยอมรับว่าเป็นเมืองประเทศราชของไทย แต่เงินบี้ซึ่งอังกฤษมีสัญญาจะต้องจ่ายบี้ละหนึ่งหมื่นเหรียญนั้น อังกฤษก็ยินยันจะจ่ายให้พระยาไทรเช่นแต่ก่อน ข้อความตอนนี้หมอครอเฟิดรายงานไปให้ผู้ลำเร็จราชการทราบว่า “...ข้าพเจ้า

คาดว่าจะต้องมีการคัดค้านอย่างรุนแรงในข้อนี้ และฝ่ายไทยคงจะหยิบยกปัญหาเรื่องเกาะปีนังขึ้นมากล่าวทักท้วงว่ารัฐบาลไทยไม่ยอมรับรู้เห็นชอบ เพราะพระยาไทรได้เอาดินแดนในราชอาณาจักรกรุงสยามไปให้อังกฤษเช่าโดยพลการ หาได้ปรึกษาหารือขอความเห็นชอบจากรัฐบาลไทยก่อนไม่ ข้าพเจ้าคาดว่าอย่างดีที่สุด ถึงแม้รัฐบาลไทยจะไม่ถือเป็นเรื่องใหญ่โต เพราะไม่มีกำลังพอที่จะบังคับเรียกร้องเอาเกาะปีนังคืน ก็คงจะทักท้วงขอส่วนแบ่งค่าเช่าเป็นเงินรายปี แต่ความคาดคะเนของข้าพเจ้าผิดหมด พระยาสุริยวงศ์โกษาและคณะกรรมการฝ่ายไทยต่างนิ่งฟังอยู่ด้วยความสงบมิได้ว่ากล่าวทักท้วงแต่ประการใดเลย ข้าพเจ้าจึงถือว่า **การที่ฝ่ายไทยไม่คัดค้านเรื่องสิทธิครอบครองเกาะปีนังนี้ เท่ากับเป็นการรับรองสิทธิของเราในการยึดครองเกาะปีนังโดยสมบูรณ์แล้ว ..*"**

---

* Crawfurb Paqers หน้า ๓๕

ส่วนเรื่องสนธิสัญญาการค้าขายนั้น มิได้ปรากฏในอักษรศาสน์ของผู้สำเร็จราชการอินเดียว่าได้มอบหมายให้อยู่ในอำนาจของหมอครอเฟิด จึงทรงโปรดให้พระยาพิพัฒน์โกษา ผู้ช่วยพระคลัง มีหนังสือไปถึงเลขานุการของไวส์รอย รับทางพระราชไมตรี และรับจะเก็บภาษีคนอังกฤษที่เข้ามาค้าขาย แต่ส่วนภาษีอากรนั้นก็รับรองเพียงว่า จะไม่เรียกร้องเก็บเพิ่มเติมไปจากที่เป็นอยู่ ทูตอังกฤษคณะนี้มาเจรจาความเมืองและการค้าขายอยู่ได้ ๔ เดือน ก็อำลาออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศญวน แต่พระเจ้าแผ่นดินญวนหาทรงโปรดให้เข้าเฝ้าไม่ และสัญญาการค้าขายก็มิได้มีต่อกัน

ระหว่างเจรจากันอยู่ที่กรุงเทพ ฯ นั้น หมอครอเฟิดได้แอบสั่งให้ร้อยเอกเดนเยอพี่ดไปทำรังวัดแผนที่ และทิ้งดิ่งวัดระดับน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่กรุงเทพไปถึงร่องสันดอนที่ปากน้ำ ตลอดไปจนถึงท่าจอดเรือใหญ่

ที่เกาะสีชัง ความทราบถึงพระเนตรพระกรรณ เมื่อคณะทูตกลับออกไปแล้ว จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิษ บุนนาค) มีหนังสือไปต่อว่าผู้ว่าราชการเกาะปีนังว่า ที่หมอครอเฟิดมาทำการรังวัดแผนที่และทิ้งดิ่งวัดระดับน้ำเช่นนี้ เจตนาอังกฤษคิดจะมาตีเมืองไทยหรือ ผู้ว่าราชการเกาะปีนังจึงมีหนังสือตอบมาให้กราบทูลว่า "อังกฤษขอผูกมิตรไมตรีกับไทย หาได้มีเจตนาจะคิดร้ายต่อไทยไม่ ขอทรงโปรดอย่าได้เชื่อคำยุยงส่งเสริมของคนอื่นเลย" ตามความเป็นจริงนั้น เอกสารครอเฟิดก็ปรากฏชัดในรายงาน แจ้งผลการสำรวจภูมิประเทศและร่องน้ำว่า "...ข้อ ๕ การเดินเรือในอ่าวสยามปลอดภัยและสะดวกมาก ทางฝั่งตะวันตกมีอ่าวอยู่สามอ่าว คือสงขลา นครศรีธรรมราช และบ้านดอน ถัดขึ้นมามีปากน้ำแม่น้ำใหญ่ ๆ คือ ปากน้ำแม่กลอง ท่าจีน และปากน้ำเจ้าพระยา แม่น้ำเจ้าพระยาการเดินเรือได้สะดวกมาก

ไม่มีเกาะแก่งเครื่องกีดขวางแต่อย่างใด และเรือใบสองเสาจะสามารถแล่นขึ้นไปได้ประมาณ ๒๕๐ ไมล์..... ข้อ ๙๒ ถ้าจะเกิดสงครามขึ้นกับไทย การจัดกำลังรบเพื่อปราบปรามไม่จำต้องทำใหญ่โตและเปลืองโสหุ้ยอะไรเลย เพียงแต่ส่งทหารซิปอยสองสามกองร้อย ตีขึ้นมาทางปีนังทางหนึ่ง และเรือรบสองสามลำไปปิดอ่าวอีกทางหนึ่งก็เพียงพอแล้ว เรือรบนั้นควรจอดดักเรือสินค้าอยู่ที่เกาะสีชัง ถ้าเราปิดอ่าวได้เพียงสามสี่เดือนจะบังคับเอาสิทธิอะไรก็ได้จากราชสำนักกรุงสยาม.....” ดังนี้

รายงานผลการเจรจาการทูตของคณะหมอยอนครอเพ็ต ต่อมาไวส์รอยได้ส่งต่อไปให้กระทรวงต่างประเทศอังกฤษที่กรุงลอนดอนทราบ กระทรวงต่างประเทศจึงมีหนังสือตอบมา ลงวันที่ ๖ เมษายน ๑๘๒๕ ว่า “ถึงผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำเบงกอล..... ข้อ ๑๐๗ เมื่อปี ๑๘๒๐ ท่านได้เห็นชอบต่อข้อเสนอของ

ผู้ว่าราชการเกาะปีนังที่จะจัดส่งพ่อค้าอังกฤษเข้าไปค้าขายในราชสำนักกรุงสยาม และท่านยังได้กำชับให้พ่อค้าระมัดระวังในการปฏิบัติการค้าขายของเขา อย่าให้ฝ่ายไทยเกิดความระแวงสงสัยในเจตนาต่าง ๆ ของเรา ผู้ว่าราชการเกาะปีนังก็ได้ส่งพ่อค้าคนหนึ่ง (มิสเตอร์-มอร์แกน) ให้เข้าไปค้าขายแล้ว และได้กำชับให้สืบเรื่องราวของราชสำนักนั้นตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และดูทางค้าขายนำมารายงานให้ทราบ..... ข้อ ๑๐๗ บัดนี้ มิสเตอร์มอร์แกนก็ยังมิได้กลับมารายงาน ท่านกลับส่งคณะทูตโดยมีหมอยอนครอเฟิดเป็นหัวหน้า ประกอบด้วยพนักงานรังวัด พนักงานวัดร่องน้ำ และหมู่ทหารผู้คนเข้าไปอย่างเอิกเกริกโกลาหล ทำให้ฝ่ายไทยเกิดระแวงว่าเรามีเจตนาร้ายต่อเขา และการเจรจาความต่าง ๆ ของหมอครอเฟิดก็ไม่เห็นได้ผลสักอย่างเดียว กลับมากลับอ้างเหตุผลต่าง ๆ เป็นข้อแก้ตัว... ข้อ ๑๑๐ เรามีความเห็นว่าสาเหตุส่วนใหญ่ที่ทำให้ฝ่าย

ไทยเกิดระแวงเราขึ้นนั้น ก็เพราะไปกระทำการรังวัดแผนที่ภูมิประเทศของเขาโดยมิได้บอกกล่าวขออนุญาตเขาเสียก่อน..... หมอครอเฟิดยังได้เสนอให้ยึดเกาะสีชังเป็นศูนย์กลางการค้าขายของชาติอังกฤษ ซึ่งเราในขณะนี้เห็นว่ายังไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง ข้อ ๑๓ ก็บัดนี้หมอครอเฟิดได้เป็นเรสิเดนต์ประจำสิงคโปร์ จึงขอให้พยายามเอาอกเอาใจราชสำนักไทยไว้อย่าให้เกิดความระแวงสงสัยขึ้นอีก ถ้าฝ่ายไทยยังต้องการอาวุธยุทโธปกรณ์ไว้สำหรับป้องกันพระนครก็ให้จัดส่งและอนุเคราะห์ความช่วยเหลือตามสมควรเพื่อแลกเปลี่ยนกับประโยชน์ในด้านการค้าของคนอังกฤษต่อไป...."

พิจารณาดูคำสั่งของกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษในครั้งนี้ ประกอบกับเมื่อครั้งนายฟรานซิสไลท์ขอเสนอให้อังกฤษรบกับไทยเรื่องเมืองไทรบุรี ก็พอจะอนุมานความได้ว่า ถ้าอังกฤษจะต้องรบกับไทยเพื่อได้เกาะปีนังไว้ยึดครอง อังกฤษก็ไม่เห็นชอบ แต่ทว่าถ้าได้

เกาะปีนังไปเฉย ๆ กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษก็ไม่ปฏิเสธ ถ้าหากหมอยอนครอเพ็ดเกิดเสียนขึ้นมาใช้ทหารเข้ายึดเกาะสิงคโปร์นั้น พวกเราลองถามกันเองดูหรือว่ากระทรวงต่างประเทศอังกฤษจะรับเอาไว้หรือจะปฏิเสธ

เมื่อหมอยอนครอเพ็ดได้มาเป็นเรสิเดนต์ประจำเมืองสิงคโปร์นั้น อังกฤษยังมีนโยบายที่แน่ชัดว่าจะต้องรบกับพม่าแล้ว เพราะอังกฤษได้ใช้วิธีปรองดอง ออดอ้อม และเจรจาด้วยสันติมานมนานแล้ว ฝ่ายพม่าก็ยังดื้อดึงแข็งข้ออยู่ ราชวงศ์ตระกูลอลองพยาในครั้งนั้นคิดว่าชาติอังกฤษคงไม่มีกำลังเข้มแข็งเท่าใดนัก ประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง พม่าก็เคยปราบมาทั่วแล้ว แม้แต่จีนซึ่งเป็นประเทศมหาอำนาจมาตั้งหลายพันปีก็ยังแพ้แก่อะแซหวุ่นกี้ แม่ทัพพม่า ครั้งหนึ่งเสนาบดีพม่าได้กล่าวกับทูตอังกฤษว่า “ท่านราชทูตยังไม่เข้าใจพม่านั้น ยังไม่เคยพบเห็นใครเลยในโลกนี้ที่จะยืนหยัดต่อ

สู้กับพม่าได้" ครั้นพม่าบุกรุกเข้าไปตีเมืองมณีปุระ ตลอดจนดินแดนของอังกฤษในอินเดีย ฆ่านายทหารอังกฤษ กวาดต้อนผู้คนลงมาเป็นเชลย และทางเมืองย่างกุ้ง พม่าก็โหดร้ายทารุณต่อพ่อค้าวาณิชอังกฤษถึงแก่หนักมือขึ้น กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษจึงได้สั่งให้ตระเตรียมกองทัพเพื่อปราบปรามพม่า และได้สั่งให้หมอครอเฟิดส่งอาวุธยุทโธปกรณ์เข้ามาถวายราชสำนักไทยไว้ที่หนึ่งก่อน และก็ได้สั่งให้ไวส์รอยแต่งตั้งร้อยเอกเฮนรี่เบอร์นี่เข้ามาเป็นทูตเพื่อชักชวนไทยให้เข้าเป็นสัมพันธมิตรกับอังกฤษรบพม่า

ขณะนั้นประจวบกับในกรุงสยามเกิดผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้กำกับการกรมเจ้าท่าและพระคลังสินค้าได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้าพระยาพระคลังก็ได้คุ้นเคยกับหมอครอเฟิดมาแล้ว หมอครอเฟิดจึงมีจดหมายติดต่อกับเจ้าพระยาพระคลังฝากเรือซึ่งบรรทุกอาวุธยุทโธปกรณ์เข้ามาหลายลำ (และ

ยังได้ฝากฝังฝรั่งหนุ่มคนหนึ่งเข้ามาด้วย ชื่อนายโรเบิต-ฮันเตอร์ นายฮันเตอร์เข้ามากับเรือสินค้าชื่อแชนนอน เมื่อปลายเดือนสิงหาคม ๑๘๒๔ อันเป็นปีแรกในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้มารวมทุนกับนายมอร์แกนตั้งห้างขึ้นทุกฝั่งชื่อห้างมอร์แกนและฮันเตอร์ จึงนับได้ว่าบริษัทนี้เป็นบริษัทแรกซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๓ และบริษัทบอร์เนียวเป็นบริษัทที่สองซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๔ นายฮันเตอร์ พงษาวดารเรียกว่าหันแตร)

คณะทูตซึ่งมีร้อยเอกเฮนรี่เบอนี่ (หันรี่บารนี่) เป็นราชทูตเดินทางบกขึ้นมาจากมลายู ได้แวะเยี่ยมเจ้าพระยานคร ฯ ก่อนแล้วจึงลงเรือเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๑๘๒๕

นายฮันเตอร์ได้ออกไปรับที่ปากน้ำพร้อมด้วยขุนนางไทย และต่อมาเมื่อทรงโปรดให้คณะราชทูตได้เข้าเฝ้า ทูตก็ชอนำนายฮันเตอร์ได้เข้าเฝ้าร่วมกับคณะทูตด้วย

ถ้าจะพิจารณาดูวิธีการเมืองในครั้งนั้น รัฐบาลอังกฤษนิยมใช้พ่อค้าเข้ามาเป็นสายของรัฐบาลเขา เช่นเดียวกับรัฐบาลฝรั่งเศสนิยมใช้ท่านสังฆราชบาดหลวงโรมันคาธอลิคเข้ามาเป็นสาย ฉะนั้นนายฮันเตอร์จึงถือว่ามีรัฐบาลหนุนหลังอยู่ ได้พยายามก่อกวนให้เกิดข้อวิวาทกับราชสำนักในรัชกาลที่ ๓ เป็นหลายครั้ง เช่นสมคบกันนำฝิ่นเข้ามาขายในราชอาณาจักรบ่อย ๆ และในตอนปลายแผ่นดินพระนั่งเกล้าได้นำเรือกลไฟเก่า ๆ ลำหนึ่งเข้ามาขายและเรียกร้องราคาหลายพันชั่ง เจ้าหน้าที่เห็นว่าแพงจึงไม่ซื้อ นายฮันเตอร์เกรี้ยวกราดขู่เข็ญว่าจะนำเรือไปผูกไว้ที่หน้าพระตำหนักน้ำ ถ้าไม่ทรงโปรดชำระเงินตามที่เรียกร้องก็จะไปฟ้องรัฐบาลอังกฤษให้ส่งเรือรบเข้ามาเจรจาแทนตัวเขา แต่ครั้งนั้นนายฮันเตอร์ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นหลวงอาวุธวิเศษประเทศพาณิชย์ จึงทรงโปรดให้ขับไล่ออกไปเสียนอกราชอาณาจักร เมื่อพระบาทสมเด็จ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติแล้ว นายฮันเตอร์ก็ได้กลับเข้ามาและสมัครตัวเป็นลูกน้องในตำแหน่งเลขานุการของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมจวบจนถึงแก่มรณะเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๑๘๖๕ ที่บ้านกุฎีจีน อันเป็นปีที่ ๑๕ ในแผ่นดินรัชกาลที่ ๔

ร้อยเอกเบอนี่มาเจริญทางพระราชไมตรีครั้งนั้น อยู่ในกรุงเทพ ฯ นานถึง ๑๕ เดือนจึงได้กลับออกไป มีความชอบได้เลื่อนยศเป็นพันตรี และได้เป็นเรสิเดนต์คนแรกของอังกฤษประจำกรุงอังวะ การเจรจาส่วนใหญ่และสำคัญของร้อยเอกเบอนี่ในครั้งนั้น คือเรื่องชักชวนไทยให้เข้าสงครามเป็นพันธมิตรอังกฤษรบพม่า รายละเอียดแห่งการเจรจาความข้อนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือ “ไทยรบพม่า” ของเสด็จในกรมดำรง ฯ แล้ว เมื่อพิจารณาดูวิธีการเจรจาของทูตผู้นี้ รู้สึกว่าจะเอาแต่ได้ นึกว่าผู้อื่นไม่ล่วงรู้ทันคน จะขอให้ไทยยกทัพ

ไปรบพม่า เมื่อถามว่าแล้วไทยจะได้อะไรตอบแทน ก็พูดอ้อมแอ้มว่าจะหาทางเจรจากับผู้สำเร็จราชการอินเดียสมนาคุณให้ต่อภายหลัง ในรายงานของร้อยเอกเบอนี่เองซึ่งปรากฏในเอกสารเบอนี่ก็ปรากฏข้อความชัดเจนดังนี้ “ข้าพเจ้าได้ระมัดระวังอย่างที่สุดในการจะตกปากคำสัญญาให้อะไรแก่ไทยเป็นอันแน่นอน เพราะข้าพเจ้าถือว่า เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้าที่จะพยายามให้อังกฤษได้รับประโยชน์จากไทยให้มากที่สุด โดยจะตอบแทนสมนาคุณให้น้อยที่สุด” คณะกรรมการไทยประกอบด้วยเจ้าพระยาพระคลังเป็นหัวหน้า ก็พอจะหยั่งรู้ถึงใจจริงของทูตอังกฤษผู้นี้ จึงกราบทูลให้ทรงโปรดให้เจ้าพระยามหาโยธาเป็นแม่ทัพคุมทหารไปขัดตาทัพอยู่ที่พรมแดน มิให้ล่วงล้ำเข้าไป และคอยส่งเกตการณ์และรายงานผลการสงครามมาให้ทางกรุงเทพฯ ทราบ ครั้งนั้นเข้าใจว่าฝ่ายไทยก็ยังมิได้ยอมเชื่อในศักดาอภินิหารของอังกฤษว่าจะปราบพม่า

ได้ จึงได้ส่งกองทัพไปคุมเชิงอยู่

ครั้นเมื่อพม่ายอมเลิกสงคราม จำใจต้องทำสัญญายอมแพ้ที่เมืองรันทบุใกล้กรุงอังวะแล้ว อังกฤษก็ได้ครอบครองดินแดนฝั่งทะเลด้านตะวันออกของพม่าทั้งหมด คือเมืองมะริด ทวาย ตะนาวศรี เมาะตะมะ และเมืองย่างกุ้งด้วย รวมทั้งเบี้ยปรับสงครามอีก ๑๐ ล้านรูปี ในเวลานั้นอังกฤษไม่มีความจำเป็นที่จะขอให้ฝ่ายไทยช่วยรบพม่าแล้ว แต่อังกฤษยังปรารถนาที่จะแผ่อิทธิพลลงไปทางแหลมมลายู จึงพยายามเอาเมืองเมาะตะมะมาต่อเพื่อขอแลกเปลี่ยนกับเมืองไทรบุรี ทรงทราบเล่ห์เหลี่ยมของทูตอังกฤษ จึงทรงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังบอกบัดไม่ปรารถนาดินแดนพม่า ซึ่งอังกฤษก็ได้แต่ส่วนใดเลย ครั้นเมื่อผู้สำเร็จราชการอินเดียได้ทราบว่าฝ่ายไทยไม่ประสงค์จะรับประโยชน์จากการเป็นภาคีใน สัญญารันทบุ แต่ประการใด จึงมาคำนึงว่ารัฐบาลไทยเอยขอร้องให้ขับไล่พระยาไทรบุรีไป

จากเกาะปีนัง จึงได้สั่งให้ผู้ว่าราชการเกาะปีนังนำตัวพระยาไทรบุรีไปไว้เสียที่อื่นให้ห่างไกล จะได้ไม่มีโอกาสก่อความยุ่งยากให้แก่ไทยอีกต่อไป การที่อังกฤษเนรเทศพระยาไทรบุรีไปเสียจากเกาะปีนังก็เป็นประโยชน์แก่ไทยอยู่ และก็คงเพื่อเป็นทางของอังกฤษเองในภายภาคหน้าบัดเข้าในนโยบาย Enlightened Self interest ได้ แต่สำหรับพระยาไทรผู้แพ้ คงจะชมชื่นจากการกระทำของมิตรอังกฤษเป็นอันมาก

ส่วนในด้านสัญญาการค้าขายนั้น ก็ได้เปิดการเจรจาปรึกษากันอยู่เสมอ ร้อยเอกเบอนี่ได้ทำบันทึกให้กราบทูลว่า เรือไทยที่ไปมาค้าขายที่สิงคโปร์ มะละกา และปีนังนั้นไม่จำต้องเสียภาษีแต่อย่างใดเลย รัฐบาลอังกฤษก็ได้อำนวยความสะดวกทุกสิ่งทุกอย่างให้ ส่วนเรือในบังคับอังกฤษนั้น เมื่อเข้ามาค้าขายในกรุงเทพ ฯ ต้องเสียภาษีเบิกร่องและค่าระวางปากเรือกับค่าเสมียนพนักงานหยุมหยิมหลายอย่างหลายประเภท ภาษีขาเข้า

ก็ต้องเสียอีกในอัตราร้อยละ ๗ และต้องเสียภาษีขาออก อีกต่อหนึ่ง สินค้าบางอย่างอัตราภาษีขาออกถึงร้อยละ ๒๐ และบางอย่างอัตราร้อยละ ๕๐ ก็มี ดังนี้ดูไม่เป็นธรรม อีกข้อหนึ่งนั้นการเก็บภาษีก็ไม่เท่าเทียมกัน เก็บจากเรือพ่อค้าจีนอัตราหนึ่ง เก็บจากเรือในบังคับอังกฤษอีกอัตราหนึ่ง ดังนี้ดูไม่สมควร รัฐบาลอังกฤษไม่พึงประสงค์จะขอให้ลดหย่อนผ่อนอะไรให้เป็นพิเศษ แต่ใคร่ขอให้รัฐบาลไทยกำหนดเป็นพิกัดอัตราตายตัวเสียอย่าให้ฉกฉั่นกันได้ ก็ทรงโปรดให้ทำสัญญาทางพระราชไมตรี ๑๔ ข้อ กับสนธิสัญญาการค้าขายอีก ๖ ข้อ อนุญาตให้คนอังกฤษเข้ามาค้าขายโดยสะดวก จะปลูกบ้านตั้งห้างหรือสร้างโรงเก็บสินค้าก็ให้ทำได้โดยอิสระ สินค้านั้นก็ให้ทำการซื้อขายได้โดยเสรี ยกเว้นสินค้าสองประเภทคือ ห้ามนำข้าวเปลือก ข้าวสารออกนอกประเทศ กับห้ามนำอาวุธยุทโธปกรณ์เข้ามาขายในประเทศ เว้นแต่จะเอามาขายให้แก่รัฐบาล ส่วนภาษีเบิกร่อง ภาษีขาเข้าขาออก ก็

ทรงโปรดให้ยกเลิกหมดสิ้น ให้เหลือไว้แต่ค่าระวางปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้าเข้ามาให้คิดในอัตราวาละ ๓,๗๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าก็ให้คิดเพียงวาละ ๑,๕๐๐ ทั้งนี้โดยทรงพิจารณาเห็นว่าธรรมเนียมการค้าขายในสมัยนั้นสมควรจะต้องปรับปรุงแก้ไข จะเอาอย่างธรรมเนียมแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีไม่เหมาะสมเสียแล้ว จึงเป็นการผ่อนสั้นผ่อนยาว (Conciliation) ตามหลักความเป็นธรรม และตามความประสงค์ของทูตอังกฤษด้วย แต่ทว่าคนในบังคับอังกฤษ ไม่ว่าจะเป็นฝรั่งหรือคนแขก พม่า มลายู จะต้องอยู่ใต้กฎหมายไทยตลอดทั่วทุกคน เมื่อร้อยเอกเบอนี่จะกลับออกไป ได้ส่งบันทึกขอให้เจ้าพระยาพระคลังนำกราบบังคมทูลว่า ประเทศอังกฤษรับรองว่าเมืองไทรบุรี แประ กลันตัน และตรังกานูนั้น เป็นเมืองประเทศราชของไทยทั้งสี่เมือง และรัฐบาลอังกฤษขอรับรองที่จะเจรจาให้เจ้าประเทศราชทั้ง

สี่ส่งต้นไม้เงินทองขึ้นมาถวายเป็นราชบรรณาการทุกสามปี ขอไทยอย่าได้กรีธาทัพไปบุกรุกเหยียบย่ำเมืองทั้งสี่นี้เลย จะทำให้ผู้คนแตกตื่นทั้งบ้านเรือนไร่นา ซึ่งเป็นการขัดต่อประโยชน์การค้าขายของอังกฤษ การเจรจากันครั้งนั้นก็เป็นเสร็จธุระปรองดองกันได้ อันที่จริงอังกฤษปรารถนาจะขอสิทธิค้าขายโดยเสรีในสินค้าทุกประเภท แต่เห็นว่าคงจะเจรจากันยากลำบาก จึงขอผลัดไว้ก่อน

พิเคราะห์ดูวิธีการของอังกฤษนั้น เขามีหลักง่าย ๆ คือว่าจะทำอะไรก็ทำแต่สิ่งเดียว เรื่องเดียว เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก่อตั้งรากฐานจนเป็นหลักยึดเหนี่ยวได้แล้ว จึงจะโผไปจัดการกับเรื่องอื่น เช่นเมื่อครั้งปราบพม่า เขาก็ทำการปรองดองกับไทยแล้วจึงหันไปจัดการกับจีน เรื่องผิดพ้องหมองใจกับจีนนั้นเป็นเรื่องเก่าแก่เป็นหนามยอกอกมานานแล้ว คือเมื่อ ค. ศ. ๑๗๘๒ อันเป็นปีที่ ๑๐ แห่งยุครัตนโกสินทร์ พระเจ้าแผ่นดิน

อังกฤษได้จัดส่ง ถอร์ด แมคคาตเนย์ไปเจริญทางพระราชไมตรีและขอทำสนธิสัญญาการค้าขาย มีการขัดใจกันหยุมหยิมในเรื่องต้องถอดรองเท้า และคุกเข่าเอาศีรษะโขกกับพื้นเท่านั้นครั้งเท่านั้นครั้ง เพื่อเป็นการแสดงคารวะต่อฮ่องเต้ แต่ในที่สุดก็ตกลงกันได้ จึงได้โปรดให้เข้าเฝ้าและได้รับพระราชทานเลี้ยงดูเป็นอันดี แต่เพราะธรรมเนียมประเพณีของจีนแต่โบราณไม่เคยยกย่องนานาชาติใดเทียมเท่าเสมอชาติจีน จึงทรงโปรดให้มีราชสาส์นไปถึงพระเจ้ากรุงอังกฤษ ตักเตือนสั่งสอนให้ประพฤติโดยชอบนานาประการ ให้เคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของฮ่องเต้ แล้วประเทศก็จะมีความสงบเรียบร้อยและเจริญรุ่งเรือง ซึ่งสรุปว่าความประสงค์ของอังกฤษที่จะทำสนธิสัญญาการค้าขายนั้น พระเจ้าฮ่องเต้ไม่ทรงคำนึงถึง ส่วนการเจริญพระราชไมตรีนั้น ฮ่องเต้ถือว่าเป็นการเจริญความสามิภักดิ์ จึงได้ทรงตักเตือนแนะนำให้ประพฤติแต่ที่ดีที่ชอบ ครั้งนั้นอังกฤษ

ไปเจริญทางพระราชไมตรีกับจีนไม่สำเร็จ แต่เพราะยังทำสงครามใหญ่กับพระเจ้านโปเลียนที่ ๑ อยู่ ยังไม่มีเวลาว่างพอจะพิจารณาจัดการกับจีน ครั้นอังกฤษเนรเทศพระเจ้านโปเลียนไปไว้เกาะแล้ว จึงในปี ๑๘๑๖ อันเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ จึงได้จัดส่ง ลอร์ดแอมเฮอร์ส เป็นราชทูตคนที่สองเข้าไปอีก ครั้งนี้ลอร์ดแอมเฮอร์ส ไม่ยอมคุกเข่าเอาศีรษะโขกกับพื้นเก้าครั้งจึงไม่ทรงไปรดให้เข้าเฝ้า อังกฤษจึงได้รับความอัปยศอดสูในครั้งนั้นเป็นอันมาก ต่อมาเมื่อรัฐสภาได้ยุบเลิกพณ ฯ บริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษแล้ว จึงได้จัดส่งลอร์ดนาเปียร์เข้าไปประจำอยู่เมืองกวางตุ้ง เพื่อแลดูผลประโยชน์การค้าขายของคนอังกฤษ ในไม่ช้าลอร์ดนาเปียร์ก็รายงานมาว่า การติดต่อค้าขายกับประเทศจีนนั้นไม่ได้ผล เพราะรัฐบาลจีนดูถูก เห็นว่าคนอังกฤษเป็นคนป่าเถื่อนเหมือนอย่างพวกชวนทั้งหลาย

วิธีการเจรจาแบบสันติใช้ไม่ได้เด็ดขาด เห็นแต่วิธีใช้กำลังบังคับเท่านั้นจึงจะได้ผล รัฐบาลอังกฤษจึงสั่งให้ตระเตรียมกองทัพเรือเป็นการใหญ่ และให้คอยหาเหตุที่จะเป็นชนวนแห่งสงครามโดยเร็ว ก็พอดีได้โอกาสในเมื่อพ่อค้าอังกฤษนำฝิ่นจำนวนหลายพันหีบห่อลักลอบเข้าไปขายในประเทศจีน รัฐบาลจีนจับได้ก็สั่งให้เผาเสีย อังกฤษจึงประกาศสงครามและบุกรุกโจมตีประเทศจีนทันที ได้รบกันเป็นการใหญ่เป็นเวลาสองปี จีนยอมแพ้เลิกรบ อังกฤษก็บังคับให้ทำ สัญญากรุงนานกิง ใน ค.ศ. ๑๘๔๒ ยกเกาะฮ่องกงให้แก่อังกฤษ และให้เปิดเมืองท่าต่าง ๆ คือ กวางตุ้ง เซี่ยงไฮ้ เอ้หมึง ฟูเจา และนิงโป และให้ได้มีการค้าโดยเสรีและให้สิทธิในการเปิดสถานกงสุลพร้อมทั้งให้ชดใช้เบี้ยปรับสงครามจำนวนมหึมาอีกด้วย ประเทศอื่น ๆ ได้เห็นเป็นโอกาส ต่างก็เข้าไปบังคับให้จีนทำสนธิสัญญาให้สิทธิแก่ตนบ้าง มีอเมริกา ฝรั่งเศส และรัสเซียเป็นต้น

(เกี่ยวกับสนธิสัญญากับอเมริกานั้น ทูตอเมริกาชื่อนายคาเล็บ คุชชิง ได้นำข้อเรียกร้องประหลาดเข้าไปบังคับจีน คือ อภิสิทธิเกี่ยวกับศาลกงสุล และเพราะสัญญาทางพระราชไมตรีในครั้งนั้นได้มีข้อไขไว้ว่า ถ้าจีนให้สิทธิพิเศษแก่ประเทศหนึ่งประเทศใดแล้ว ประเทศเขาเหล่านั้นก็จะต้องได้รับสิทธิพิเศษนั้น ๆ ด้วยดุจกัน ซึ่งเรียกในภาษาฉารทูตว่า ,Most-favoreb Nation Clause พวกฝรั่งจึงได้เริ่มนำอภิสิทธิศาลกงสุลมาใช้กับประเทศในทวีปอาเซียครั้งนั้น โดยนายคาเล็บ คุชชิงทูตอเมริกันเป็นผู้ให้กำเนิด)

เมื่อจีนแพ้สงครามแก่พวกฝรั่งในครั้งนั้น เป็นรัชสมัยพระเจ้าเตากวงฮ่องเต้ ครั้นเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่พระเจ้าฮำฮอง ราชโอรสได้ราชสมบัติ จึงให้มีพระราชสาส์นมากราบทูลเรื่องราวแด่พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามตามราชประเพณี พระราชสาส์นของพระเจ้าฮำฮองเข้ามาถึงฉณะที่ทูตอังกฤษคณะเซอร์เยมส์ บรุค

ก๋าลังมาเจรจาทางพระราชไมตรีกับราชสำนักไทย ได้แจ้งเรื่องอังกฤษไปทำอุ่นวายเกิดรบพุ่งขึ้นมาให้ทรงทราบด้วย ความในพระราชสาส์นตอนนี้ว่า “พระราชบิดาทรงส่งสารแก่ราษฎรเหมือนลูกอ่อนไม่รู้ความไม่มีความผิด จะได้รับความเดือดร้อนพลอยแหลกเหลวเพราะสู้รบกัน เป็นความเกิดขึ้นด้วยการซื้อขาย เล็กน้อยจึงทรงอดพระทัยเสีย และบัดนี้ได้สิบปีล่วงมาแล้ว พวกที่คิดทรยศก็ส่งบไปสิ้น.....” พระเจ้าฮ่าฮ่องมิได้กราบทูลว่าสมเด็จพระราชบิดา พระเจ้าเตากวงฮ่องเต้ต้องทรงสละพระราชวังณกรุงปักกิ่งเสด็จหนีไปอาศัยอยู่ที่เมืองซีอาน ทรงได้รับความทุกข์ทรมานเป็นอันมากจวบจนรัฐบาลจีนขอเลิกรบ และได้เสียฮ่องกงไปด้วย อนึ่งพระเจ้าฮ่าฮ่องฮ่องเต้พระองค์นี้มีพระสนมซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า พระนางซูฮีฮองไทเฮา ผู้ทรงครอบครองยึดอำนาจประเทศจีนเป็นเวลาช้านานต่อมา จนถึงเกิดการปฏิวัติครั้งใหญ่

ในประเทศจีนโดยมีหมอซุนยัดเซนเป็นหัวหน้า

ย้อนกลับมากล่าวถึงการเจรจาระหว่างเจ้าหน้าที่ไทยคือพระยาศรีสุริยวงศ์ ขางวางมหาดเล็ก กับเซอร์เยมส์บรุค ราชทูตอังกฤษ เซอร์เยมส์บรุคผู้นี้เชื้อแขกอินเดีย (Anglo-Indian) เป็นนักแสวงหาโชคลาภ บิดาร่ำรวยด้วยการค้าขายที่อินเดีย เยมส์บรุคเมื่อหนุ่มอยู่ได้สมัครเข้าเป็นทหารคราวอังกฤษรบกับพม่าในครั้งแรกได้รับบาดเจ็บ เมื่อสงครามเลิกแล้วก็ลาออกจากทหารไปค้าขาย คุมเรือสินค้าไปค้าแถวเกาะสุมาตรา ประจวบกับเกิดการจลาจลขึ้นที่ซาราวัค บรุคก็รับอาสารายามุดาฮ่าซิมปราบคนเหล่าร้ายได้สำเร็จ ก็เลยฉวยโอกาสปราบดาภิเษกตัวเองเป็นรายาซาราวัค เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ๑๘๔๑ แล้วพยายามขอให้รัฐบาลอังกฤษรับซาราวัคเข้าไว้ในเครืออาณานิคม กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษก็ปฏิบัติตามนโยบายเดิม คือถ้าได้เปล่าไม่ต้องเสียโสหุ้ยหรือเสี่ยงเลือดเนื้อ

ก็ยินดีรับซาราวัคไว้ในอารักขา แล้วจึงแต่งตั้งให้เยมส์บรุคเป็นขุนนางมีเกียรติ เมื่อเซอร์เยมส์บรุคเข้ามาเป็นทูตครั้งนั้น ได้เป็นราชามาได้ ๑๐ ปีแล้ว ทูตอังกฤษผู้นี้มีวัตถุประสงค์เป็นส่วนใหญ่ในสนธิสัญญาการค้าขายอยู่สี่ข้อ คือ ๑) ขอนำฝิ่นเข้ามาขายในราชอาณาจักรโดยเสรี ซึ่งผิดพระราชกำหนดกฎหมายจึงไม่โปรด ข้อ ๒) ขอซื้อข้าวออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้โดยเสรี ซึ่งคณะกรรมการไทยก็แบ่งรับแบ่งสู้ เพราะครั้งนั้นไทยมีกฎหมายห้ามนำข้าวสารออกไปนอกประเทศ นอกจากจะได้มีสะสมไว้พอเพียงให้พลเมืองกินได้สามปี จึงจะให้นำออกได้ ข้อ ๓) ขอลดพิกัดปากระวางเรือให้เหลือวาละ ๑,๐๐๐ บาท ซึ่งคณะกรรมการฝ่ายไทยได้แย้งว่า อัตราวาละ ๑,๗๐๐ นั้นแต่เดิมรัฐบาลไทยก็ได้เก็บถึงวาละ ๒,๒๐๐ บาท ร้อยเอกเฮนรี่เบอร์นี่เป็นผู้มาขอลดให้เหลือ ๑,๗๐๐ บาท ก็ได้อนุโลมตามความประสงค์มาครั้งหนึ่งแล้ว ส่วนข้อ

สุดท้ายนั้น บรุคขอตั้งสถานกงสุล ซึ่งคณะกรรมการไทยแย้งว่า ปีหนึ่ง ๆ เรืออังกฤษเข้ามาค้าขายในกรุงเทพพระมหานครก็ไม่เกิน ๕ ลำ จึงไม่เห็นความจำเป็นที่อังกฤษจะตั้งสถานกงสุล จึงไม่เป็นการตกลงกันได้ด้วยปรองดองทั้งสี่ข้อ แต่เมื่อก่อนที่คณะทูตอังกฤษจะอำลาออกไป ได้ทรงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือตอบถอร์ดปาเมอร์สตัน เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ อธิบายชี้แจงเหตุผลของฝ่ายไทยให้ทราบโดยพิสดาร แล้วโปรดให้พระราชทานสิ่งของเป็นบรรณาการแก่รัฐบาลอังกฤษ เป็นของขวัญให้ถอร์ดปาเมอร์สตันและให้แก่ราชทูต อุปทูต ตรีทูต ด้วยเป็นอันมาก อนึ่ง ในระหว่างคณะทูตได้มาพำนักอาศัยในกรุงเทพพระมหานครนั้น ก็ได้ทรงโปรดให้จ่ายเงินจากท้องพระคลัง เลี้ยงดูคณะทูต ๕๗๖ คนอย่างสุขสมบูรณ์โดยตลอด เมื่อคณะทูตกลับออกไปถึงเมืองสมุทรปราการ จึงเอาทองคำใบหนัก ๑๐ ตำลึง ส่งให้ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์นำขึ้นถวาย

ตอบแทนเป็นค่าเลี้ยงดู จึงโปรดให้เจ้าพนักงานทำดอกบัวบูชาพระพุทธปฏิมากรในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เมื่อพิจารณาดูวิธีการต้อนรับคณะทูตอังกฤษ และอเมริการวม ๕ ครั้ง เป็นอังกฤษ ๓ ครั้ง อเมริกา ๒ ครั้ง ในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รวมกับครั้งแรก ซึ่งกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงต้อนรับหมอยอนครอเฟิดและคณะ) จะเห็นได้อย่างแจ่มชัดว่า ในการติดต่อต้อนรับแขกเมืองเยี่ยงเจ้าบ้านผ่านเมืองที่ดี คณะทูตเหล่านั้นจะหาข้อความใส่ไคล้ก็ลำบากร้ายก็จะหาได้ยาก เพราะทุกครั้งได้ทรงพระราชทานเงินในท้องพระคลังออกมาจับจ่ายซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคบำรุงเลี้ยงดูพวกราชทูตและคณะเป็นอย่างดีโดยตลอด เฉพาะพระราชกรณียกิจแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในส่วนอื่น ๆ นั้น พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์อันประเสริฐตลอดจนรัชสมัยของพระองค์ ไม่ทรงโปรดการจับจ่ายใช้สอยอย่างสุรุ่ยสุร่าย

มีพระราชหฤทัยแน่วแน่ ที่จะทนุบำรุงพระพุทธศาสนา วัดวาอาราม ตลอดจนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน มีความสุขความเจริญทั่วหน้า ในตอนปลายแผ่นดินของพระองค์ เงินในพระคลังที่เหลือจับจ่ายใช้ราชการแผ่นดิน ก็มีอยู่ถึงสี่หมื่นชั่ง ซึ่งเป็นประวัติการณ์ในครั้งนั้น และเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง ก็ทรงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา ต้นสกุลสิงหเสนี ออกไปจัดการปราบปรามการวิวาทจลาจลของราชวงศ์เขมร และเจรจาปรองดองเป็นไมตรีกับพระเจ้ากรุงญวนได้เรียบร้อยสมพระราชประสงค์ และในเมื่อทรงประชวรใหญ่ ทรงทราบในพระหฤทัยว่า เหลือกำลังที่แพทย์หลวงจะถวายพระโอสถรักษาให้หายได้ ก็ได้ทรงมอบแผ่นดินคืนให้กับเสนาบดีผู้ใหญ่ ทั้งๆ ที่พระเจ้าลูกเธอของพระองค์ ซึ่งได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาในครั้งนั้นก็มีอยู่ พระองค์ก็ไม่ทรงโปรด ตรัสว่าสุดแต่ใจของพวกเสนาบดีและขุนนางเขาเถิด ถ้าเห็นพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใด ทรงพระสติปัญญา

ความสามารถ ที่จะพระราชทานความปลอดภัยให้แก่ไพร่ฟ้าประชาชน และทรงรักษาเอกราชอิสรภาพและอธิปไตยของแผ่นดินไทยได้แล้ว ก็ขอให้มอบราชสมบัติให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ผู้นั้น พระบรมราชโองการในครั้งสุดท้ายนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ผู้รวบรวมพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ตลอดสี่รัชกาล ได้บันทึกไว้ว่า “การซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริอนุญาตให้จัดแจงเจ้านาย ผู้จะดำรงแผ่นดินในพระราชอาณาจักรแทนพระองค์ต่อไป โดยตามน้ำพระทัยพระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดี ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และจนถึงความนิยมชมชื่นแห่งอาณาประชาราษฎรทั้งปวงจะมีจิตจำนงปลงเห็นพร้อมกัน ไม่เอาแต่ตามพระราชอัธยาศัย อนึ่ง มิได้รอไว้ให้เนิ่นช้าจนเวลาพระอาการหนักลง ก็เป็นการมหัศจรรย์ยิ่งนัก ยากที่พระมหากษัตริย์พระองค์อื่นจะทรงได้ เพราะพระบรมราชวิสัยเป็นอุดมบัณฑิตมหาสาธุสัปปุรุษผู้ประเสริฐ มีพระมหากรุณาแก่

นิกรมหาชนหาที่สุดมิได้”

ดำเนินเรื่องมาถึงตอนนี้ ก็เกิดข้อสงสัยขึ้นในใจว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เคยทรงโปรดในวิเทโศบายโอนอ่อน ผ่อนหนักเป็นเบามาแล้ว เมื่อครั้งร้อยเอกเฮนรีเบอนี่เป็นราชทูต เหตุไฉนมาครั้งหลังนี้พระองค์จึงมีพระบรมราชโองการให้บอกปัดข้อเรียกร้องของเซอร์เยมส์บรุคเสียทั้งสี่ข้อ จะว่าเพราะไม่ทรงทราบในพระราชหฤทัยถึงมหันตภัยซึ่งจะมีมาต่อประเทศก็ไม่เห็นทาง เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ตระเตรียมบ้านเมือง สั่งอาวุธยุทธภัณฑ์ ต่อเรือรบ สร้างป้อมปราการไว้รับศึกเป็นการใหญ่ เห็นจะเป็นเพราะว่าเวลานั้นทรงพระชราแล้ว และได้ทนตรากตรำในราชกิจการแผ่นดินมากว่า ๔๐ ปี ประจวบกับทรงพระประชวรมาแต่เดือนกันยายน เมื่อราชทูตอังกฤษเข้ามาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญา พระองค์บรรทมไม่หลับ ให้ทรงคลื่นเหียน เสวยพระกระยาหารไม่ถึงประมาณตามปรกติ กำลังพระกายทรุดลงไปที่

ละน้อย ๆ และในครั้งนั้นพระเจ้าลูกเธอบางพระองค์ก็ทรงก่อเรื่องให้ขุ่นเคืองพระราชหฤทัยเนือง ๆ อนึ่ง เกี่ยวกับคนอังกฤษที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในครั้งนั้น กลับคบคิดเอาผืนซึ่งเป็นของต้องห้ามเข้ามาลักลอบซื้อขายเนือง ๆ และพูดจาชู่ชี้มเหงคนไทย โดยเฉพาะนายโรเบิตฮันเตอร์ บังอาจลบหลู่ดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ทำให้ขุ่นเคืองพระราชหฤทัยยิ่งนัก จึงทรงโปรดให้ร่างหนังสือตอบลอร์ดปาเมอร์สตันตอนหนึ่งมีความว่า “.....เราเห็นว่าแต่หันแตรเข้ามาอยู่คนเดียวเท่านี้ ก็ยังองอาจพูดจาเหลือเกิน ถ้าอังกฤษจะเข้ามาอยู่ ณ กรุง ฯ มากแล้ว จะเที่ยวไปอยู่ในขอบขัณฑเสมาแห่งใด ๆ ก็จะมีความทะเลาะวิวาทยุ่งเหยิงทุบตีกัน ฝ่ายอังกฤษหรือฝ่ายไทยล้มตายลงฝ่ายหนึ่ง ก็จะเป็นความใหญ่ขึ้น เห็นการดังนี้ ที่จะให้อังกฤษเข้ามาอยู่มากนักไม่ได้ บ้านเมืองจะอยู่ไม่เป็นสุข ทั้งจะทำให้ทางไมตรีมัวหมองไป ความข้อนี้ขอเสียเถิด

เราจะยอมให้ไม่ได้.....

ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสู่สวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๗ พรรษา พระชนมายุสิริรวมได้ ๖๔ พรรษา

ครั้นรุ่งขึ้น วันที่ ๓ เมษายน เปลี่ยนพุทธศักราชใหม่เป็นพุทธศักราช ๒๓๙๔ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม พระยาราชสุภาวดี ว่าที่สมุหนายก กับข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกันเป็นอันมาก พากันออกไปเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าพ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์พงศ์อิสรกษัตริย์ ซึ่งสถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหารพระอารามหลวง แต่บรรดาราษฎรทั้งปวงก็นิยมชมชื่นเริงร้องอวยชัยถวายพระพร ตั้งเครื่องสักการะบูชา เก็บดอกไม้ไปเรี่ยรายไว้ตามสถลมารคเป็นอันมาก ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย หมู่องครักษ์แห่ห้อมล้อมด้วยสรรพศาสตราวุธ แห่มาเป็น

กระบวนถ้วนทุกพนักงาน เสด็จเข้าสู่พระราชวังสถาน.....

ท่านที่อุตส่าห์อ่านมาถึงจนเพียงนี้ ควรจะได้ทราบด้วยว่า เมื่อเซอร์เยมส์บรุคมาเจรจาสนธิสัญญาการค้าขายไม่สำเร็จ และกลับออกไปเมื่อเดือนธันวาคม ได้ทรงรายงานไปให้รัฐบาลอังกฤษหลายข้อหลายประการ แต่ตอนหนึ่งมีข้อความสำคัญว่า "..... ข้าพเจ้าไม่เห็นชอบ ในวิธีการที่จะใช้กำลังบังคับราชสำนักกรุงสยามให้ยอมในสิ่งที่เราพึงประสงค์แท้ที่จริงในขณะนี้มีข่าวลือว่า จะเกิดการเปลี่ยนแปลงราชการในแผ่นดินเป็นการใหญ่ เราควรต้องเตรียมตัวรอรับเหตุการณ์ใหม่นี้ เราควรจะเลือกเฟ้นหาเจ้านายไทยที่เราเห็นว่าเหมาะสม ให้ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน..... และเจ้านายพระองค์นั้น ซึ่งข้าพเจ้าเห็นชอบ ก็บังเอิญเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรมด้วย เจ้านายพระองค์นี้ทรงนิยมอริยธรรมฝรั่ง มีความรู้ในภาษาอังกฤษ

เป็นอย่างดี และทรงรอบรู้ในวิทยาศาสตร์ยุโรป เป็นอันมาก โดยเฉพาะในวิชาดาราศาสตร์...."[1] เจ้านายไทย ซึ่งราชาบรุคได้เสนอให้รัฐบาลว่าสมควรจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็คือ สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ นี่เอง ซึ่งทรงเถลิงถวัลย์สมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในบรมราชจักรีวงศ์ เป็นสมเด็จพระราชบิดาที่รักยิ่งแห่งเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นทูลกระหม่อมแก้วของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงเบิดประเทศให้ได้ติดต่อค้าขายและคบค้าสมาคมกับชาติฝรั่ง พระผู้ซึ่งเสด็จในกรมดำรง ฯ โอดครวญว่า "น่าอนาจใจอยู่ที่ทูลกระหม่อมผู้รู้พระคุณมองทูลกระหม่อมมีตัวน้อยลงทุกที"

* เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงราชสมบัติแล้ว พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับต่างประเทศประการแรกก็คือ มีพระบรมราชโองการประกาศให้ทราบโดยทั่วไป ให้ถอดค่าระวางปากเรือ

1 Vincent St. John ! Life of Sir James Brooke

ให้เหลือวาละพันบาท อนุญาตให้นำข้าวสารส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ส่วนฝิ่นนั้น เมื่อไม่ทรงเห็นทางจะขัดขวาง ก็ทรงโปรดอนุญาตให้นำเข้ามาในราชอาณาจักรได้ แต่ต้องนำมาขายแก่รัฐบาลแต่ผู้เดียว ส่วนเรื่องการขอตั้งสถานกงสุลนั้น ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงนาย พันเอกบัตเตอร์เวิธ ผู้ว่าราชการเกาะปีนัง ให้แจ้งให้เซอร์เยมส์บรุคได้ทราบด้วยว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่จะทรงโปรดให้แก้ไขสนธิสัญญากับอังกฤษ และให้ตั้งสถานกงสุลได้ตามประสงค์ แต่ขอผลัดให้ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียก่อน จึงค่อยส่งคณะทูตเข้ามา จึงเป็นอันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ผ่อนตามคำเรียกร้องของราชทูตอังกฤษทั้งสี่ข้อ อังกฤษจึงเหหัวเรือยาตราทัพเข้าบุกพม่าเป็นครั้งที่สอง และก็ยึดได้กรุงหงสาวดีไว้ในครอบครอง แต่กว่าจะจัด

การปกครองแว่นแคว้นแดนหงสาสำเร็จเรียบร้อย และจัดส่งคณะทูตซึ่งมีเซอร์ยอนโบริ่ง เป็นราชทูตเข้ามาขอแก้สัญญา ก็เป็นปีที่ห้าในแผ่นดินพระจอมเกล้า ฯ

ในสนธิสัญญาโบริ่งนี้ ประเทศไทยต้องยอมให้อังกฤษมีอำนาจตั้งศาลกงสุลชำระคดีคนของเขาด้วย แต่ประเทศไทยก็คงรักษา เอกราช อธิปไตย และอธิปไตยในส่วนอื่น ๆ ไว้ได้จนทุกวันนี้ สมดังกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (ท่านวรรณ ไวทยากร) ทรงนิพนธ์ไว้ใน "มหาวิทยาลัย" ปี ๘๑ ว่า "นโยบายที่สุขุมก็คือการผ่อนเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ถึงอย่างไรก็ดี ประโยชน์ส่วนใหญ่จะต้องมาก่อนประโยชน์ส่วนย่อย .....เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงทำหนังสือสัญญากับนานา

• สนธิสัญญาโบริ่ง หรือสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างประเทศอังกฤษและประเทศไทย ได้ลงนามกันเมื่อวันที่ ๑๘ เม.ย. ๒๓๙๕ และนับแต่วาระนั้นมา ประเทศอังกฤษก็เกิดความรักใคร่เห็นใจไทย และคอยประคับประคองช่วยเหลืออยู่เสมอมาจนบัจจุบันนี้ ซึ่งต้องนับเป็นบุญคุณใหญ่หลวงจะลืมมิได้

ประเทศ เริ่มต้นด้วยอังกฤษ..... ก็เป็นการผ่อนหนักให้เป็นเบา ถ้าไม่ยอมผ่อนตามแล้ว ก็มีตัวอย่างในประเทศใกล้เคียงที่แสดงให้เห็นว่า ผลจะเป็นอย่างไร ....." วิกฤตกาลในครั้งนั้นก็ผ่านไปโดยเงียบเชียบ แม้แต่พระราชพงศาวดารก็มิได้มีบันทึกไว้ พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ซึ่งทรงรักษาเอกราชและอธิปไตยของประเทศไทยไว้ได้ ก็ไม่เป็นที่ทราบทั่วถึงกัน เพราะการที่ไม่ต้องเสียดินแดน ไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ ไม่ต้องตกระกำลำบาก คนไทยเราจึงไม่มีทางที่จะทราบเพื่อจะได้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่าน ก็เป็นการสมควรแล้วที่เสด็จในกรมดำรง ฯ ทรงคร่ำครวญว่า "น่าอนาถใจอยู่ ที่ทุกวันนี้ผู้รู้พระคุณของทูลกระหม่อมมีตัวน้อยลงทุกที....."

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หมอบรัดเล

และ

มิชชันนารีอเมริกัน

ขจร สุขพานิช อ. บ.

พวกเราเคยได้อ่าน ได้ฟัง กิจการของพวกหมอมิชชันนารีอเมริกันกันมาบ้างแล้ว ว่ามีความสำคัญในด้านวิทยาการแผนใหม่ เช่นการแพทย์ การตั้งโรงเรียน และการพิมพ์หนังสือ ซึ่งถ้วนแต่เป็นของใหม่ เป็นอารยธรรมตวันตก ซึ่งพวกเราในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ยังไม่มีใครรู้จัก คุณประโยชน์ของพวกมิชชันนารี ซึ่งนำวิทยาการเหล่านี้มาเผยแพร่ นับแต่รัชกาลสมเด็จพระ

นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เป็นสิ่งที่ประจักษ์กันได้อยู่ทุกวันนี้ โดยวัตถุพยานอย่างมากมายทั่วพระราชอาณาจักร จนเป็นที่กล่าวได้ว่า ประเทศไทยยอมรับการเจริญทางพระราชไมตรี และสนธิสัญญาการค้าขายกับมหาอำนาจฝ่ายตวันตก โดยมีพวกมิชชันนารีเป็นผู้กรุยทางและเตรียมจิตใจให้ หาจำเป็นที่มหาอำนาจเหล่านั้น จะต้องส่งเรือรบหรือยกกองทัพมาบังคับให้ประเทศไทยเจริญทางพระราชไมตรี เหมือนกับที่ทำกับประเทศจีน พม่า ญี่ปุ่น และญวนไม่.

ก็ในจำพวกมิชชันนารีอเมริกันผู้บุกเบิกทางให้เกิดสัมพันธภาพกับนานาชาติโดยสันติวิธี และมีประวัติพอค้นคว้าหาอ่านได้จนทุกวันนี้ ก็มี "หมอกุสตาฟ" เป็นคนแรก เข้ามาเผยแพร่ศาสนา และรักษาโรคอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่ พ. ศ. ๒๓๗๑ อันเป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาก็มีหมอโยนส์กับบุตรบุญธรรม คือเด็กชายสมิธ ซึ่ง

ต่อมาเป็นที่รู้จักกันว่า “หมอสมิธ” ถัดมาก็คือ หมอบรัดเล หมอหัสกัน หมอจันทเล หมอเหา และหมอมัททูน พวกหมอสอนศาสนาเหล่านี้ เข้ามาในเมืองไทย ในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น บางคนก็เป็นหมอสอนศาสนาเท่านั้น แต่บางคนยังเป็นนายแพทย์ เป็นนักวิทยาศาสตร์ เป็นครูบาอาจารย์ เป็นนักหนังสือพิมพ์อีกด้วย เพราะฉะนั้นคนไทยเราจึงเรียกพวกมิชชันนารีว่า “หมอ” และเรียกพวกพระโรมันคาธอลิคว่า “บาดหลวง” ทั้งนี้เพราะพวกบาดหลวงถือตัวเป็นพระ ชมักเขม้นแต่ในการแพร่ศาสนาเป็นข้อใหญ่ ไม่ค่อยเอื้อในวิทยาทานแผนใหม่เหมือนพวกมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งวางตัวเป็นครู เป็นหมอ ประกอบกับการสอนศาสนาด้วย จะมีข้อยกเว้นก็แต่ท่านสังฆราชปาเลอกัว ผู้ถวายภาษาฉากินแด่ทูลกระหม่อมพระ เจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อครั้งเสด็จประทับอยู่ ณ วัดราชาธิวาสแต่ผู้เดียว

พวกมิชชันนารีอเมริกัน ที่เข้ามาแพร่ศาสนาและวิทยาการ ในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีอยู่ ๓ คณะด้วยกัน คือ คณะบัปติสต ประกอบด้วยหมอโยนส์ หมอสมิธ และหมอจันทเล คณะอเมริกันมิชชันนารี ประกอบด้วยหมอบรัดเลและหมอหัสกัน และคณะเพรสบีเตเรียน ประกอบด้วยหมอเหาและหมอมัทธูน ส่วนหมอกุสตาฟผู้บุกเบิกเมืองไทยด้วยวิทยาการฝรั่งคนแรก เป็นคนเชื้อชาติเยอรมันนั้นอยู่กับคณะมิชชันนารีฮอลันดา เข้ามาเมืองไทยด้วยทุนส่วนตัว อยู่ได้ ๓ ปี แหม่มก็เสียชีวิตลง ประกอบกับทั้งทนอากาศไม่ไหว จึงออกไปประจำอยู่ณ ประเทศจีน แต่ก่อนไปได้รายงานกิจการและความหวังต่าง ๆ ไปยังคณะอเมริกันมิชชันนารีที่กรุงนิวยอร์ค คณะอเมริกันมิชชันนารี จึงได้ส่งคนมาเผยแพร่ศาสนา และมิชชันนารีผู้มีประวัติศริกโครมที่สุด มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับเจ้านายขุนนางไทย

ที่สุด และได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่เมืองไทยมากที่สุด ก็คือหมอบรัดเลนี่เอง ความสำคัญของหมอสอนศาสนาทั้ง ๓ คณะ กล่าวโดยย่อ ๆ ก็คือว่า หมอหัสกัน (Caswell) ได้เป็นพระอาจารย์ถวายวิชาภาษาอังกฤษให้แด่ทูลกระหม่อมพระ เจ้าพ้ามงกุฎ ณ วัดบวรนิเวศ และเจ้านายชุนนางไทยเป็นเวลาเกือบ ๓ ปี หมอสมิธ ได้เป็นล่ามของคณะทูตอเมริกัน ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีตอนปลายแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ และยังเป็นผู้ตั้งโรงพิมพ์ใหญ่ทันสมัย อยู่ที่บางกอแหดม จวบจนปลายแผ่นดินสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมอโยนส์ได้มีโอกาสสนองพระเดชพระคุณพระนั่งเกล้า ในฐานะผู้แปลพระราชสาส์นของพระนางเจ้าควีนวิคตอเรีย ซึ่งราชาบรุค (Sir James Brooke) เป็นอัครราชทูตอัญเชิญมาถวาย หมอเหา (Dr. House) และหมอบรัดเล (Dr. Bradley) เป็นนายแพทย์ นักวิทยาศาสตร์ และนักหนังสือพิมพ์

ก็ได้โปรดปรึกษาวิทยาการทั่วไป ส่วนหมอมัททูน (Mr. Mattoon) ได้เป็นกงสุลอเมริกันคนแรก และหมอจันทเล (Mr. Chandler) ได้เป็นกงสุลอเมริกันคนที่สอง และเป็นพระอาจารย์ถวายวิชาภาษาอังกฤษแด่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เมื่อครั้งแหม่มลิโอโนเวนส์กลับออกไปแล้ว อนึ่งในตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้แหม่มโยนส์ แหม่มบรัดเล และแหม่มเหา เข้าไปถวายพระอักษรและชนบธรรมเนียมฝรั่งแก่เชื้อพระวงศ์ฝ่ายในเป็นเวลาถึง ๓ ปี ก่อนที่จะทรงจ้างแหม่มลิโอโนเวนส์ ให้เข้ามาถวายพระอักษรในราชสำนักแด่เจ้าฟ้าและบรรดาพระเจ้าลูกเธอทั้งหลาย ถึง ๑๐ ปี ฐานะของหญิงไทย คงจะได้รับการยกย่องเป็นครั้งแรกในครั้งนั้น

ข้อที่ว่าหมอบรัดเล เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยมากที่สุด ในบรรดาพวกมิชชันนารีสมัยนั้น

ก็เพราะเป็นผู้นำวิชาหมอแผนใหม่ มาเผยแพร่อย่างแพร่หลายเป็นคนแรก เป็นผู้จัดตั้งโรงพิมพ์พิมพ์หนังสือเป็นคนแรก ได้พิมพ์ประกาศทางราชการฉบับแรกเมื่อ พ. ศ. ๒๓๙๓ เรื่องห้ามนำฝิ่นเข้ามาในประเทศสยาม และยังเป็นผู้เผยแพร่ประวัติตำนานไทย ขนบธรรมเนียมไทย ความรู้ในภาษาไทย และศาสนาประเพณีไทย ให้กลุ่มชนชาวต่างประเทศได้รู้จักทั่วถึงกัน และยังเป็นผู้นำขนบธรรมเนียมประเพณีศาสนา และข่าวสาสน์การเมืองการค้าของต่างประเทศ มาเผยแพร่ให้เป็นที่รู้ทั่วกันในหมู่เจ้านายขุนนางไทยอีกด้วย ซึ่งก่อให้เกิดความเข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณี ของกันและกัน ช่วยการติดต่อคบค้าสมาคมระหว่างกันสะดวกสบายขึ้นเป็นอันมาก ในด้านวิชาการแพทย์หมอบรัดเลได้เริ่มการผ่าตัดครั้งแรก เมื่อ พ. ศ. ๒๓๗๙ โดยมีอุบัติเหตุเกิดขึ้น ในการฉลองวัดประยูรวงศ์ในปีนั้น ด้วยพระสงฆ์ในวัดบาดเจ็บเพราะปืนแตก หมอ

บรัดเลก็ทำการผ่าตัดสำเร็จ จึงได้มีบันทึกไว้ว่า เป็นการผ่าตัดครั้งแรกในเมืองไทย ส่วนวิชาการหนังสือพิมพ์ หมอบรัดเลได้จัดออกหนังสือบางกอกกาเลนเดอร์รายปี เมื่อ พ. ศ. ๒๓๙๕ และหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์รายเดือนเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๗ เฉพาะหนังสือบางกอกกาเลนเดอร์นั้น หมอบรัดเลจัดพิมพ์จำหน่ายจบจนปีที่ ๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังหาอ่านได้จนถึงทุกวันนี้

ในกิจการด้านโรงพิมพ์และแท่นพิมพ์ โดยเฉพาะหมอบรัดเลเป็นผู้นำแท่นพิมพ์แท่นแรก มาจากเมืองสิงคโปร์เมื่อพ.ศ.๒๓๗๗ แต่เกียรติคุณในการสร้างแท่นพิมพ์และตัวพิมพ์ควรได้แก่ร้อยโทโดว์ เพราะเมื่อคณะทูตอังกฤษ นำโดยหมอยอนครอเฟิด มาเจริญทางพระราชไมตรี ระหว่างผู้สำเร็จราชการอังกฤษเมืองเบงกอล กับประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จ

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย การเจริญทางพระราชไมตรี ครั้งนั้น (พ. ศ. ๒๓๖๕) เป็นครั้งแรกในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ คณะทูตและคณะกรรมการฝ่ายไทย ต่างไม่รู้ภาษาซึ่งกันและกัน ต้องเจรจาผ่านล่ามต่อ ๆ กันหลายคนหลายภาษา จึงจะเจรจากันเข้าใจได้ หมอครอเฟิดได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ทรงโปรดให้มีสนธิสัญญาการค้าขาย ดังที่ฝ่ายอังกฤษพึงประสงค์ เมื่อคณะทูตกลับไปรายงานแล้ว ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำเมืองเบงกอล จึงส่งร้อยโทโลว์เข้ามากรุงเทพ ฯ ให้มาเรียนภาษาไทยจนพูดได้เขียนได้ จึงค่อยกลับไป ร้อยโทโลว์มาเรียนภาษาไทยอยู่หลายปี จนพูดได้เขียนได้ เมื่อกลับไปแล้ว จึงไปแต่งตำราเรียนภาษาไทยเพื่อข้าราชการอังกฤษคนอื่น ๆ จะได้ศึกษา และยังได้จัดทำแท่นพิมพ์และหล่อตัวพิมพ์อักษรไทย ส่งไปใช้ในราชการ ณ เมืองสิงคโปร์อีกด้วย แต่แท่นพิมพ์นี้

หมอบรัดเลนำมาจากสิงคโปร์นั้น เป็นสมบัติเดิมของมิชชันนารีคณะบัปติสต ตามหลักฐานของคณะบัปติสตปรากฏว่า หมอยัดสัน (Judson) มิชชันนารีคณะนี้สอนสาสนาประจำอยู่ประเทศพม่า ได้พบปะคนไทยในประเทศพม่าเป็นอันมาก ซึ่งโดนกวาดต้อนออกไปเป็นเชลยศึกเมื่อครั้งกรุงแตก จึงได้ร่ำเรียนภาษาไทยกับคนไทยนี่นั่น และได้แปลพระคัมภีร์เป็นภาษาไทย สร้างแท่นพิมพ์และหล่อตัวพิมพ์ไทยขึ้น ที่เมืองอินเดีย และพิมพ์พระคัมภีร์เป็นภาษาไทย ออกแจกจ่ายคนไทยในประเทศพม่า แท่นพิมพ์แท่นนี้สร้างขึ้นเมื่อ พ. ศ. ๒๓๖๒ ก่อนหมอยอนครอเพียงจะมาเจริญทางพระราชไมตรีถึง ๕ ปี และได้ส่งไปให้คณะบัปติสตประจำสิงคโปร์ใช้ เมื่อหมอกุสตาฟ หมอทอมลิน หมอโยนส์เข้ามาเมืองไทยในเวลาต่อมา ก็ได้เรียนภาษาไทยแปลพระคัมภีร์เป็นไทย แล้วไปว่าจ้างให้คณะบัปติสตที่สิงคโปร์พิมพ์จากแท่นนั้น ต่อมาหมอบรัดเลซึ่งอยู่ใน

คณะมิชชันนารีอเมริกัน ได้มาซื้อแท่นพิมพ์นี้เป็นสมบัติของคณะของท่าน และนำติดตัวมากรุงเทพ ฯ ด้วย ฉนั้นเกียรติคุณในการสร้างแท่นพิมพ์และหล่อตัวอักษรไทย จึงควรเป็นของหมอยัดสันและร้อยโทโดดร่วมกัน ส่วนหมอบรัดเลนั้น ได้เป็นผู้แก้ไขดัดแปลงแท่นพิมพ์เก่าให้ทันสมัย และสั่งจากอเมริกาให้สร้างขึ้นใหม่อีกหลายเครื่อง และได้ใช้แท่นพิมพ์สมัยใหม่นี้ ที่สำนักงานคลองบางกอกใหญ่ในภายหลัง

ในข้อที่ว่าหมอบรัดเลสนิทสนมใกล้ชิดกว่าฝรั่งอื่นกับเจ้านายขุนนางไทยนั้น จะเห็นได้จากจดหมายเหตุของหมอบรัดเลเอง ประกอบกับหนังสือซึ่งผู้อื่นแต่งขึ้นในสมัยใกล้เคียงกัน เช่นแหม่มดิโอโนเวนส์เล่าไว้ตอนหนึ่งว่า แหม่มต้องมีภารกิจคัดพระราชหัตถเลขาของในหลวงให้เป็นตัวหนังสือที่อ่านได้ง่าย พระราชหัตถเลขาส่วนมากเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง แต่ในบางครั้งก็เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ซึ่งโปรดพระราชทาน

ไปตีพิมพ์ในหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์ของหมอบรัดเล ตอนหนึ่งแหม่มเขียนว่า "หมอบรัดเลเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่ ค. ศ. ๑๘๓๕ ได้รับพระราชทานความสนิทสนมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาแต่ครั้งยังทรงผนวชอยู่ แต่ท่านผู้เฒ่าทั้งสองนี้มักจะโต้แย้งแสดงความคิดกันในหน้าหนังสือพิมพ์เนือง ๆ เช้าวันนี้ ได้ทรงพระราชนิพนธ์โต้แย้งเรื่องมนุษย์เราเกิดมามีบาปติดตัว ของหมอบรัดเล ขณะที่แหม่มกำลังคัดพระราชหัตถเลขาเพื่อจะส่งไปตีพิมพ์นั้น พระองค์ท่านทรงสำราญพระราชหฤทัยเป็นอันมาก เพราะทรงพระราชดำริว่า คราวนี้หมอบรัดเลคงจะต้องยอมจำนนต่อเหตุผลของพระองค์ท่านเป็นแน่"

หมอบรัดเลเป็นชาวเมืองบอสตัน เกิดร่วมสหชาติกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ มีอายุครบ ๓๑ ปี คือเมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ค. ศ. ๑๘๓๕ อันเป็นปีที่ ๑๒ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และทูลกระหม่อมพระก็ทรงผนวชจำพรรษาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศได้ ๑๒ พรรษา แต่แรกก็พักอยู่ที่วัดเกาะร่วมกับมิชชันนารีในคณะของท่านในสมัยนั้น ไม่มีฝรั่งอื่นมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงเทพฯ นอกจากพ่อค้าอังกฤษ ชื่อโรเบอตฮันเตอร์ (ต่อมาได้บรรดาศักดิ์เป็นหลวง และเป็นเลขานุการเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหนายก) และกงสุลปอร์ตุเกสชื่อซิลเวียรา (หลวงอภัยวานิช) พอมาถึง หมอบรัดเลก็เปิดโรงหมอขึ้นที่บ้านพัก แจกจ่ายยารักษาโรคโดยไม่คิดมูลค่า และเรียนภาษาไทยกับครูและกับคนใช้ ในจดหมายเหตุตอนนี้ หมอบรัดเลบันทึกว่า "๒๑ กรกฎา (๑๘๓๕) นายฮันเตอร์ได้มาหาและพาฉันและแหม่มไปเยี่ยมคำนับพระยาศรีพิพัฒน์ (เจ้าคุณชายทัต บุนนาค) เจ้ากรมพระคลังสินค้า ท่านเจ้ากรมอายุประมาณ ๓๕ ปี (อันที่จริงอายุ ๔๔ ปี) ได้ถามฉันว่า เข้ามาอยู่ในเมืองไทยมีความประสงค์อันใด นำ

วัคซินแก้ผีดาษมาด้วยหรือเปล่า จะรักษาไข้ทรพิษและอหิวาตกโรคได้ไหม ผ่าตัดได้ไหม ฯ ล ฯ ซึ่งฉันก็ตอบโต้ไปอย่างดีที่สุด ท่านบอกว่าเสียดายเหลือเกิน ถ้าหมอมาถึงกรุงเทพ ฯ ก่อนหน้านี้สักหน่อย ก็จะมีโอกาสถวายพระโอสถแด่เจ้านายไทย ซึ่งประชวรและสิ้นพระชนม์เมื่อเร็ว ๆ นี้" (ตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกไว้ว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าลักขณาประชวรไข้ป่วง สิ้นพระชนม์เมื่อ๑๗พฤษภาคม) ..... ฉันมิได้ไปเยี่ยมคำนับเจ้าพระยาพระคลัง (เจ้าคุณชายดิศ บุนนาค) และหลวงนายสิทธิ (เจ้าคุณชายช่วง บุนนาค) บุตรของท่าน เพราะได้ทราบว่าท่านเจ้าพระยาพระคลังไปอยู่จันทบุรี เพื่อเสริมสร้างกำแพงเมือง และหลวงนายสิทธิก็กำลังต่อเรืออยู่จันทบุรีเช่นเดียวกัน...." หมอบรัดเลในเวลานั้น ยังไม่ได้ยินกิตติศัพท์ของสยามหนุ่มอีกผู้หนึ่ง

คือคุณชายขำ บุนนาค ซึ่งเวลานั้นเป็นจมื่นราชามาตย์ และกำลังสร้างบ้อมอยู่ที่จันทบุรีเช่นเดียวกัน จึงมิได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุวันนั้น

หมอบรัดเล เปิดโรงหมอที่วัดเกาะได้ไม่ถึงเดือน กิตติศัพท์ก็แพร่หลายไปทั่วกรุงเทพ ฯ ว่า มีหมอฝรั่งเข้ามารักษาคนไข้อีกผู้หนึ่งแล้ว ทั้งนี้ก็เป็นเพราะว่าเมื่อ ๗ ปีก่อน หมอฝรั่งมาทำการรักษาโรคคือหมอกุสตาฟ แต่อยู่ได้ ๓ ปีก็อำลาเมืองไทยไป คนไทยในครั้งนั้นคงยังไม่เชื่อมใสในวิชาแพทย์แผนใหม่ เพราะจดหมายเหตุของหมอบรัดเลกล่าวว่า วันหนึ่ง ๆ แจกยารักษาคนไข้ประมาณ ๗๐-๘๐ คน แต่ส่วนมากเป็นคนจีน ในจดหมายเหตุลงวันที่ ๑๒ สิงหาคม มีบันทึกย่อ ๆ ว่า "เย็นวันนี้ได้ถวายปฏิสันถารต้อนรับเจ้าพ้าน้อย" และลงวันที่ ๑๕ สิงหาคมว่า "ฉันได้ไปถวายคำนับเจ้าพ้าน้อย ที่วังของพระองค์ท่านตามนัดหมาย พระองค์ท่านโปรดศึกษาภาษาและขนบ

ธรรมเนียมฝรั่ง ประดับวังด้วยเครื่องเรือนซึ่งทรงสั่งซื้อมาจากอังกฤษ ประทับและเสวยพระกระยาหารอย่างคนยุโรป คือใช้มีดและซ่อมช้อน โปรดกีฬาต่างๆ เช่นฉลองตัว เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากหนังเสือ หนังหมีซึ่งฟอกแล้ว และประดับอยู่ในวังเป็นอันมาก พระองค์ท่านเป็นนายพลทหารบกใหญ่ และทรงฉากับการฝึกหัดทหารตามแบบอังกฤษด้วย” เจ้าพ้านอยซึ่งหมอบรัดเลได้ถวายปฏิสันถารดังกล่าวคือ เจ้าฟ้าจุฑามณีซึ่งต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

แต่ในเดือนตุลาคมนั้นเอง หมอบรัดเลก็จำต้องย้ายบ้านจากวัดเกาะในลำเพ็ง ไปอยู่ที่พักใหม่ที่กุฎีจีน และเปิดโรงหมอรวมทั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่นั่น อยู่ได้ ๓ ปี ก็ย้ายข้ามคลอง (กรมรังวัด) ไปอยู่ในบ้านปลูกใหม่ ซึ่งหมอบรัดเลบันทึกไว้ว่า “ท่านเจ้าพระยาพระคลังได้กรุณาปลูกบ้านสองหลังแบบยุโรปให้คณะเราเช่าอยู่ และท่านยังอนุญาตให้เราปลูกเพิ่มเติมเอาเองได้ ในที่

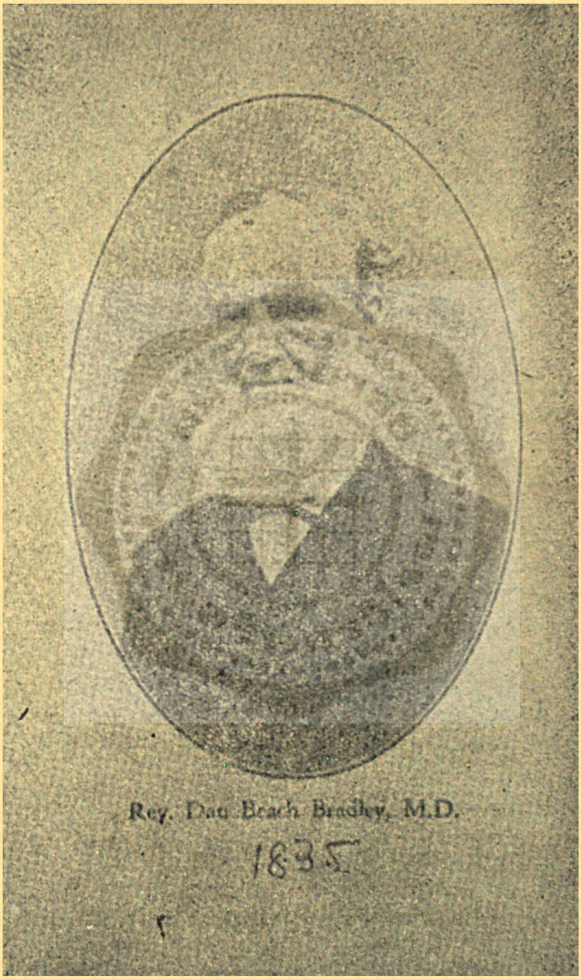

หมอบลัดเล

ของท่าน และคณะของเรากำลังดำเนินการเจรจาขอเช่าที่และบ้านให้แก่ท่านเป็นรายเดือน เดือนละ ๖๕ บาท" หมอบรัดเลอาศัยอยู่ที่บ้านหลังนี้นานกว่า ๑๕ ปี จวบจนเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก็ทรงพระราชทานที่ให้อยู่ใหม่ คือที่คลองบางกอกใหญ่ หมอบรัดเลและคณะจึงย้ายโรงหมอและโรงพิมพ์มาอยู่ที่คลองบางกอกใหญ่นี้จวบจนมรณภาพ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๖ อันเป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อย้ายมาอยู่กรุงเทพใหม่ ๆ พอดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทอดพระกฐินทางชลมารค มีขบวนเรือแห่แหนอย่างครึกครื้น แต่ครั้งนั้นยังไม่โปรดให้ราษฎรได้เฝ้าชมพระบารมีอย่างเปิดเผย หมอบรัดเลจึงขึ้นไปอยู่บนเรือสินค้าในแม่น้ำ และแอบดูขบวนเรือหลวงและชมพระบุญบารมีบนเรือสินค้านั้น ในจดหมายเหตุลงวันที่ ๒๓ ตุลาคม หมอบรัดเลบันทึกข้อความ

เป็นข้อสำคัญว่า "วันนี้ ข้าราชการหนุ่มผู้หนึ่งได้แวะมาเยี่ยมเยียน รู้สึกว่าเป็นคนสง่างามเสงี่ยมและมีอัธยาศัยดีมาก แต่ก็ไม่ได้แนะนำตัวเองว่าเป็นใคร ได้ออกปากเชิญข้าพเจ้าและแหม่มให้ไปเยี่ยมเยียนท่านที่บ้านในวันรุ่งขึ้น ก่อนจะลาไปขุนนางหนุ่มผู้นั้นได้กล่าวว่า ตัวท่านพึ่งนำเรือต่อใหม่มาจากจันทบุรี แต่บิดาของท่านยังอยู่ที่นั่น เมื่อลาไปแล้วเราจึงได้รู้ว่าขุนนางหนุ่มผู้นั้นคือหลวงนายสิทธิ บุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยาพระคลัง... ๒๔ ตุลา แหม่มและฉันเพิ่งกลับมาจากบ้านหลวงนายสิทธิ ซึ่งปลูกอยู่ไม่ไกลจากบ้านเราเท่าใดนัก เป็นบ้านปลูกตามแบบยุโรป และประดับด้วยเครื่องเรือนอย่างยุโรปทั้งสิ้น ที่หน้าบ้านมีป้ายใหญ่ เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า This is Luang Nai Sit's house Welcome friends. เราได้พบปะเพื่อนฝูงของท่านเป็นอันมากที่นั่น และเจ้าของบ้านก็ได้ต้อนรับขับสู้ด้วยน้ำใจอันดียิ่ง เราเห็นน้ำใจเจ้าบ้านและชมเครื่องเรือน

แล้ว ทำให้อดคิดถึงบ้านของพวกเราในอเมริกาไม่ได้..

๒๖ ตุลา วันนี้ได้ขึ้นไปชมเรือบริค (เรือใบสองเสา) ชื่อแอเรียล (เรือแกล้วกลางสมุทร) ซึ่งเป็นเรือบริคลำแรกที่ได้ต่อขึ้นในเมืองไทย และผู้ต่อได้นำมาจากจันทบุรีเมื่อสองสามวันนี้ เพื่อถวายพระเจ้าแผ่นดินครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่คนไทยต่อเรือตามแบบยุโรป เมื่อพิจารณาดูแล้ว ประกอบกับความคิดที่ว่า แบบที่ขุนนางผู้ใช้อยู่เห็นจะไม่สู้ดีนักและความรู้ในวิชาการต่อเรือของท่านก็คงเก็บเอาที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง ข้าพเจ้าจึงขอยอมรับว่า เรือบริคลำนี้เป็นวัตถุพยานแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยะในการช่างของขุนนางหนุ่มผู้นี้ว่าเหนือผู้อื่นทั้งหมดในเมืองไทย และถ้าจะเอาท่านไปเทียบกับคนฝรั่ง ก็จำต้องยอมนับท่านเข้าในจำพวกคนยุโรปผู้เฉียบแหลมผู้หนึ่ง ท่านผู้นี้กำลังต่อเรือแบบใหม่อยู่ที่จันทบุรีหลายลำ มีระวางบันทุกตั้ง ๓๐๐-๕๐๐ ตัน ทั้งนั้น เมื่อคนชั้นปกครองในเมืองไทยมีความกระหาย

ที่จะเรียนรู้ความเจริญแบบยุโรปเช่นนี้ ก็ย่อมทำให้พวกเราเกิดมีใจมุมานะที่จะอยู่ และปฏิบัติกิจการของเราต่อไปเป็นอันมาก .... ภรรยาของหลวงนายสิทธิมาแวะเยี่ยมภรรยาของฉัน ขณะที่ฉันขึ้นไปชมเรือและเพิ่งลากลับไป เธอมีคุณสมบัติน่าเลื่อมใสหลายประการ และมีนิสัยชอบคบค้าสมาคมกับคนยุโรปและอเมริกันเช่นเดียวกับสามีของเธอ" เจ้าคุณชายช่วง บุนนาค ในเวลานั้นอายุได้ ๒๗ ปี (อ่อนกว่าหมอบรัดเล ๔ ปี) ได้เป็นจมื่นไวยวรนารถภักดีศรีสุริยวงศ์ มีตำแหน่งราชการช่วยท่านเจ้าพระยาพระคลังผู้บิดา ซึ่งได้ว่าที่สมุหพระกลาโหมด้วย แต่พวกฝรั่งมักจะเรียกติดปากว่าหลวงนายสิทธิ อันเป็นบรรดาศักดิ์เดิมของท่านแต่ต้นรัชกาลที่ ๓ แม้แต่ตอนปลายแผ่นดินพระนั่งเกล้า เมื่อเวลาหมอเฮาและหมอมัททูนมิชชันนารีคณะเปรสบีเตเรียน เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในเมืองไทย เจ้าคุณชายช่วง บุนนาค ได้เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์

ตางวางมหาดเล็กแล้ว แต่หมอเหาก็ยังเรียกท่านว่า หลวงนายสิทธิติดปากเช่นกัน

ในเดือนพฤศจิกายนปีนั้น หมอบรัดเลเกิดป่วยเป็นบิด และประกอบกับหลวงนายสิทธิเชิญหมอยอนสันให้ไปจันทบุรี โดยมีข้อตกลงให้หมอยอนสันสอนภาษาอังกฤษให้แก่ท่าน และท่านก็จะอนุญาตให้ได้แพร่ธรรมแก่ชาวจีนที่จันทบุรี หมอบรัดเลจึงได้ติดตามเป็นแขกไปจันทบุรีด้วย ในการไปจันทบุรีครั้งนี้ หมอบรัดเลได้มีโอกาสไปเยี่ยมเยียนทำความรู้จักคุ้นเคยกับท่านเจ้าพระยาพระคลังที่นั่นด้วย ซึ่งเป็นโอกาสต่อมา ที่หมอบรัดเลได้เข้านอกออกในในบ้านเจ้าพระยาพระคลังสะดวกสบายกว่าฝรั่งคนอื่นๆ ในครั้งนั้น การที่หลวงนายสิทธิได้เรียนภาษาอังกฤษกับหมอยอนสัน ได้เจรจากับพวกมิชชันนารีโดยไม่ต้องมีล่าม ย่อมแสดงให้เห็นว่าท่านรู้ภาษาอังกฤษจนเรียกว่าใช้ได้แต่ครั้งนั้น และการที่อนุญาตให้พวก

หมอสอนศาสนาแพร่ศาสนาของตนเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ภาษาอังกฤษในปีนั้น ต่อมาอีก ๑๐ ปี ทูลกระหม่อมพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ก็ได้ทรงพระราชทานโอกาสแก่หมอหัสกันให้ถวายวิชาภาษาอังกฤษแด่พระองค์ท่านและพระสงฆ์ เจ้านายและขุนนาง ณ วัดบวรนิเวศ ตามจดหมายเหตุของหมอหัสกันบันทึกไว้ว่า "มิถุนายน ๑๔ (๑๘๔๕) ฉันได้รับพระราชหัตถเลขาจากเจ้าฟ้าใหญ่ ทรงพระราชทานห้องในเขตวัดให้ฉันสอนศาสนาและแจกหนังสือ โดยมีข้อไขว่าฉันต้องถวายวิชาภาษาอังกฤษแด่พระองค์ท่าน เป็นการตอบแทน... พระองค์ท่านตรัสว่า พระสงฆ์ที่เกาะสังกาแปลจดหมายมาทูลเป็นภาษาอังกฤษ และชาวสังกาก็เริ่มเรียนภาษาอังกฤษกันมาก แต่บาดหลวงกราบทูลว่า ถ้าจะทรงศึกษาภาษาอังกฤษแล้ว จะทรงตรัสภาษาลาตินผิดเพี้ยนไป.... ๑ กรกฎา ฉันเริ่มถวายภาษาอังกฤษแด่พระองค์ท่าน และมีพระสงฆ์ ๕ รูป และเจ้านาย

ขุนนางไทยอีก ๑๐ ท่าน เรียนอยู่ด้วย สอนทุกวันจันทร์ อังคาร พฤหัส ศุกร์ ครั้งละ ๑ ชั่วโมง ตั้งแต่ ๙.๐๐ น. ถึง ๑๐.๐๐ น." ดังนี้ หมอหัสกันถวายวิชาภาษาอังกฤษได้สามปีก็ล้มป่วยและถึงแก่มรณภาพ ทูตกระหม่อมพระก็เสด็จในงานฝังศพ และพระราชทานเงินให้แก่แหม่ม ๑๕๐๐ เหรียญอเมริกัน

เมื่อกลับจากจันทบุรีแล้ว หมอบรัดเลได้เข้าเฝ้าถวายเยี่ยมคำนับเจ้าฟ้าน้อยหลายครั้งหลายคราว และยังได้รับพระราชทานวโรกาส ให้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวัสสา ซึ่งประชวรด้วยโรคชรา แต่สมเด็จพระพันวัสสาไม่โปรดในวิชาแพทย์แผนใหม่ หมอบรัดเลจึงไม่ได้รับพระราชทานวโรกาสถวายพระโอสถ กิตติศัพท์ของหมอบรัดเลตอนนี้ ได้กระจายไปทั่ว ตั้งแต่อยุธยา สามโคก ปากลัด และปากน้ำ และแม้แต่ในรั้วในวังหรือตามวัดวาอารามด้วย เพราะฉนั้นจึงปรากฏในจดหมายเหตุลงวันที่ ๗ เมษายน ปีต่อมาว่า "เจ้าฟ้า

ใหญ่พระอนุชาธิราชและมีสมณศักดิ์สูง เสด็จมา ครองวัดบวรนิเวศ ประชวร มีรับสั่งให้ฉันไปเฝ้าที่วัด บวรนิเวศเพื่อถวายพระโอสถ ฉันจึงถือโอกาสพาแหม่ม ไปด้วย ฉันครุ่นคิดไปตลอดทางว่า การที่จะพาผู้หญิง ให้เข้าไปในพระราชฐาน จะเป็นการผิดราชประเพณี แต่พระองค์ท่านกลับทรงต้อนรับปฏิสันถารเราเป็นอันดี ทรงโปรดให้แหม่มและฉันนั่งเก้าอี้ และพระองค์ก็ เสด็จประทับอยู่ตรงข้าม .... ๒๓ เมษายน เจ้าพ้ำน้อย โปรดส่งเรือมารับฉัน เพื่อให้ตามเสด็จไปถวายพระ โอสถแด่เจ้าพ้ำใหญ่ ซึ่งยังทรงพระประชวรอยู่ เจ้าพ้ำ ใหญ่ประทับบนพระเก้าอี้ และโปรดให้ฉันนั่งเก้าอี้ อีกตัวหนึ่ง ส่วนเจ้าพ้ำน้อยและข้าราชบริพารหมอบ เฝ้าอยู่ ฉันตรวจพระอาการแล้วรู้สึกว่าประชวรมาก พวกหมอแผนโบราณบอกว่าเป็นโรคลม ฉันกราบทูล ถึงสมุฏฐานแห่งโรค แล้วทรงโปรดให้ฉันรักษาถวาย .... ๖ พฤษภา เจ้าพ้ำใหญ่ทรงพระอักษรมาว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดส่งหมอหลวงไปถวายพระโอสถ พระองค์ท่านไม่เห็นทางที่จะขัดพระราชหฤทัยได้ จึงขอหมออย่าได้น้อยใจเลย ที่ทรงต้องกลับไปรับการรักษาแบบเก่าอีก..."

ข้อความอีกตอนหนึ่ง ในจดหมายเหตุลงวันที่ ๑๓ มิถุนายน ปีเดียวกัน หมอบรัดเลบันทึกว่า "เย็นวันนี้ ฉันกำลังนั่งเรียนหนังสือไทยเงียบ ๆ อยู่ในห้อง แต่ผู้เดียว ก็ได้ยินเสียงฝรั่งร้องทักมาจากระเบียงหน้าบ้านว่า "Hallo Doctor! How do you do?" ฉันลุกขึ้นไปดู อยากรู้ว่าคนอังกฤษที่ไหนที่มาแสดงเป็นกันเองกับฉันเช่นนี้ ก็แลไปเห็นชายหนุ่มผู้หนึ่งรูปร่างสันทัดแต่ผิวคล้ำ แต่งกายด้วยชุดนายทหารเรืออังกฤษใหม่เอี่ยม ห้อยกระบี่ด้ามทองยืนท่าทางผึ่งผายอยู่ที่ระเบียงหน้าบ้าน ฉันเดินเข้าไปหาและกล่าวคำปฏิสันถาร แต่นายทหารเรือผู้นี้กลับหัวเราะลั่นด้วยความชอบใจ ฉันจึงจำได้ว่ามิใช่คนอังกฤษใครอื่นเลย

ที่แท้ก็อเจ้าฟ้าน้อยนั่นเองพระองค์ท่านทรงชุดนายทหารเรืออังกฤษ ซึ่งทรงสั่งจากนอกมาถึงใหม่ ๆ และรีบเสด็จมาเยี่ยมฉันทันที ทรงสนทนาปราศรัยกันอยู่พักใหญ่แล้วจึงเสด็จกลับ”

หมอบรัดเลเข้ามาอยู่เมืองไทยยังไม่ครบปี ก็เริ่มพูดไทยในที่ชุมนุมชน ดังท่านได้บันทึกไว้ลงวันที่ ๒ พฤษภาคมปีเดียวกันว่า “วันนี้ฉันได้แวะไปเยี่ยมท่านเจ้าพระยานคร (ศรีธรรมราช) ที่จวนของท่านอีกครั้งหนึ่ง ได้ถามได้ความว่า ยาถ่ายซึ่งฉันได้มอบให้ไว้แต่วันก่อน ท่านยังไม่ได้รับประทาน เพราะเกรงจะเป็นยาพิษ ฉันจึงพยายามชี้แจงว่าเป็นยามีสรรพคุณในทางรักษาท้อง ไม่มีพิษอันใดเลย ท่านจึงทรงเรียกคนของท่านที่ถ่ายออกมาผู้หนึ่ง และให้กินยาถ่ายนั้นต่อหน้าฉัน และบอกฉันว่า ถ้าคนของท่านไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใด ท่านจึงจะรับประทานยาต่อภายหลัง วันนี้ฉันเริ่มพูดไทยเป็นครั้งแรกต่อหน้า

คนเจ็บป่วยหลายคนในบ้านเจ้าพระยานคร ชี้แจงถึงสรรพคุณยาแผนใหม่เป็นอันมาก ....."

เมื่อได้คัดจดหมายเหตุของหมอบรัดเล มาเพียงนี้ก็พอเป็นเครื่องสังเกตได้ว่า หมอบรัดเลได้เริ่มติดต่อแต่เริ่มแรกกับเจ้านายสำคัญๆ ของไทยเรา คือเจ้าฟ้ามงกุฎและเจ้าฟ้าจุฑามณี ซึ่งในแผ่นดินต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ ส่วนข้าราชการไทย หมอบรัดเลก็มีความสนิทสนมกับเจ้าพระยาพระคลัง (คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ในรัชกาลที่ ๔) พระยาศรีพิพัฒน์เจ้ากรมคลังสินค้า (คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติในรัชกาลที่ ๔) พระยาศรีสุริยวงศ์ (คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ ๔ และเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในรัชกาลที่ ๕) ส่วนคุณชายขำ บุนนาค ซึ่งในเวลานั้นได้เป็น

จมื่นราชามาตย์ (คือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ในรัชกาลที่ ๔ และได้รับพระราชทานศักดินาและเครื่องยศอย่างสมเด็จเจ้าพระยา ในรัชกาลที่ ๕) คงจะได้รู้จักคุ้นกับหมอบรัดเลในเวลาต่อมา เพราะปรากฏชื่อหมอบรัดเลในหนังสือ "กิจจานุกิจ" ของท่านว่า เคยแสดงปุจฉาวิสัชนาในเรื่องศาสนากันมาแต่รัชกาลที่ ๓ และในรัชกาลที่ ๔ ท่านก็ได้เขียนบทความโต้แย้งความเห็นหมอบรัดเล ในหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์บ่อย ๆ คือหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์ ประจำปี ค. ศ. ๑๘๖๕ ขุนนางไทยทั้งสิ้นเมื่อเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ ก็ได้เป็นกำลังสำคัญสนองพระเดชพระคุณ จัดการเปลี่ยนระเบียบการปกครองแบบใหม่ตามพระบรมราโชบาย ซึ่งทรงโปรดให้เปิดเมืองท่า ยกเลิกการผูกขาดสินค้า โปรดให้มีการค้าขายโดยเสรี และท่านทั้งสิ้นได้เป็นคณะกรรมการร่วมกับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ในการทำ

สัญญาทางพระราชไมตรีตัวอย่าง กับประเทศอังกฤษ ซึ่งเซอร์ยอนเบาว์ริง เป็นอัครราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นของพระนางเจ้าควีนวิคตอเรีย เข้ามาขอทำสนธิสัญญาการค้าขายและการเดินเรือ และด้วยพระบรมราโชบายอันสุขุมล้ำเลิศ เซอร์ยอนเบาว์ริง ต่อมากลับได้สนองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโปรดให้เป็นอัครราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรี และสนธิสัญญาการค้าขายกับประเทศเบลเยี่ยม อิตาลี นอร์เวย์ และสวีเดน จนสำเร็จสมพระราชประสงค์ทุกประการ จึงทรงโปรดพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น พระยาสยามนุกูลกิจสยามมิตรมหายศ เป็นอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน และมีหน้าที่ควบคุมดูแลราชกิจทั่วประเทศทั้งหลายทั้งมวลในทวีปยุโรป ซึ่งมีสนธิสัญญาการค้าขายกับประเทศไทยอีกโสดหนึ่งด้วย

ในข้อที่ว่า หมอบรัดเลเป็นมิชชันนารีที่มีประวัติครึกโครมโด่งดังที่สุดในเวลานั้น ก็เพราะในฐานะเป็นผู้ประพันธ์บทความ และผู้พิมพ์โฆษณาหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์ ต้องตกเป็นจำเลยคดีหมิ่นประมาทกงสุลฝรั่งเศส ชื่อ ม. โอบาเรต์ กงสุลอังกฤษในครั้งนั้น คือมิสเตอร์นอกซ์ รับเป็นทนายให้แก่หมอบรัดเล และกงสุลอเมริกัน ชื่อมิสเตอร์ฮูด เป็นผู้พิพากษาในศาลกงสุล ศาลกงสุลในรัชสมัยพระจอมเกล้า ฯ เป็นอภิสิทธิ์ที่พวกฝรั่งเรียกร้องตามสัญญาทางพระราชไมตรี และกว่าจะยกเลิกไปในตอนปลายรัชสมัยพระจุลจอมเกล้า ฯ ประเทศไทยต้องเสียดินแดนพระตะบองและเสียมราฐให้แก่ฝรั่งเศส และสิ้รัฐมลายูให้แก่อังกฤษ เป็นการแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับศาลกงสุลนั้นมีหลักปฏิบัติอยู่ว่า ถ้าคนในบังคับกงสุลใดต้องตกเป็นจำเลย โจทก์ก็ต้องฟ้องร้องจำเลยในศาลกงสุล ซึ่งจำเลยอยู่ในบังคับ แต่ถ้า

จำเลยเป็นคนไทย ก็จำต้องพ้องร้องยังศาลต่างประเทศ ซึ่งมีหม่อมราโชไทยเป็นอธิบดีศาล เพราะฉนั้นในกรณีที่หมอบรัดเลต้องตกเป็นจำเลย โจทก์คือกงสุลฝรั่งเศส จึงต้องนำเรื่องขึ้นพ้องร้องยังศาลกงสุลอเมริกัน และเพราะกงสุลของประเทศมหาอำนาจ๓ประเทศมีบทบาทร่วมอยู่ด้วย และข้อความซึ่งหมอบรัดเลประพันธ์ และ ม. โอบาเรต์ พ้องว่าเป็นการหมิ่นประมาทท่าน ก็เกี่ยวเนื่องมาจากความประพฤติ ซึ่ง ม. โอบาเรต์ บังอาจแสดงหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นคดีที่ครึกโครมที่สุดในสมัยนั้น

เรื่องย่อ ๆ มีอยู่ว่า บาดหลวงฝรั่งเศส เจ้าอาวาสวัดญวนสามเสน เกิดข้อวิวาทกับลูกวัด ซึ่งเป็นข้าราชการไทยชื่อพระยาวิเศษ บาดหลวงไปพ้อง ม. โอบาเรต์ ว่า คนไทยดูถูกคนฝรั่งเศสและศาสนาของประเทศฝรั่งเศส จึงเป็นการดูถูกประเทศฝรั่งเศสด้วย ม. โอบาเรต์ จึงมีหนังสือกราบทูลขอให้ในหลวง

ลงโทษถอดถอนพระยาวิเศษ เสียจากตำแหน่งขุนนาง ในหลวงไม่โปรด แต่ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ศาลต่างประเทศพิจารณาคดี ขณะที่ศาลกำลังสอบถามข้อเท็จจริงจากปากคำโจทก์จำเลย ทั้งบาดหลวงและพระยาวิเศษ ต่างโต้เถียงกันว่าอีกฝ่ายหนึ่งพูดโกหก และศาลยังไม่ได้ตัดสินประการใด บาดหลวงโกรธรีบออกจากศาลตรงไปพ้อง ม. โอบาเรต์ ม. โอบาเรต์ก็โกรธเป็นฟืนเป็นไฟ มีหนังสือไปกราบทูลว่า ไม่มีความจำเป็นที่จะให้ศาลพิจารณาแล้ว เพราะพระยาวิเศษได้ดูถูกบาดหลวงต่อหน้าศาล ซึ่ง ม. โอบาเรต์ ถือว่าเป็นการหลู่เกียรติชาติฝรั่งเศสด้วย จึงขอได้โปรดถอดถอนพระยาวิเศษและลงโทษให้จงหนัก กับทั้งขอเสนอให้แต่งตั้งคนฝรั่งเศส ชื่อ ม. ลามาชขึ้นแทนตำแหน่งพระยาวิเศษด้วย และมอบให้ ม. ลามาชถือหนังสือเข้าไปเฝ้า แต่คืนนั้น ม. ลามาชและดิมสุรา เพื่อปลุกกำลังใจเป็นอันมาก และได้เข้าไปในพระ

ราชฐานประมาณตี่ของคืนนั้น ม. ถามาชรับราชการอยู่แล้วเป็นผู้ผึกหัดทหารรักษาพระองค์ จึงเข้าไปในพระราชฐานได้แม้ในยามวิกาล แต่เพราะเมามายมากประกอบกับมีนิสัยกักขพะหยาบช้า และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประชวรมาหลายเวลาเพิ่งทุเลา และกำลังประทับพักผ่อนแสดงธรรม จึงขอให้ ม. ถามาชกลับไปก่อน จะโปรดสอบสวนให้ในตอนเช้า แต่ ม. ถามาชไม่ยอมทูลถา กลับขึ้นเสียงแสดงอำนาจต่าง ๆ ต่อพระองค์ จึงโปรดให้ทหารเอาตัวออกไป ม. ถามาชได้รับความอับอายขายหน้า ก็รีบไปพ้องต่อเติมกับ ม. โอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศสก็ทำหนังสือถวายในหลวงทันที มีความว่า เขาจะกลับประเทศฝรั่งเศส เพื่อกราบทูลแด่พระจักรพรรดินโปเลียนให้ทรงทราบ และขณะที่เขาไม่อยู่นี้ จะขอให้นายพลเรือฝรั่งเศสประจำไซ่งอน มาดูแลรักษาผลประโยชน์ของคนฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ต่อมาอีก ๒-๓ วัน พระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมอบให้หม่อมราโชไทย เป็นผู้ไปชี้แจงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในศาลต่อ ม.โอบาเรต์ แต่หม่อมราโชไทยไม่มีโอกาส และพูดไม่ได้กี่คำ ม. โอบาเรต์ ก็ชวางเครื่องยศของหม่อมราโชไทยตกไปแตกกระจายหมด และจิกผมหม่อมราโชไทยฉุดกระชากและเหวี่ยงให้กลิ้งตกกระไดไปทันที (หม่อมราโชไทยถึงอนิจกรรมในปีต่อมา)

หมอบรัดเลได้ทราบข่าวนี้ ก็เขียนบทความลงในหน้าหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์ ตำหนิติเตียนการกระทำอันต่ำช้าของ ม. โอบาเรต์ เป็นอันมากว่า ม. โอบาเรต์ เป็นทูตของพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งทรงปรีชาญาณเป็นเลิศทั่วทั้งทวีปยุโรป และถ้าทรงทราบถึงพระเนตรพระกรรณเข้าเมื่อใด ก็จะทรงกริ้ว ม. โอบาเรต์ เป็นแน่ และในกรณีพิพาทระหว่างบาดหลวงและลูกวัด ก็เป็นอำนาจหน้าที่ของบาดหลวงจะลงโทษทางศาสนาแก่ลูกวัดของตนเอง หาใช่กิจ

ของทูตจะเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ และการที่ ม. โอบาเรต์ขอให้โปรดถอดถอนข้าราชการไทยนั้น ม. โอบาเรต์อาศัยอำนาจข้อใดในสนธิสัญญา ส่วนการกระทำเยี่ยงสัตว์ป่าต่อหม่อมราโชไทย ผู้ซึ่งเคยอยู่ในคณะทูตไปจำเริญทางพระราชไมตรีณราชสำนักฝรั่งเศสเป็นที่เคารพนับถือแก่ชนทุกชั้นทั้งไทยและเทศ เป็นผู้ที่ดำรงความเป็นธรรมและซื่อสัตย์สุจริตจนได้รับยกย่องและเห็นชอบจากสถานกงสุลต่าง ๆ ให้เป็นอธิบดีศาลต่างประเทศ และผู้ซึ่งยังเป็นเชื้อพระวงศ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นนี้ เป็นความประพฤติซึ่งมีแต่คนฝรั่งเศสเท่านั้นที่สามารถแสดงออกมาได้

หมอบรัดเลจบบทความเรื่องนี้ว่า "แต่สิ่งแปลกประหลาดที่สุดในเรื่องนี้ก็คือว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ กลับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ม. โอบาเรต์เข้าเฝ้า เพื่อทูลลากลับไปยังประเทศฝรั่งเศส และยังทรงพระกรุณามอบของขวัญเป็นที่

ระดึกพระมหากรุณาธิคุณ แก่ ม. โอบาเรต์อีกด้วย ทั้งนี้ต่อให้เห็นว่า คนไทยช่างมีจิตใจอ่อนไหวได้ง่าย เหลือเกิน และพร้อมที่จะผันแปรไปจากทางที่ถูกที่ควร”

ม. โอบาเรต์กลับไปประเทศฝรั่งเศสบีกว่า ก็กลับมา โดยเป็นทูตอัญเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้าจักรพรรดินโปเลียนมาถวาย พร้อมทั้งพระแสงกระบี่มีอักษรจารึกว่า “ของเอมเปอเรอฝรั่งเศส ถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม” และพระแสงอันย่อมถวายเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ มีอักษรจารึกว่า “ของพระยุพราชกุมารฝรั่งเศสถวายพระยุพราชกุมารสยาม” เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปีนี้แล้ว ดูประหนึ่งจะเงียบหายไปเฉย ๆ แต่หลังฉากนั้น ข้าพเจ้าได้ค้นพบจดหมายฉบับหนึ่ง เขียนโดยเซอร์ยอนเบาว์ริงจากกรุงอังกฤษถึงแหม่มดิโอโนเวนส์ ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๑๘๖๗ ความว่า “....เกี่ยวกับเรื่องกักขพะหยาบช้าของ ม. โอบาเรต์นั้น ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลยว่า เอมเปอเรอ

จะไม่ทรงกริ้วและคาดโทษ ม. โอบาเรต์แล้ว ข้าพเจ้าได้กราบทูลให้ทรงทราบนานแล้ว เพราะฉนั้น ม. โอบาเรต์ก็ดี หรือคนฝรั่งเศสอื่น ๆ ก็ดี คงจะไม่กล้าประพฤติหยาบช้า ให้ทรงทราบถึงพระเนตรพระกรรณอีกเป็นแน่.... การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงโปรดแต่งตั้งขุนนางไทย แทนพระราชดำริเดิมที่จะทรงตั้งข้าพเจ้า ให้เป็นทูตไปจำเริญทางพระราชไมตรีกับราชสำนักของเอมเปอเรอนั้น ข้าพเจ้าก็กล่าวได้แต่เพียงว่า การที่ข้าพเจ้าได้รับพระกรุณาธิคุณให้เข้าถึงพระเนตรพระกรรณของเอมเปอเรอได้นั้น เป็นคุณสมบัติส่วนตัว ซึ่งจะโอนหรือมอบให้ผู้อื่นเป็นการยาก แต่ทว่าเมื่อใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงโปรดใช้สอยข้าพเจ้าในราชกิจอื่น ๆ ในภายหน้า ก็ขอแหม่มได้กราบทูลเถิดว่า ราชกิจนั้นๆของพระองค์จะไม่เสื่อมเสียไป โดยมือของข้าพเจ้าเป็นแน่แท้”

พิจารณาดูพระราชกุศโลบาย ของพระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัว และการที่พระองค์โปรดเลือกใช้คนที่เหมาะที่สมกับโอกาสเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงพระปรีชาญาณอันล้ำเลิศของพระองค์

ในปีนั้นมีเรื่องสะสางปักปันดินแดน ซึ่งติดต่อกับอาณานิคมฝรั่งเศส ทางประเทศอินโดจีน ม. โอบาเรต์มีความประสงค์ ที่จะขอให้โปรดถอดถอนกรรมการผู้หนึ่งออกเสีย คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหม เพราะ ม. โอบาเรต์มาสำนึกได้ว่า ท่านผู้นี้เป็นก้างขวางคอ และเป็นภัยต่อผลประโยชน์ของประเทศฝรั่งเศสในเรื่องพรมแดนเป็นอันมาก ก็ไม่ทรงโปรด ม. โอบาเรต์หาโอกาสเข้าเฝ้า เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยอมตามความประสงค์ของตน จึงสั่งให้ ม. ดามาซคอยรายงานพระอิริยาบถมาให้ทราบ วันหนึ่ง ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกำลังเสด็จพระราชดำเนินกลับจากพระอารามหลวงจะเข้าวัง ทอดพระเนตรเห็น ม. โอบาเรต์กำลังยืนดู ม. ดามาซหัดทหาร

อยู่ จึงทรงพระราชดำรัสถามว่า มีกิจธุระอันใด จึงมายืนเกร่อยู่หน้าพระบรมมหาราชวังเช่นนี้ ม. โอบาเรต์ฉวยโอกาสยื่นข้อเสนอ ขอให้โปรดถอดถอนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ออกจากกรรมการบัญชีพรมแดน และยังได้บังอาจกราบทูลด้วยว่า ถ้ามิโปรดให้เป็นไปตามความประสงค์ของเขาแล้ว เกรงว่าพระราชไมตรีอันดีระหว่างสองประเทศอาจขาดสะบั้นลง และสงครามอาจเกิดขึ้นได้เป็นแท้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงตรัสตอบประการใด รีบเสด็จเข้ายังพระบรมมหาราชวัง

หมอบรัดเลลืบทราบเรื่อง จึงเขียนบทความกระทุ้ง ม. โอบาเรต์หลายอย่างหลายประการ และยังได้ลงความเห็นว่า “เมื่อพิจารณาการกระทำผิดวิถีทางทูตของ ม. โอบาเรต์ครั้งนี้ เราจะไม่รู้สึกประหลาดใจเลยว่า ม. โอบาเรต์จะไม่พยายามอย่างที่สุดที่จะผันแปรเรื่องให้เป็นว่า ในหลวงได้ทรงหยามพระเกียรติ

ของพระเจ้าจักรพรรดิเข้าให้แล้ว ซึ่งจะเป็นสาเหตุอ้างเพื่อทำสงครามกับประเทศสยาม เพื่อฝรั่งเศสจะได้ส่งกองทัพมาขับไล่ ถอดถอนท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีให้ออกไปพ้นทาง และจะเป็นเหตุอ้างเพื่อยึดครองประเทศสยามต่อไป.... ก็การที่ ม. โอบาเรต์ขอต่อในหลวงที่น่าพระบรมมหาราชวังนั้น เปรียบได้ชัด ๆ เหมือนกับการขอตัดแขนขวาของรัฐบาลออก มิหนำซ้ำยังเป็นการขอให้ควักลูกตาขวา และอุดหูทั้งสองข้าง ของรัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รวมกันอีกด้วย"

ต่อจากเหตุการณ์หน้าพระบรมมหาราชวัง วันนั้น ม. โอบาเรต์ ก็ไม่ได้กระทำการขัดขวางคณะกรรมการอย่างใดอีก เมื่อรัฐบาลได้พิจารณาเรื่องปักปันพรมแดนเสร็จแล้ว คณะทูตไทยประกอบด้วยพระยาสุรวงศ์ ไวยวัฒน์ (คุณชายวร บุนนาค) จางวางมหาดเล็ก และเป็นบุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยาศรีสุริย-

วงศ์ ก็ได้เป็นราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นไปเฝ้าเอมเปอเรอนโปเลียน ณ ประเทศฝรั่งเศส ก็ได้ผดสมพระราชประสงค์ทุกประการ คือประเทศไทยยังได้ครอบครองดินแดนพระตะบองแลเสียมราฐ มาจนปลายแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่หมอบรัดเลผู้เขียนบทความกระทุ้ง ม. โอบาเรต์ ต้องตกเป็นจำเลย กงสุลอังกฤษรับอาสาเป็นทนายให้แก่จำเลยพวกฝรั่งในกรุงเทพฯ สมัยนั้นก็เอาใจช่วยจำเลย แต่ไม่ทรงโปรดให้เป็นเรื่องต่อความยาวสาวความยืด จึงทรงห้ามมิให้ข้าราชการผู้ใดไปเบิกตัวเป็นพยานว่า ได้รู้เห็นเหตุการณ์ที่หน้าพระบรมมหาราชวังนั้น หมอบรัดเลไม่มีพยานที่จะพิสูจน์ให้ศาลเห็นได้ว่า เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นจริงมิได้เป็นการกล่าวแกล้งปั้นเรื่องด่าโจทก์ มิสเตอร์ฮูดกงสุลอเมริกันผู้เป็นผู้พิพากษา ก็ปรับไหมให้จำเลยชดใช้เกียรติคุณของ ม. โอบาเรต์ ที่ต้องเสื่อมเสียไป

เป็นเงิน ๕๐๐ เหรียญอเมริกัน ชาวไทยและเทศต่างก็พากันส่งสารหมอบรัดเลและเรี่ยไรเงินค่าปรับไหมจ่ายให้โจทก์ไป ก็เป็นอันยุติคดีหมิ่นประมาท เมื่อเรื่องราวสงบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงโปรดพระราชทานเงิน ๒,๐๐๐ เหรียญอเมริกัน ให้แก่หมอบรัดเล ในฐานะที่ได้ทรงโปรดใช้สอยให้ถวายยารักษาพระโรคต่าง ๆ แก่บรรดาพวกข้าราชการฝ่ายในเมื่อหมอบรัดเลถึงแก่กรรมในปีที่ ๖ แห่งรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อายุได้ ๖๙ ปี ได้แสดงบทบาทนานาประการในเมืองไทยมาถึงสามรัชกาล.

ร. พ. มหามกุฏ ฯ หน้าวัดบวรนิเวศ ฯ กรุงเทพ ฯ
นายพินิจ อุ่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๘๖

เมื่อเซอร์ยอนเบาริง

เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี

ขจร สุขพานิช อ.บ., ป.ม.

เซอร์ยอนเบาริง ราชทูตของสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย แห่งประเทศอังกฤษ ได้นำคณะทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยาม ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะทูตอังกฤษได้เข้ามาถึงอ่าวสยาม เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ ได้ลงนามในสัญญาทางพระราชไมตรีและสนธิสัญญาทางค้าขายกันในวันที่ ๑๘ เมษายน และได้กราบถวายบังคมลา แล่นเรือออกจากสันดอนเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน สัญญาทางพระราชไมตรีและสนธิสัญญาการค้าขายนี้ ได้ให้สัตยาบันแลกเปลี่ยนกันในปีต่อมา คือเมื่อวันที่ ๕ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๖ และ

ได้ใช้เป็นบรรทัดฐานแห่งการทำสัญญาทางพระราช-ไมตรี ฯ กับนานาประเทศอื่น ๆ ซึ่งได้เรียกกันเป็นสามัญนามว่า สนธิสัญญาเบาริง.

ข้าพเจ้าได้เคยสดับตรับฟังผู้ใหญ่บางคน รวมทั้งได้อ่านพบในหนังสือบางแห่งว่า ประเทศไทยเราเมื่อครั้งทำสนธิสัญญาเบาริงนั้น เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการ เสนาบดีผู้รับสั่งได้หลงทำสัญญากับอังกฤษเป็นที่เสียเปรียบแก่เขาหลายอย่างหลายประการ โดยเฉพาะยอมให้ชาติอังกฤษ (และต่อมาชาติฝรั่งอื่น ๆ มีชาติฝรั่งเศสเป็นอาทิ) ได้รับสิทธิพิเศษ ซึ่งเป็นผลร้ายแก่ประเทศชาติเป็นอันมาก คือสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (extra-territorial rights) สิทธินี้ยอมให้ฝรั่งและคนในบังคับของเขาไม่ต้องขึ้นต่อกฎหมายไทย ถ้าโจทก์จำเลยเป็นฝรั่งทั้งคู่ โจทก์ก็ไปร้องเรียนยังสถานกงสุลซึ่งจำเลยอยู่ในบังคับ ถ้าโจทก์จำเลยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นคนฝรั่ง โจทก์ก็ต้องไปร้องเรียน

ยังศาลคดีต่างประเทศ เป็นเหตุให้รัฐบาลไทยประสบความขลุกขลักอยู่เสมอมา อนึ่งประชาชนในภาคพื้นอาเซียที่ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร มีจีน อินเดีย และมลายู เป็นอาทิ ต่างก็พากันแสวงหาทางที่จะเข้าอยู่ในบังคับของฝรั่ง หรือขอหาประกาศนียบัตรคุ้มครองตนและทรัพย์สมบัติจากกงสุล เป็นเหตุให้รัฐบาลธำรงรักษาความไมตรีกับต่างประเทศได้ยาก สิทธิสภาพนอกอาณาเขตนี้ ต่อมาเมื่อได้มีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายและวิธีพิจารณาแล้ว รัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำต้องเจรจาขอยุบเลิก ซึ่งนานาประเทศก็ยินยอมถวายด้วยความเห็นใจ ยกเว้นประเทศฝรั่งเศสซึ่งขอดินแดนเสียมราฐและพระตะบองเป็นการแลกเปลี่ยน ส่วนประเทศอังกฤษนั้นก็ได้สี่จังหวัด ประเทศราชมลายูไปเช่นกันคือกะลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และเปรัค.

ข้าพเจ้ารู้สึกว่า คำบอกเล่าและข้อขัดเขียนที่ว่า

คณะเสนาบดีผู้รับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้หลงทำลัญญาทางพระราชไมตรี ฯ ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เป็นข้อบกปรำซึ่งไม่เป็นธรรมและไม่ตรงกับความเป็นจริงตามประวัติศาสตร์ ข้าพเจ้าจึงขอถือโอกาสนี้ นำเอกสารบางฉบับมาตีแผ่เพื่อความเป็นธรรมแก่บรรพบุรุษของไทยเรา และเพื่อเป็นความรู้ความจริงให้แก่อนุชนรุ่นหลัง เอกสารฉบับแรกคือพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งส่งไปพระราชทานนายพันโท บัดเตอร์เวิธ ผู้ลำเร็จราชการอาณานิคมอังกฤษประจำเมืองสิงคโปร์ พระราชหัตถเลขาดังกล่าวทรงไว้หลายฉบับด้วยกัน และมีปรากฏตีพิมพ์ในจดหมายเหตุสมาคมสยามโซไซตี้ เป็นการรวบรวมภายใต้ชื่อ English Correspondence of King Mongkut เอกสารอีกฉบับหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าจะขอนำมากล่าวก็ คือเรื่องราชอาณาจักรและประชาชนชาวสยาม

ซึ่งท่านราชทูต เซอร์ยอนเบาริง เป็นผู้รวบรวมเขียนขึ้น ให้ชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า The Kingdom and People of Siam นอกจากเอกสารทั้งสองนี้ได้ใช้หนังสือประวัติศาสตร์เรื่องประเทศพม่า ประเทศจีน และประเทศญี่ปุ่น อันกล่าวถึงเรื่องราวในสมัยเดียวกัน ซึ่งเกิดขึ้นแก่ประเทศนั้น ๆ โดยน้ำมือของชาติฝรั่งมหาอำนาจ เพื่อผู้อ่านจะได้ทราบสถานการณ์สิ่งแวดล้อมแห่งยุคเสียด้วย จึงจะเข้าใจทราบซึ้งถึงสถานการณ์และสิ่งที่เกิดขึ้นแก่เมืองไทยได้แจ่มกระจ่าง.

ที่จำเป็นต้องใช้เอกสารและหนังสือภาษาอังกฤษมาเป็นบรรทัดฐาน ในเมื่อจะหาความรู้เรื่องเมืองไทยในยุคนั้น เป็นสิ่งที่น่าเสียดาย เพราะตำหรับตำราเอกสารภาษาไทย ซึ่งสามัญชนจะค้นหาอ่านได้เกี่ยวกับเหตุการณ์เรื่องราวในตอนนั้นมีน้อย และเมื่อมีก็มักจะมีข้อความกระท่อนกระแท่น ไม่เพียงพอที่จะเอื้อให้เกิดความเข้าใจได้แจ่มกระจ่าง จะขอยกตัวอย่าง

เช่นหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มาอ้างเป็นอุทาหรณ์ หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนั้นมีข้อความว่า

จุลศักราช ๒๓๙๗ อันเป็นปีที่ห้าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีเถาะ สัปตศก วันอาทิตย์ เดือนห้า ขึ้นเจ็ดค่ำ เซอร์ยอนโบวริงราชทูต มิสเตอร์ฮาร์ปัก อุปทูต มิสเตอร์ยอนจาโรโบวริง ตริทูต รวมสามนายมาด้วยเรือกลไฟชื่อดัสเดอร์ และ ปริ๊อซัน ถึงปากน้ำเจ้าพระยาทอดอยู่นอกสันดอน พระยามหาอรรคนิกร พระยาสมุทรบุรานุรักษ์ บอกขึ้นมาถึงกรุงเทพมหานคร นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ลงไปรับเซอร์ยอนโบวริงที่เมืองสมุทรปราการ..... ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

จัดกระบวนเรือแห่ที่เกณฑ์ลงไปแต่กรุงเทพมหานคร ๒๖ ลำ ส่งเซอร์ยอนโบวริง ฮาริบั๊กยอนจาโรโบวริง กับขุนนางอังกฤษนายไพร่ ๒๕ คน ขึ้นมาถึงกรุงเทพมหานคร เดือนห้า แรม ๑ ค่ำ ขึ้นพักอยู่ที่กรัชทูตหน้าวัดประยูรวงศ์

ครั้น ณ เดือนห้า แรม ๑ ค่ำ เข้าเฝ้าออกใหญ่ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย..... โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งผู้รับสั่ง ให้ปรึกษาทำหนังสือสัญญาด้วยเซอร์ยอนโบวริง คือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๑ สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ๑ สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย ๑ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ๑ เจ้าพระยา (ทิพากรวงศ์) ผู้ช่วยราชการกรมท่า ๑ รวม ๕.....ประชุมทำหนังสือสัญญาที่พระราชวังเดิม เป็นสัญญาว่าด้วยการแผ่นดิน ๑๒ ข้อ กฎหมาย ๖ ข้อ พิกัดสินค้า ๓ ข้อ รวม ๒๑ ข้อ เมื่อวันลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญานั้น ได้ยิงปืนที่

ป้อมวิชเยนทรประสิทธิ์ ๒๑ นัด ฝ่ายกำปั่นรบอังกฤษก็ยิงสนุตด้วย ๒๑ นัด

ครั้น ณ วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ เซอร์ยอนโบวริงเข้าเฝ้ากราบถวายบังคมลาไปด้วยเรือ อสุรวายุภักษ์ กับเรือกระบวนรวม ๙ ลำ ไปส่งถึงเมืองสมุทรปราการ แล้วเซอร์ยอนโบวริงกับขุนนางอังกฤษลงเรือโผนเผ่นทะเลออกไปกำปั่นรบนอกสันดอน ได้ออกจากเมืองสมุทรปราการ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ครั้น ณ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ใช้จักรไปจากที่ทอดนอกสันดอน

.....

ในปีเถาะ เดือน ๕ นั้น มิสเตอร์ฮาริบั๊ก.....นำเอาหนังสือสัญญาออกไปประทับตราแผ่นดินอังกฤษแล้วกลับเข้ามาเปลี่ยนหนังสือสัญญา ซึ่งประทับตราแผ่นดินกรุงเทพมหานคร มีพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาเป็นอันมาก..... ครั้น ณ วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๑๐ ค่ำ มิสเตอร์ฮาริบั๊กกับ

ชุนนางอังกฤษ ๑๗ นาย เข้าเฝ้าออกใหญ่ถวายพระราชสาส์น ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท..... ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ (๕ เมษายน ๒๓๙๘) ได้ประชุมเปลี่ยนหนังสือสัญญาที่ศาตาถูกชุนฝ่ายใน..... แล้วเข้าเฝ้าอีกครั้งหนึ่ง ณ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ มิสเตอร์ฮาริบักกราบถวายบังคมลากลับไป.

ข้อความตามพระราชพงศาวดารดังได้คัดมานี้ บ่งแต่เพียงว่า เซอร์ยอนเบาริงได้นำคณะทูตอังกฤษเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับประเทศไทย เมื่อปีที่ห้าแห่งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อความสำคัญ ๆ หลายประการก็มิได้บ่งไว้ เช่นเหตุใดการเข้าเจริญทางพระราชไมตรีจึงได้ล่าช้าจนเข้ามาปีที่ห้า เซอร์ยอนเบาริงอยู่ในราชการอังกฤษตำแหน่งใด จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นราชทูตเข้ามา การประชุมปรึกษาระหว่างคณะทูตกับคณะเสนาบดี ผู้รับสั่งกินเวลากี่วัน โต้เถียงขัดแย้งหรือเห็นด้วยปรองดองกัน

ด้วยข้อสำคัญอะไรบ้าง และเพราะเหตุใดอังกฤษจึงขอสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งเป็นไม้เบื่อไม้เมาแก่รัฐบาลไทยเป็นอันมาก ข้อความสำคัญ ๆ เหล่านี้หาปรากฏอธิบายไว้ในพระราชพงศาวดารไม่.

ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ เรื่องทูตฝรั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงข้อความเพิ่มเติมมากขึ้นกว่าพระราชพงศาวดาร ฯ กล่าวคือถึงข้อความหมายรับสั่งเรื่องต้อนรับเซอร์จอนเบาริงราชทูตอังกฤษ ๑๙ ฉบับ ว่าตั้งแต่เรื่องจัดของไปทักทูตอังกฤษที่เมืองสมุทรปราการ พระราชทานเบี้ยเลี้ยงทูต หมายกำหนดการเสด็จออกรับแขกเมือง เกณฑ์กระบวนแห่พระราชสาส์นไปส่งเรืออังกฤษ จบจนหมายรับสั่งจะเสด็จลงประทับตำหนักน้ำให้แขกเมืองทูลถวายบังคมลา แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็หาได้อธิบายตอบปัญหาข้อสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นหัวใจของสนธิสัญญานั้นไม่.

หนังสืออีกเล่มหนึ่ง ซึ่งอธิบายการมาเจริญทาง

พระราชไมตรี ของเซอร์ยอนเบาริง คือหนังสือลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๙ ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือเล่มนี้ สมเด็จในกรมพระองค์นั้น ทรงอธิบายเรื่องอังกฤษกับไทยเริ่มมีไมตรีต่อกัน ตั้งแต่สมเด็จพระเอกาทศรถครองกรุงศรีอยุธยา ว่าไม่เคยปรากฏว่าฝ่ายใดเคยแต่งราชทูตจากสำนักไปถึงอีกฝ่ายหนึ่ง พระราชสาส์นและศุภอักษรเสนาบดีที่อังกฤษกับไทยมีถึงกัน เป็นแต่ให้พวกพ่อค้าเป็นผู้เชิญไปมา จนสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี (ข้าพเจ้าเคยอ่านพบในเรื่องไซมิสไวท์ ว่าพระเจ้าเยมส์ที่ ๒ แห่งอังกฤษ ทรงมีพระราชหัตถเลขามาประทานแก่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์) มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองอังกฤษมามีอำนาจทางประเทศตะวันออก บริษัทอังกฤษซึ่งปกครองประเทศอินเดีย ส่งหมอครอเฟิดเป็นทูตเข้ามาในรัชกาลที่ ๒ และเฮนรี่ เบอร์นี่เป็นทูตเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ และเมื่อเซอร์-

เยมส์บรุคเข้ามาเป็นเวลาจวนจะสิ้นรัชกาลที่ ๓ นั้น
ลอร์ดปาลเมอสะตัน เสนาบดีว่าการต่างประเทศ
อังกฤษเป็นผู้ใช้ให้ถือหนังสือเข้ามา ไม่เคยมีครั้งใด
เลย ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงแต่งตั้งอัครราชทูต
เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามาขอ
ทำหนังสือสัญญาโดยทางไมตรีเหมือนครั้งนี้ เพราะ
ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องให้การต้อนรับอัครราชทูตและคณะ
ให้ต่างและดีกว่าครั้งก่อน ๆ เพื่อให้สมเกียรติยศ อีก
ประการหนึ่ง การที่เซอร์เยมส์บรุคเข้ามาครั้งนี้มีความ
สำคัญแก่ฝ่ายไทย ที่อาจจะมีผลดีหรือร้ายได้ทั้งสอง
สถาน คือถ้าหากว่าไทยแข็งขืงดึงดันไม่ยอมแก้สัญญา
อย่างเมื่อครั้งเซอร์เยมส์บรุคเข้ามา ก็คงเกิดรบกับ
อังกฤษ แต่ถ้าหากหวาดหวั่นเกรงอำนาจอังกฤษ
ยอมแก้สัญญาด้วยความกลัวเกินไป ก็คงเสียเปรียบ
ในกระบวนสัญญาก็เป็นผลร้ายเหมือนกัน ทางที่จะได้
ผลดีมีแต่ที่จะต้องให้เป็นการปรึกษาหารือกันโดยปรอง-

ดอง ด้วยมิไมตรีจิตต์ต่อกันทั้งสองฝ่าย เพราะฉะนั้น การรับราชทูตอังกฤษครั้งนี้ จึงเป็นการสำคัญผิดกับทูตที่เคยมาคราวก่อน ๆ พระอธิบายของสมเด็จในกรมพระองค์นั้น ได้ท้าวความให้เห็นถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมบางประการ ซึ่งได้ช่วยให้เกิดความเข้าใจได้มากขึ้น แต่อย่างไรก็ดี ปัญหาสำคัญ ๆ เกี่ยวกับสนธิสัญญา ซึ่งเราต้องการทราบพระองค์ท่านก็หาเล่าให้ทราบไม่.

เพื่อที่จะให้ผู้อ่านได้ทราบความเดิมบางประการ จึงขอยกล่าวถึงคราวเมื่อเซอร์เยมส์บรุค รายาแห่งซาราวัค นำคณะทูตอังกฤษและไพร่นายรวม ๕๖๗ คน จะลงเรือข้ามสันดอนกลับออกไป เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๒ ได้ฝากหนังสือกับขุนนางที่ไปส่งถึงสันดอนมาสี่ฉบับด้วยกัน สองฉบับแรกถึงคณะเสนาบดี ฉบับที่สามถึงเจ้าพระยาพระคลัง และฉบับที่สี่ถึงพระยาศรีสุริยวงศ์ขางวางมหาดเล็ก ฉบับถึงเจ้าพระยาพระคลัง

เป็นการกล่าวคำขอบคุณว่า “พวกอังกฤษซึ่งเป็นทูตเข้ามากรุงนี้ได้รับสิ่งของของท่านตามอย่างธรรมเนียมไทย ซึ่งมีมาแต่โบราณแล้ว ขอให้ท่านเสนาบดีได้รับของทูต (เป็นการตอบแทน) ตามธรรมเนียมอังกฤษบ้าง” ของตอบแทนที่กล่าวนี้คือทองคำใบหนักสิบตำลึงหนึ่งเพื่อง ฉบับถึงพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นการร่ำลา มีความว่า “เราขอบใจท่านหนักหนา เพราะมีอัชฌาศัยต่อเราเสมอเป็นอันดี ถ้าจะได้พบกันต่อไปภายหน้า ก็จะเป็นเหตุให้ยินดีต่อกัน” ส่วนอีกสองฉบับถึงกลาโหมเสนาบดีนั้น ฉบับแรกกล่าวร่ำลาฝากฝังคนอังกฤษว่า “เซอร์เยมส์บรุคจะลาไปแล้ว ขอฝากคนในร่มของอังกฤษ ซึ่งอยู่ณกรุงเทพ ฯ ใต้บังคับพระมหากษัตริย์ ขอได้ช่วยระวังรักษาและช่วยส่งเคราะห์ด้วย” ส่วนฉบับหลังมีคำเน้นย้ำแปร่งชอบกล มีข้อความว่า “เซอร์เยมส์บรุคได้อ่านหนังสือของท่านเสนาบดีกรุงไทยรู้แล้ว เซอร์เยมส์บรุคมีความเสียดาย

ด้วยเอนาบดีในกรุงเทพ ฯ ถึงเอี่ยงซึ่งความหนักแห่งอายุซึ่งจะยืดยาวไปข้างหน้า และยศศักดิ์ซึ่งพระมหากษัตริย์ได้ชุบเลี้ยงแต่งตั้งไว้ตามตำแหน่งให้สูงขึ้นไป และ (ถึงเอี่ยงด้วยซึ่ง) การเคยทำของพระมหากษัตริย์เจ้าของตัวให้ยืดยาวลับไปข้างหน้า”

ความที่เซอร์เยมส์บรุคเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาด้วยความไมตรี และต้องกลับออกไปด้วยความล้มเหลว และยังได้ฝากถ้อยคำถึงเอี่ยงแปร่งหูไว้เช่นนั้น เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และคณะเอนาบดีมีความวิตกทั่วกัน เกรงว่าฝ่ายอังกฤษคงจะกลับมาด้วยกำลังรบ จึงทรงโปรดให้ตระเตรียมบ้านเมืองไว้รับศึกเป็นการใหญ่ อาทิเช่นให้เร่งสร้างป้อมปราการ ต่อเรือรบและสั่งซื้อปืนใหญ่และกระสุนดินดำมาเตรียมไว้เป็นอันมาก เหตุการณ์ดังเตรียดในปลายรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้โดยพิสดารแล้วในเรื่อง “วิกฤติการณ์เจ็บ

เมื่อร้อยปีก่อน”

เราทราบแต่เพียงเลา ๆ ว่า สาเหตุที่อังกฤษมิได้ยกกำลังเข้ามาย่ำยีบีบบังคับประเทศไทยในครั้งนั้น ก็เนื่องจากเกิดผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และเจ้าพ้ามงกุฎฯ ได้รับราชสมบัติสืบแทนบรมเชษฐาธิราช แต่เรายังหาได้ทราบโดยแพร่หลายไม่ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันใดบ้าง ซึ่งได้ขจัดปัดเป่าภัยแห่งสงครามให้ผ่านพ้นไปได้โดยฉับพลัน ความจริงข้อนี้ท่านจะได้ทราบจากข้อความในพระราชหัตถเลขา ซึ่งพระองค์ได้ทรงมีไปถึงนายพันโท บัตเตอร์เวิธ ผู้สำเร็จราชการปีนัง มะละกา และสิงคโปร์ อันเป็นอาณานิคมของอังกฤษรวมเรียกว่า Straits Settement ในครั้งกระนั้น พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ทรงมีไปเมื่อพระองค์ท่านได้รับราชสมบัติแล้ว (๓ เมษายน ๒๓๙๔) แต่ยังหาได้เข้าสู่พระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกไม่ (๒๓

พฤษภาคม ๒๓๙๔)

ข้าพเจ้าขอถอดใจความจากพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ และฉบับอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องด้วยเรื่องนี้มาให้ท่านทราบ แต่จำต้องขอออกตัวว่า ข้าพเจ้าไม่สามารถจะรักษาสำนวนถ้อยคำของพระองค์ท่านไว้ได้ เกี่ยวกับพระราชหัตถเลขาขององค์ท่านนั้น ศาสตราจารย์ เซ เด็ส์ อดีตนายกสมาคมสยามโซไซตี้ ได้กล่าวไว้ว่า His writings give his style a personal touch, and a charm which would be entirely lost, if the text were amended and altered.

ที่ ๓๔ (๑)

พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๑ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๑

บี่ยมิตรของฉัน

ดังที่ได้มีหนังสือมาแจ้งให้ท่านทราบเมื่อฉบับก่อนว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร พระอาการเป็นที่พึงวิตก และอาจเกิดผลัด

เปลี่ยนแผ่นดินในเวลาใดเวลาหนึ่งนั้น ฉันขอแจ้งให้ท่านทราบ ด้วยจดหมายฉบับนี้ถึงรายละเอียดแห่งข่าวคืบหน้าต่อไป.

อาจจะมีพ่อค้าอินเดีย และพวกหมอสอนศาสนาอเมริกัน เขียนจดหมายไปเล่าให้พวกของเขาฟังแล้วถึงเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในแผ่นดินนี้ก็ได้ อาจจะมีข่าวในหนังสือพิมพ์ฟรีเปรสส์ และเสตรตส์ไทมส์ ลงข่าวต่าง ๆ ให้ท่านทราบบ้างแล้วก็ได้ ท่านอาจได้ทราบข่าวเคลื่อนไหวต่าง ๆ จากนายพุ่ม (ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ต้นสกุลศรีไชยยันต์) หรือ นายเพ็ง นโปเลียน (ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ต้นสกุลเพ็ญกุล) หรือนายรอเบิต-ฮันเตอร์ ซึ่งทั้งสามคนนี้ฉันได้ใช้ไปทำกิจธุระที่เมืองสิงคโปร์ และให้ไปเยี่ยมเยียนคำนับท่านแทนฉันแล้วก็ได้.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต

เสียแล้วแต่วันที่ ๒ เดือนนี้ และในวันต่อมาฉันก็ได้รับราชสมบัติ และได้เข้าสู่พระบรมราชวัง แต่ยังจะไม่เข้าสู่พระราชพิธีพระบรมราชาภิเษก ซึ่งกำหนดไว้ตรงกับวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พร้อมด้วยน้องชายของฉัน ทูลกระหม่อมน้อย อิศเรศรังสรรค์ ประชาชนของเราทั้งในและนอกเมืองหลวง ตลอดจนบรรดาประเทศราชต่าง ๆ ต่างพากันชื่นชมที่เราทั้งสองได้รับราชสมบัติ และทั้งแผ่นดินก็สงบเรียบร้อย ไม่มีเหตุร้ายเกิดขึ้นแต่อย่างใด.

ฉันหวังเป็นส่วนตัวว่า จะได้จัดการวางระเบียบแบบแผนเสียใหม่ เพื่อให้การค้าการขายดำเนินไปด้วยความสะดวกแก่พ่อค้าวานิช ทั้งเทศและไทย แต่ต้องขอเวลาฉันบ้าง เพื่อจะได้จัดวางระเบียบแบบแผนนั้น ๆ และขอให้ฉันได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบรมเชฏฐาธิราชเสียก่อน.

ฉันหวังว่าท่านในฐานะที่เป็นเพื่อนฉันมาเป็น

เวลาอันยาวนาน คงจะดีใจด้วยในการได้ทราบข่าวว่า ฉันได้ราชสมบัติครั้งนี้ และฉันหวังว่าท่านคงจะเขียนไปบอกข่าวแก่เพื่อนของฉัน เซอร์เยมส์บรุค ผู้ซึ่งได้เดินทางไปอังกฤษเสียแล้วด้วย ขอได้เน้นเมื่อเวลาท่านเขียนถึง เซอร์เยมส์บรุคด้วยว่า ที่ฉันได้เคยบอกกล่าวอะไรกับเขาไว้นั้น ขอให้เขาดีใจเถิดว่าได้เป็นจริงขึ้นแล้ว ฉันจะเขียนถึงเขาเหมือนกัน แต่ขณะนี้ยังหาเวลาไม่ได้.

ฉันตั้งใจ เมื่อได้เข้าพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว จะเขียนไปถึงท่านอีก และจะฝากดอกไม้ทอง ดอกไม้เงิน ไปให้ท่านเป็นที่ระลึก อันเป็นธรรมเนียมราชาภิเษกเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ของไทยเรา.

ขอฝากความคิดถึงไปยังนาย เอช. ซี. คอลแวล กรรมการพิพิธภัณฑ์สิงคโปร์ ผู้ซึ่งเป็นเพื่อนฉันด้วย และช่วยขอร้องให้เขาให้ความสะดวกแก่นายพุ่มและคณะให้ได้เข้าชมพิพิธภัณฑ์ด้วย ขอฝาก

ความระลึกถึงอย่างใจจริงไปยังเจ้าของบริษัทแฮมิลตัน และเกรย์ เจ้าของบริษัทอารมสตรอง และนายแมคกราล และนายยอนยาร์วิส และพรรคพวกด้วย ฉันอยากจะเขียนถึงเขาเหล่านี้เหมือนกัน แต่เวลาไม่มีพอ.

ในกาลต่อไป ถ้าท่านจะเขียนถึงฉันด้วยเรื่องแผ่นดิน ขอให้มีหนังสือมาถึงท่านเจ้าพระยาพระคลัง ถ้าจะเขียนถึงฉันด้วยเรื่องส่วนตัว ขอให้ผนึกซองสลักหลังว่า "ถวายพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ" และใส่ซองอีกซองหนึ่งจ่าหน้าซองถึง นายเพ็ง นโปเลียน ราชเลขานุการในพระองค์พระเจ้าแผ่นดินสยาม.

ความสัมพันธ์ระหว่างท่านและฉันนั้น ถึงฉันจะได้เป็นใหญ่ในแผ่นดินแล้ว ก็จะไม่ยอมให้ความสัมพันธ์นั้นขาดสะบั้นลง ท่านจะอยู่ ณ แห่งใด หรือย้ายไปตำแหน่งอันใดก็ดี ก็ขอได้ระลึกถึงฉันอยู่เสมอ

ด้วย ตั้งแต่ฉันละจากบรรพชิตวิสัยมาสู่วังแล้ว เครื่องใช้ไม้สรอยต่าง ๆ ในวัดฉันต้องละไว้หมด จึงจำเป็นต้องขวนขวายหาเครื่องใช้ไม้สรอยเสียใหม่ ให้เหมาะสมกับที่จะใช้ในวังหลวง ฉันได้มอบเงินพันเหรียญให้นายพุ่มเที่ยวซื้อหาสิ่งของต่าง ๆ มีเครื่องอาวุธ เครื่องเงิน เครื่องทอง และผ้าแพรพรรณ และเครื่องไม้อย่างดี หวังว่าท่านที่รักคงแนะนำนายพุ่มในการจัดหาซื้อของที่ดีที่สุดมาให้ฉันด้วย ซึ่งควรจะเลือกซื้อแต่สิ่งซึ่งเหมาะสมกับที่จะมาใช้ในวังหลวงโดยเฉพาะ.

ขอฝากความระลึกถึงของฉันและของน้องสาวฉันมายังภรรยาของท่านด้วย ฉันจะดีใจมากถ้าคนของฉันจะซื้อของแปลก ๆ มาฝากด้วย.

จากเพื่อนที่แท้จริงของท่าน

ทูลกระหม่อมใหญ่ เจ้าฟ้ามงกุฎ

กษัตริย์สยามองค์ใหม่ของสยาม

ป. ล. ตัวหนังสือพิมพ์สีแดงในหน้าแรกของจดหมายนี้ คือตราประจำตำแหน่งกษัตริย์กรุงสยาม.

พระราชหัตถเลขาฉะบับนี้ ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของสยามโซไซตี้ ประจำเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๒๗ ฉบับที่ ๒๑ ภาคที่ ๑ ผู้อ่านคงตั้งข้อสังเกตได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อยังทรงผนวช และเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศน์นั้น ได้ทรงติดต่อกับผู้ลำเร็จราชการสิงคโปร์ และกับบรรดาฝรั่งพ่อค้าข้าราชการไว้ก่อนแล้ว เรื่องที่ทรงติดต่อก็อาจเป็นเรื่องธรรมดาสามัญอย่างคนรู้จักมักคุ้นทั้งหลาย และในบางครั้งก็อาจจะเป็นเรื่องให้ช่วยจัดซื้อสิ่งของเครื่องใช้ส่งมาถวายพระองค์ แต่ทว่าการทรงรู้จักมักคุ้นนี้ต่อไปก็ได้เป็นประโยชน์ในเรื่องกิจการบ้านเมือง อนึ่ง ผู้อ่านอาจตั้งข้อสังเกตได้อีกว่า เมื่อครั้งเซอร์เยมส์-บรุคเข้ามาเจรจาทางพระราชไมตรี เมื่อเดือนธันวาคม

ที่ล่วงมานั้น เซอร์เยมส์บรุคคงได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระองค์ และคงจะกราบทูลข้อความยุ่งยากต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการเจรจาขอแก้สนธิสัญญาการค้าขายกับเสนาบดีผู้รับสั่งฝ่ายไทย และพระองค์ท่านก็คงจะได้พระราชทานความหวังว่า เมื่อเกิดผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และเมื่อพระองค์ได้ราชสมบัติ พระองค์จะโปรดพระราชทานให้มีการแก้ไขสนธิสัญญาตามความเป็นธรรม ซึ่งเป็นความปรารถนาของรัฐบาลอังกฤษ.

ครั้นเมื่อพระองค์ทรงรับพระบรมราชาภิเษกแล้ว พระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาอีกฉบับหนึ่ง ไปพระราชทานนายพันโท บัดเดอร์เวิธ ลงวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๕๑ พระราชทานดอกพิกุลทอง พิกุลเงิน และเงินตรามงกุฎแผ่นดินใหม่เป็นที่ระลึก และทรงกล่าวในตอนหนึ่งว่า

"เกี่ยวกับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบรมเชษฐาธิราชนั้น จำเป็นต้องกำหนดการอย่าง

มโหฬาร ซึ่งจะให้เสร็จสิ้นโดยเร็ววันนั้นไม่ได้ เพราะฉะนั้นถ้าในระหว่างพระราชพิธีนี้ รัฐบาลอังกฤษจะจัดส่งคณะทูตเข้ามายังประเทศของเรา ก็จะก่อให้เกิดความยุ่งยากให้แก่รัฐบาลเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นฉันใคร่ขอร้องพฉะท่าน ได้กรุณาประวิงการจัดส่งคณะทูตนี้จนถึงเดือนพฤษภาคมหรือมิถุนายนศกหน้า ก็จะเป็นการให้โอกาสแก่เราได้ตระเตรียมไว้ต้อนรับอย่างสมเกียรติ อนึ่ง เรายินดีจัดส่งคณะทูตไทยไปเฝ้าเป็นการตอบแทนพระมหาราชินีผู้ประเสริฐสุดแห่งอังกฤษด้วยความเคารพอย่างสูงสุดด้วย”

จากพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ เราจึงได้ทราบว่าพ ระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านได้ทรงขอให้นายพันโท บัตเตอร์เวิธ เสนอข้อปรารถนาของพระองค์ ในอันที่จะให้ประวิงการส่งคณะทูตเข้ามาสู่ราชสำนักของพระองค์อีกหนึ่งปี ซึ่งก็จะเป็นการอนุมานได้ว่า รัฐบาลอังกฤษก็ยอมคล้อยตามพระราช-

ประสงค์ แต่ครั้นถึงต้นศกใหม่ซึ่งอังกฤษจะส่งคณะทูตเข้ามาจริง ๆ รัฐบาลอังกฤษก็ไม่พร้อมที่จะทำเสียแล้ว เพราะเกิดเรื่องวิวาทกับประเทศพม่าจนปรองดองกันไม่ได้ ประเทศอังกฤษจึงประกาศสงครามและเริ่มรบกับพม่าเป็นครั้งที่สอง เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๒. ๒๔๙๕

มูลเหตุที่ก่อให้เกิดสงครามครั้งที่สองระหว่างพม่ากับอังกฤษนั้น ดู ๆ ก็ไม่น่าเป็นเรื่องใหญ่จนเป็นชนวนให้เกิดสงครามได้ แต่พม่าก็ดี อังกฤษก็ดี ต่างยังอยากที่จะทำสงครามแก่กัน เพราะพม่ามีความรู้สึกขายหน้าและเจ็บช้ำน้ำใจอยากจะรบแก้หน้า เพื่อกู้เกียรตินักรบของตัวให้กลับคืนมา ฝ่ายอังกฤษรู้สึกว่าเมื่อพม่าแพ้แล้ว มีสัญญาสงบศึกต่อกันแล้ว ก็ยังไม่ยอมแพ้ ยังพยายามแสดงกิริยาอาการโอหังอวดดี และคอยสร้างข้อเดือดร้อนขุ่นเคืองให้แก่อังกฤษเนือง ๆ จึงต้องการที่จะปราบพม่าให้เสร็จเด็ดขาดกันไป เพราะ

ฉะนั้น ต่างฝ่ายจึงต่างหาเหตุที่จะทำสงครามแก่กันและกัน.

ตามข้ออ้างของอังกฤษนั้น พม่าเป็นผู้ก่อเรื่อง คือเจ้าเมืองย่างกุ้งได้จับพ่อค้าเจ้าของเรือสินค้าอังกฤษเอาไปกักขัง ปรับไหมถอดหางเสือเรือ โดยหาว่าทำผิดกฎหมายพม่าและไม่ยอมปล่อยตัวออกมา ความทราบถึงดอร์ดดาดเฮาส์ ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำแคว้นเบงกอล ดอร์ดดาดเฮาส์เห็นเป็นโอกาสที่จะทำศึกแก่พม่าให้หลาบจำกลัวเกรงอำนาจอังกฤษต่อไป จึงให้นายพลก๊อดวินคุมทัพบก และนายพลเรือแลมเบิตคุมกำลังรบเข้าไป ณ เมืองย่างกุ้ง สั่งให้ยึดคำขาดให้เจ้าเมืองย่างกุ้งปล่อยคนอังกฤษทั้งหมด และให้ชำระค่าเสียหายอีกหนึ่งล้านรูปีภายใน ๑๕ วัน มิฉะนั้นจะจัดการโดยพลการ พระเจ้าภุกามแมงกษัตริย์พม่าในเวลานั้น จึงโปรดให้ถอดถอนเจ้าเมืองย่างกุ้งคนเก่าเสีย และแต่งตั้งคนใหม่ให้ไปว่าราชการแทน และ

ส่งว่าส่วนค่าปรับนั้น ให้อังกฤษเรียกร้องเอาเองจาก เจ้าเมืองย่างกุ้งคนเก่า รัฐบาลพม่าไม่ยอมรู้เห็นรับผิดชอบด้วย แม่ทัพบกเรืออังกฤษขึ้นไปเยี่ยมคำนับเจ้าเมืองคนใหม่ เจ้าเมืองก็ไม่ยอมออกมาต้อนรับเจรจาด้วย อังกฤษโกรธจึงเอาปืนเรือระดมยิงเมืองย่างกุ้ง (นัยว่าเป็นการยิงตอบโต้ป้องกันตัว เพราะพม่าเริ่มยิงก่อน) สงครามจึงเริ่มเปิดฉากแต่วันที่ ๑ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๒ ได้ทำการรบพุ่งกันครั้งใหญ่ ๆ หลายครั้ง พม่ายังใช้ยุทธวิธีตั้งค่ายสู้อังกฤษ แต่เบื้องเช่นนั้นย่อมทานปืนเรืออังกฤษไม่ได้อยู่เอง พม่าก็เริ่มถอยเลยกรุงหงสาวดีขึ้นไป และไม่พยายามต่อสู้ด้วย อังกฤษยึดได้เมืองเมาะตะมะ ย่างกุ้ง พะสิม และกรุงพะโค (หงสาวดี) จึงมีหนังสือไปกราบทูลพระเจ้าภุกามแมง ณ เมืองอมรปุระว่า ถ้าพม่าไม่คิดจะต่อรบด้วยแล้ว อังกฤษก็จะไม่บุกเลยขึ้นไปอีก แต่จะยึดครอบครองดินแดนที่ได้ ขอให้ส่งข้าราชการ

เจ้าหน้าที่พม่าลงมาปักปันเขตแดนกันเสียใหม่ให้เรียบร้อย สงครามจึงสงบลงเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๕๓ รวมเวลารบพุ่งในสงครามครั้งที่สองนี้ ๑๕ เดือนเต็ม จากสงครามครั้งนี้อังกฤษได้ดินแดนอีกเป็นอันมาก และเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ จึงจำต้องเสียเวลาในการจัดการปกครองเกลี้ยกล่อมผู้คนจากป่าดอยให้กลับมาทำมาหากิน และแต่งตั้งเจ้าหน้าที่รักษาดินแดนที่ได้ใหม่นี้จนตลอด ค.ศ. ๑๘๕๓ อันเป็นปีที่สามแห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระเจ้าภุกามแมงทำสงครามแพ้อังกฤษและต้องเสียดินแดนไปเป็นอันมากในครั้งนี้ ก็เกิดบ่วนปั่นขึ้นในแผ่นดิน พระอนุชาพระเจ้าภุกามแมงก็ฤมสมัครพรรคพวกเข้ายึดเมืองอมรปุระไว้ได้ ปลงพระชนม์พระเจ้าภุกามแมงเสีย แล้วสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นพระเจ้ามินดงแมง เอากรุงมันดะเลเป็นราชธานี พระเจ้ามินดงแมงพระองค์นี้ คือพระราชบิดาพระเจ้าธีบ่อ

หรือธิบอ กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์อะลองพญา.

ฉบับที่แห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษว่างศึกพม่า ทางกรุงจีนก็เกิดกบฏไต้เผ็ง ซึ่งเป็นศึกกลางเมืองระหว่างพวกกบฏและรัฐบาลจีน หาได้เกี่ยวกับอังกฤษไม่ อังกฤษได้เกาะฮ่องกงเข้าไปไว้ในครอบครองแต่ ค. ศ. ๑๘๔๒ และบรรดาเมืองท่าสนธิสัญญาต่าง ๆ ของจีน คือกวางตุ้ง เอ้หมึง ฟูเจา นิงโป และเซี่ยงไฮ้ อังกฤษได้เจรจาปรึกษากับอเมริกัน ฝรั่งเศส รัสเซียและเยอรมัน จัดการวางระเบียบให้พวกฝรั่งได้อยู่อาศัย และทำการค้าขายจนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว * เหตุการณ์กับประเทศทางภาคตะวันออกก็สงบราบคาบ อังกฤษจึงคิดวางแผนการที่จะให้การค้าขายของตนในภาคนี้ของโลกเข้ารูปอันรัดกุม จึงได้แต่งตั้งมอบอำนาจให้มุ่งสำเร็จราชการฮ่องกง ซึ่งมีหน้าที่ดูแลรักษาการค้าขายของอังกฤษในประเทศจีนและประเทศต่าง ๆ ใกล้เคียง เป็น

ผู้มีอำนาจเต็มที่ จะมาบุกเบิกเปิดทางพระราชไมตรี และทำสนธิสัญญาการค้ากับประเทศสยาม.

ผู้อ่านคงจำได้ว่า เซอร์เยมส์บรุคเป็นรายาแห่งซาราวัค ในเกาะบอเนียวซึ่งอยู่ใต้ประเทศไทยลงไป จึงไม่ควรมีอำนาจความรับผิดชอบในการค้าขายของอังกฤษในน่านน้ำจีนและประเทศต่าง ๆ ข้างเคียง อนึ่ง ผู้สำเร็จราชการเกาะสิงคโปร์ ก็มีหน้าที่ดูแลความทุกข์สุขของคนอังกฤษที่มะละกา ปีนัง และแคว้นเวลเลสลีย์ (อยู่ตรงกันข้ามเกาะปีนัง) อันเป็นภาระหน้าที่มากมายอยู่แล้ว ประกอบกับทั้งแคว้นต่าง ๆ ในมลายูก็ยังมิได้ขึ้นกับอังกฤษ เช่น ปะหัง นิกรีเซมบิลัน ซาลังงอ กัวลาลัมเปอ และยะโฮ รัฐบาลอังกฤษจึงหาได้มอบหมายให้ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์ เป็นผู้มีอำนาจมาเจรจาความพระราชไมตรีกับกรุงสยามไม่ แท้ที่จริงข้าพเจ้ามีความเห็นว่า รัฐบาลอังกฤษในครั้งนั้นคงจะได้เพ็งเล็งประเทศราชแหลมมลายูของไทยไว้แล้ว

เหมือนกัน แต่ติดขัดด้วยได้เคยรับรองไว้ว่า กะลันตัน ตรังกานู และไทรบุรี เป็นเมืองประเทศราชของไทย จึงไม่ยอมใช้ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์ ให้มีภาระมากกว่าความจำเป็น เพื่อว่าถ้ามีเหตุการณ์ซึ่งอังกฤษจะฉวยโอกาสยุบรัฐอิสระต่าง ๆ ในแหลมมลายูเข้าไว้ในดินแดนของอังกฤษได้ ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์ก็จะได้มีโอกาสทำงานได้เต็มมือ ไม่ต้องห่วงหน้าพวงหลังด้วยเหตุเหล่านี้กระมัง รัฐบาลอังกฤษจึงได้มอบอำนาจให้เซอร์ยอนเบาริง ผู้สำเร็จราชการฮ่องกง เป็นผู้มีอำนาจเต็มในการเข้ามาเจรจาทางพระราชไมตรี และเจรจาเอาสิทธิต่าง ๆ ให้กับคนอังกฤษ จากราชสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

ควรกล่าวไว้ในตอนนี้ด้วยว่า ในเวลาที่อังกฤษกับพม่าเจรจาสงบศึกกันที่เมืองหงสาวดี เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๕๓ นั้น รัฐบาลอเมริกันได้มอบหมายให้นายพลเรือจัตวาเพอรี่ คุมกำลังรบจำนวน ๔

ดำเข้าไปเจรจาขอให้ประเทศญี่ปุ่นเปิดประเทศเพื่อค้าขาย คอมเมอโดเพอรี่ ได้เข้าทอดสมอเรือรบที่อ่าวอูรากาแห่งเกาะญี่ปุ่น ณ วันที่ ๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๓ และยื่นสาส์นของประธานาธิบดีอเมริกันมีมาถึงโชกุน ผู้ดำเร็จราชการญี่ปุ่น มาส่งให้ขุนนางญี่ปุ่นรับไว้ เป็นข้อเสนอขอให้ญี่ปุ่นเปิดเมืองท่าเพื่อการค้าขายติดต่อกับนานาประเทศ แล้วก็ถอนสมอเรือแล่นกลับไป การที่โชกุนอีเอโยชิ Shogun Ieyoshi จำต้องให้ขุนนางญี่ปุ่นมารับสาส์นของประธานาธิบดีครั้งนี้ เป็นเหตุให้ท่านโชกุนโดนถอบวางยาพิษจายชนม์ดง ครั้นถึงปีที่ ๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คอมเมอโดเพอรีก็กลับมาญี่ปุ่นอีก คราวนี้คุมกำปั่นรบมาด้วยสิบลำ และแล่นเข้าไปทอดสมออยู่ในอ่าวยี่โด (โตเกียว) เป็นการแสดงอำนาจอยู่ในตัว โชกุนอีเอซาดะ (Shogun Iesada) ก็จำต้องยอมมีไมตรี (แทนพระมหาจักรพรรดิ) กับ

อเมริกา โดยเปิดเมืองท่าชิโมดะ และฮาโกดาเตะ ให้ตามประสงค์ แต่สนธิสัญญาการค้าขายนั้น ญี่ปุ่นยังหายอมทำด้วยไม่.

ผู้อ่านควรจะทราบด้วยว่า ในยุคประวัติศาสตร์ซึ่งญี่ปุ่นมีทั้งพระมหาจักรพรรดิ และโชกุนผู้สำเร็จราชการ คือตั้งแต่ ค.ศ. ๑๕๖๙-๑๘๗๖ รวมเวลาประมาณสามร้อยปี พระมหาจักรพรรดิเป็นผู้ปกครองประเทศแต่ในนามเท่านั้น อำนาจสิทธิขาดทั้งหลายทั้งปวงอยู่ในมือโชกุน หาได้อยู่ในพระหัตถ์ของพระมหาจักรพรรดิไม่ ซึ่งอังกฤษได้อธิบายพระราชอำนาจของพระมหาจักรพรรดิ และพระอำนาจของโชกุนไว้ว่า "The Emperor reigns, but the Shogun rules พระมหาจักรพรรดิครองราชสมบัติแต่โชกุนว่าราชการแผ่นดิน อนึ่ง เมื่อฝรั่งชาติมหาอำนาจซึ่งมีอเมริกาเป็นผู้นำ เข้าไปบังคับขู่เข็ญให้ญี่ปุ่นจำต้องยอมเปิดประเทศ และคบค้าสมาคมทำการค้าขายในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ถึงแม้ในที่สุด ญี่ปุ่นจำต้องยอมปฏิบัติตามคณะมปรารถนาของชาติฝรั่งมหาอำนาจก็กินเวลาถึง ๑๕ ปี พวกราชทูตกงสุล และแม้แต่โชกุนหลายพระองค์ต้องสูญเสียชีวิตได้เกิดรบราฆ่าฟันโดยฝรั่งรุมเล่นญี่ปุ่น และได้เกิดสงครามกลางเมืองระหว่างเจ้าประเทศราชผู้สนับสนุนจะถวายพระราชอำนาจโดยสิทธิขาดแด่พระมหาจักรพรรดิ กับเจ้าประเทศราชซึ่งไม่ประสงค์จะเห็นพระมหาจักรพรรดิยอมอ่อนน้อมต่อชาติฝรั่ง เป็น ๑๕ ปี แห่งความปั่นป่วนกลียุค ในชั้นนี้จะขอกล่าวแต่เพียงว่า รัฐบาลอเมริกันก็ได้แต่งตั้งให้นายเทาเซน แฮร์ริส เข้าไปเป็นทูตประจำประเทศญี่ปุ่น ซึ่งก็อนุมัติให้ทูตเข้าไปอยู่แต่ในเมืองชิโมดะ หาได้ยอมให้เข้าไปอยู่ในนครหลวงไม่.

เพื่อที่จะเข้าใจซาบซึ้งถึงสนธิสัญญาเบาริง ข้าพเจ้าขอสรุปผลแห่งความร่วมมือของรัฐบาลฝรั่งนานาชาติ

ซึ่งได้พยายามวางรูปสนธิสัญญาในการเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ จากรัฐบาลจีน เพราะสิทธิต่าง ๆ ซึ่งอังกฤษและฝรั่งนานาชาติได้จากจีน แล้วก็จะนำมาบังคับเรียกร้องจากรัฐบาลไทย กล่าวคือในบรรดาเมืองท่าของจีน ซึ่งอังกฤษบังคับให้เปิดตามสนธิสัญญา อังกฤษมีสิทธิที่จะแต่งตั้งกงสุลประจำเมืองท่านั้น ๆ และเจรจากับรัฐบาลจีนให้มอบที่ดินแปลงหนึ่ง สำหรับให้คนอังกฤษและผู้คนบ่าวไพร่ของตนจะได้อยู่อาศัย สร้างห้างหอโกดังเพื่อค้าขาย ที่ดินดังกล่าวเรียกกันว่าเขตสัมปทาน Concession area ในเขตสัมปทานนี้กงสุลย่อมเป็นผู้มีอำนาจเต็มในการว่าราชการ คือเป็นผู้มีอำนาจออกโฉนดขายหรือให้เช่าแก่คนของตน เป็นตัวผู้พิพากษาตุลาการชำระอรรถคดีข้อพิพาทต่างๆ และเป็นผู้จัดตั้งคณะสุขาภิบาล (หรือเทศาภิบาล) สำหรับดูแลทุกข์สุขอนามัยของผู้ที่มาอาศัยอยู่ในเขตสัมปทานนั้น ในเขตสัมปทานดังกล่าวรัฐบาลจีนไม่มี

อำนาจที่จะปกครอง หรือใช้กฎหมายจีนมาบังคับแต่อย่างใด สิทธิที่ฝรั่งได้จากจีนนี้ จึงเรียกว่าสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เมื่อฝรั่งได้สิทธิดังกล่าวจากจีนแล้ว จึงเริ่มเรียกร้องบังคับเอาจากรัฐบาลอื่น ๆ ซึ่งอยู่ใกล้เคียง เมื่อจีนถูกฝรั่งรุมกินโต๊ะอยู่นี้ เป็นปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์ดังกล่าว รัฐบาลไทยในครั้งนั้นจะได้สดับตรับฟังและทราบเรื่องราวหรือไม่ ไม่ปรากฏ.

เหตุที่ฝรั่งไม่ยอมรับนับถือกฎหมายจีนนั้น ฝรั่งอ้างว่าในขณะนั้น จีนยังใช้การปกครองซึ่งหัวหน้าครอบครัวต้องเป็นผู้รับผิดชอบในการกระทำของผู้ที่อยู่ในครอบครัวนั้น ถ้าครอบครัวใดมีผู้ทำผิดกฎหมายพระราชกำหนด หัวหน้าครอบครัวก็จำต้องรับผิดชอบจับผู้ผิดส่งให้รัฐบาลลงโทษ ถ้าจับไม่ได้ก็จะต้องส่งพี่น้องพรรคพวกของผู้ผิดมารับโทษแทน. กฎหมายจึงจะสมบูรณ์ อังกฤษเห็นว่าการปกครองแบบนี้ไม่เป็น

ธรรม เพราะอังกฤษถือว่าใครผิดก็ต้องลงโทษผู้นั้น จะลงโทษผู้อื่น ถึงจะเป็นพี่น้องหรือพรรคพวกของผู้ผิดก็ยังไม่ถูกต้อง อังกฤษมักจะอ้างเรื่อง ๆ หนึ่งซึ่งเกิดขึ้นนานมาแล้ว คือเมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๔ ว่า มีเรือค้าขายอังกฤษลำหนึ่งชื่อเลดี้ฮิว Lady Hughes ยิงสลุตคำนับป้อมจีน แต่บังเอิญสะเก็ดระเบิดไปถูกคนจีนตาย เจ้าหน้าที่รัฐบาลจีนจึงยึดตัวจุ้นจู๋เรือค้าขายลำนั้น ซึ่งควบคุมการตรวจรับสินค้า (Supercargo) ไว้เป็นประกัน เรือค้าขายอังกฤษลำนั้นจึงต้องส่งผู้ยิงปืนสลุตไปมอบให้แก่เจ้าหน้าที่รัฐบาลจีนลงโทษ จึงสามารถไถ่คนของตนออกมาได้ เพราะฉะนั้นเมื่ออังกฤษถือเป็นเหตุใหญ่ที่ไม่ยอมรับนับถือกฎหมายวิธีพิจารณาของจีน ก็เป็นอันเชื่อได้ว่าอังกฤษจะไม่ยอมรับนับถือกฎหมายชาติต่าง ๆ ซึ่งอยู่ใกล้เคียง มีประเทศสยามรวมอยู่ด้วย.

† ดูถึงบิทส์ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-

เจ้าอยู่หัว นายพันโท บัตเตอร์เวิธ ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์ ได้ส่งหนังสือมาถึงราบทูลฉบับหนึ่ง พร้อมทั้งได้สอดหนังสือของเซอร์ยอนเบาริงเข้ามาด้วย เซอร์ยอนเบาริงเพิ่งได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลของตน ให้มีอำนาจเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี และเจรจาทำสนธิสัญญากับราชสำนักพระเจ้ากรุงสยาม ในจดหมายเหตุของสยามโซไซตี้ ปรากฏมีพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดไปประทานตอบเซอร์ยอนเบาริง ดังคำแปลต่อไปนี้

พระบรมมหาราชวังกรุงเทพ ฯ

๑๔ กรกฎาคม ๑๘๕๔

ถึงเพื่อนที่นับถืออย่างสูง

*ฉันได้รับเกียรติที่จะตอบหนังสือสองฉบับของพณะท่าน ฉบับหนึ่งลงวันที่ ๕ เมษายน เขียนส่งมาจากสิงคโปร์ อีกฉบับหนึ่งสอดมาในจดหมายของเพื่อนสนิทของฉัน นายพันโท บัตเตอร์เวิธ เมื่อ

ได้รับหนังสือพณะท่านแล้ว ฉันใคร่เขียนตอบพณะท่านทันที แต่ก็ทำไปไม่ได้ เพราะติดธุระการงานมากมาย และร่างกายก็ไม่ค่อยสบายด้วย จึงได้ปล่อยให้โอกาสผ่านไป แต่หวังว่าพณะท่านคงอภัยในตอบล่าช้าครั้งนี้ด้วย.

ฉันมีความปลื้มใจที่ได้ทราบว่า พณะท่านซึ่งเป็นเพื่อนที่ฉันนับถือ และได้ติดต่อกันทางจดหมายแล้ว ได้รับสถาปนาให้เป็นขุนนางบรรดาศักดิ์ (ชั้นเซอร์) และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้มีอำนาจและผู้ควบคุมใหญ่เกี่ยวกับสินค้าในประเทศจีน นอกเหนือจากผู้สำเร็จราชการเกาะฮ่องกงและเมืองขึ้นต่าง ๆ และพณะท่านยังได้รับมอบอำนาจเต็มจากพระนางเจ้าวิคตอเรีย พระราชินีแห่งบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์ ที่จะกระทำสัญญาทางพระราชไมตรี และเจรจาหาทางทำสนธิสัญญาเกี่ยวกับผลประโยชน์ต่าง ๆ ระหว่างอาณาจักรอังกฤษและเมืองขึ้น กับราชอาณาจักรสยาม

และเมืองขึ้น และเพื่อการทำสนธิสัญญานั้น พณะท่านตั้งใจจะแวะเข้ามาเยี่ยมประเทศสยาม ฉันมีความปลื้มใจว่าจะได้พบพณะท่านและสร้างความสนิทสนมผูกพันธ์ ระหว่างประเทศอังกฤษและราชอาณาจักรของฉัน ให้กระชับแน่นแฟ้นยิ่งกว่าแต่กาลก่อน.

เพื่อเป็นการช่วยเหลือให้พณะท่านได้บรรลุถึงความสำเร็จโดยเรียบร้อย ฉันจึงขอถือโอกาสนี้แนะวิถีทางที่เหมาะที่ควร ซึ่งพณะท่านควรดำเนินในการที่พณะท่านจะมาเยี่ยมประเทศนี้.

ประเทศสยามมีขนบธรรมเนียมอยู่ว่า หนังสือราชการทุกฉบับจากนานาประเทศ ต้องส่งถึงเสนาบดีต่างประเทศในตำแหน่งเจ้าพระยาคลังก่อน เมื่อคณะเสนาบดีได้ทราบถึงความประสงค์ของนานาประเทศถ้วนแท้แล้ว จึงจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระเจ้าแผ่นดิน.

หนังสือสองฉบับจากพณะท่านมีมาถึงฉันนั้น

ฉันถือเป็นหนังสือส่วนตัว ฉันจึงมิได้แจ้งให้คณะเสนาบดีทราบ เพราะฉะนั้น ฉันจึงใคร่แนะพณะท่านให้แจ้งความประสงค์ของพณะท่าน ที่จะเข้ามาเยี่ยมเยียนประเทศนี้ ไปให้เจ้าพระยาพระคลังทราบ และควรแจ้งกำหนดวันมาถึง เจตนาในการมา จำนวนเรือกำปั่น และคณะผู้ติดตามโดยละเอียดด้วย เพื่อคณะเสนาบดีจะได้ตระเตรียมไว้ต้อนรับพณะท่าน และคณะให้เหมาะสมกับเกียรติ อีกประการหนึ่ง คณะเสนาบดี จะได้จัดการประกาศให้ประชาชนทราบแต่เนิ่น ๆ เพื่อปิดเบ่าการโกลาหลและข่าวลือต่าง ๆ เพราะประชาชนของเรามีหลายชาติหลายภาษา และไม่ใคร่จะได้พบเห็นกำปั่นรบเท่าใดนัก.

เมื่อพณะท่านเซอร์เยมส์บรุคจะเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีครั้งก่อน ก็ได้มีหนังสือแจ้งมาให้เสนาบดีทราบประมาณสามเดือนล่วงหน้า เพราะฉะนั้น ฉันจึงใคร่ให้พณะท่านได้ปฏิบัติเช่นเดียวกันด้วย.

อนึ่ง ฉันจะมีความยินดีมากถ้าพณะท่านจะเขียนถึงฉันเป็นการส่วนตัว และแจ้งให้ฉันทราบด้วยว่า พณะท่านประสงค์จะให้มีการเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญากันด้วยหลักใหญ่ ๆ ข้อใดบ้าง เพื่อฉันจะได้ปรึกษาคณะเสนาบดีและหยั่งดูว่า คณะเสนาบดีจะเห็นด้วยหรือขัดแย้งด้วยข้อใด แล้วจะได้แจ้งให้พณะท่านทราบ ทั้งนี้เพื่อย่นเวลาการอภิปรายปรึกษากันให้สั้นเข้าด้วย.

ฉันหวังในความเอ็นดูเผื่อแผ่ของพณะท่านซึ่งมีต่อมวลชนนานาชาติ จะเมตตาเอ็นดูต่อประเทศสยาม ซึ่งมีความเป็นอยู่เท่าเทียมและไม่ด้อยไปกว่าอาณาจักรใกล้เคียง คือ ญวน และ พม่า เป็นต้น.

ขอให้ฉันได้เป็นเพื่อนที่ดี ซื่อตรง และรักสนิทชองพณะท่านด้วย.

ส.ป. ป.ม. มงกุฎ

กษัตริย์สยามและอธิราชแห่งลาว ฯลฯ

ป. ล. ฉันได้แนบข่าวตีพิมพ์เรื่องการรบพุ่งกับลาวเขินเมืองเชียงตุงมาด้วย การรบพุ่งนี้เริ่มแต่ปีที่แล้ว และก็กำลังดำเนินอยู่ ซึ่งหวังว่าพณะท่านคงจะดีใจที่ได้ทราบ.

พระราชหัตถเลขาอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งพระองค์ทรงมีไปประทานเซอร์ยอนเบาริง ลงวันที่ ๒๗ ธันวาคม ค. ศ. ๑๘๕๕ ทรงตอบรับจดหมายสามฉบับของเซอร์ยอนเบาริง ซึ่งได้มีมากราบทูลพระองค์กับหนังสือฉบับที่สี่ เป็นหนังสือจากผู้สำเร็จราชการเกาะฮ่องกง มีมาถึงเสนาบดีว่าการต่างประเทศ คือ ท่านเจ้าพระยาพระคลังแจ้งว่า คณะทูตอังกฤษมีความประสงค์จะเข้ามาสู่ประเทศสยาม เพื่อเจริญทางพระราชไมตรี รวมทั้งรายละเอียดอื่น ๆ พระองค์ได้ทรงแจ้งให้เซอร์ยอนเบาริงทราบด้วยว่า พระองค์ได้มีพระบรมราชโองการดำรัส ท่ามกลางคณะเสนาบดีแล้ว คณะเสนาบดีก็พร้อมที่จะต้อนรับคณะทูตของเซอร์-

ยอนเบาริง และได้ประกาศให้ประชาชนพลเมืองทราบแล้วด้วย อนึ่งพระองค์ได้ทรงแจ้งไปด้วยว่า มีผู้คล้องช้างเผือกได้ตัวหนึ่ง กำลังเตรียมพิธีสมโภชอยู่ และพระองค์จะได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปรับ ณ กรุงเก่า ถ้าคณะทูตจะมาถึงกรุงเทพ ฯ ประมาณเดือนมีนาคมหรือเมษายน เซอร์ยอนเบาริงก็จะได้ชมช้างเผือกนี้ด้วย.

ในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงหนังสือซึ่งเซอร์ยอนเบาริงมีมาแจ้งให้เสนาบดีทราบ ความว่า พระมหากษัตริย์ของเซอร์ยอนเบาริง ให้เข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีค้าขาย และการอื่น ๆ หลายอย่าง เพื่อจะให้บ้านเมืองเจริญขึ้น เซอร์ยอนเบาริงจะเข้ามาเยี่ยมเยียน มิใช่จะมาให้บ้านเมืองไทยตื่นตกใจ จะเข้ามาเรือน้อยกำ ด้วยไม่อยากจะเอากำลังอำนาจใหญ่มาใช้ คณะเสนาบดีได้นำหนังสือขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ว่า ถ้าจะไม่รับรองเซอร์ยอนเบาริงเจ้าเมืองฮ่องกง เห็นทางพระราชไมตรีเก่าที่ทำไว้ ก็จะมัวหมองเสียไป และถ้าไม่ทำหนังสือสัญญาด้วยเซอร์ยอนเบาริงครั้นแล้ว ก็คงจะขาดทางพระราชไมตรี จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทำศาลาใหญ่ขึ้นที่หน้าเมืองเป็นที่รับทูตหลังหนึ่ง.

จากข้อความต่าง ๆ ซึ่งได้ท้าวมาแต่ต้น แต่เมื่อเซอร์เยมส์บรุคแล่นเรือข้ามสันดอนออกไป จนถึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างศาลาใหญ่เตรียมรับรองเซอร์ยอนเบาริงนั้นเป็นระยะเวลาสี่ปีเต็ม ได้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นหลายอย่างหลายประการ ซึ่งช่วยประวิงมิให้คณะทูตอังกฤษเข้ามาสู่ราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเร็วเกินไป ได้ช่วยให้คณะเสนาบดีได้จัดการบ้านเมือง ซึ่งยังบ้วนอยู่ในตอนปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้

ส่งบเรียบร้อยราบคาบ อันเป็นปัจจัยให้ได้จัดการต้อนรับและเจรจาความเมืองกับคณะทูตเซอร์ยอนเบาริงได้อย่างมโหฬารและเรียบร้อย ส่วนพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเกี่ยวกับฝรั่งนานาชาติ มีอังกฤษเป็นอาทิ ก็ได้ผลิตดอกออกผลอันดีงาม ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ประเทศไทยเป็นอเนกประการ นับตั้งแต่ทรงโปรดให้ชาวต่างประเทศซึ่งอยู่ในพระมหานครได้เข้าเฝ้าชมพระบารมีในงานพระราชพิธีราชาภิเษก และทรงเลี้ยงโต๊ะแขกเมืองต่างประเทศทั้งหลาย พร้อมทั้งพระราชทานดอกพิกุลทอง พิกุลเงิน กับเงินตราทองตรามงกุฎแผ่นดินใหม่ให้ทั่วทุกคน กับทั้งผูกมิตรสนิทสนมกับบรรดาฝรั่งพ่อค้าข้าราชการที่เมืองสิงคโปร์ มีนายพันโท บัดเตอร์เวิธ เป็นอาทิ พระราชกรณียกิจส่วนนี้ได้ช่วยประกาศพระเกียรติคุณและพระจริยานุวัตรของพระองค์ให้เป็นที่ทราบแพร่หลายจนเข้าหูรัฐบาลอังกฤษ เพราะฉะนั้น

เมื่อรัฐบาลอังกฤษได้แต่งตั้งมอบอำนาจให้เซอร์ยอน-เบาริง เป็นผู้มาทำหนังสือสัญญาใหม่กับรัฐบาลไทย รัฐบาลอังกฤษคงจะได้แนะนำให้เซอร์ยอนเบาริงแวะมาปรึกษาหาทางกับนายพันโท บัตเตอร์เวิธ บีย์มิตร ของพระองค์ท่านก่อนที่จะเข้ามาสู่ประเทศสยาม และเซอร์ยอนเบาริงก็ได้ประสบความสำเร็จในงานท่านได้รับมอบหมาย และกลับออกไปด้วยความรู้สึกอันแน่นแฟ้นที่จะเป็นมิตร คิดหาทางช่วยเหลือประเทศสยามต่อไปในภายภาคหน้า.

ในสมุดบันทึกส่วนตัว เซอร์ยอนเบาริงได้เขียนข้อความตามที่ท่านรู้สึกนึกคิดและรู้เห็น ตั้งแต่เรือของท่านมาถึงสันดอน เพื่อเข้าสู่กรุงเทพพระมหานคร จวบจนท่านกราบถวายบังคมลาแล่นเรือออกนอกสันดอนไปเป็นเวลา ๓๓ วัน ไว้ว่าดังนี้

๒๔ มีนาคม อ่าวสยาม เห็นเรือจับปลาไทยลำหนึ่ง เรียกให้เข้ามาใกล้มีคนสี่คนอยู่ในเรือ แต่งกายอ่อนช้อน

นอกจากผ้าสีน้ำเงินที่ชาดกะรุ่งกะริ่งอยู่รอบเอว.

๒๕ *มีนาคม* หมอกลง จึงไม่ทราบว่าเรือเราอยู่จุดไหน ฝั่งก็แลไม่เห็น แล่นเรือต่อไปทางเหนือ แลเห็นตำเภาจีนสองลำทอดสมออยู่ เราตะโกนเรียก และส่งซินแสไปรับคนกวางตุ้งมายังเรือของเรา.

๒๖ *มีนาคม* แลเห็นเรือไทยลำหนึ่ง จึงให้รับคนขึ้นมาบนเรือเรา ได้ทราบว่าคนไทยพวกนี้เป็นเจ้าภาษี ได้บอกกับเราว่าพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ที่กรุงเทพฯ และรับจะนำเราแล่นเข้าไปในแม่น้ำ มิสเตอร์ปาร์ค เบาริง เคน และคณะก็ได้ลงเรือบดตามเรือภาษีเข้าไป.

๒๗ *มีนาคม* วันนี้มิสเตอร์เคนได้กลับมาเรือใหญ่พร้อมทั้งมาส่งข่าวว่า ได้รับการต้อนรับอย่างดี น้องชายของเจ้าพระยาพระคลังอยู่ที่ปากน้ำ และแจ้งว่ามีความยินดีที่จะต้อนรับคณะทูต และได้จัดส่งเสบียงอาหารและผลไม้ต่าง ๆ ตามมาให้.

๒๔ *มีนาคม* วันนี้ได้รับพระราชหัตถเลขาของในหลวงฉบับหนึ่ง อัญเชิญมาโดยข้าราชการผู้ใหญ่สามคน มีท่านหนึ่งพูดภาษาอังกฤษได้ ขุนนางทั้งสามนี้ได้นำผลไม้ต่าง ๆ มาให้ มีมะม่วง ส้ม ฉันจึ่ ฝรั่งกวย และอีกหลายอย่างซึ่งข้าพเจ้าไม่รู้จัก และกล่าวว่าเป็นผลไม้ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวส่งมาพระราชทานให้ข้าพเจ้าและคณะ อีกลักครู่หนึ่งมีเรือตามออกมาอีกหนึ่งลำบรรทุกผลไม้เป็นอันมาก รวมทั้งไก่ เป็ด หมู ไข่ ข้าวสาร ข้าวเปลือกมาเต็มลำ เป็นของในหลวงพระราชทานถูกเรือ.

ข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งในหลวงทรงเรียกว่า ราชเลขานุการในพระองค์ ได้บอกแก่ฉันว่าที่กรุงเทพ ฯ มีการต้อนรับสมโภชช้างเผือกเป็นการมโหฬาร และในหลวงทรงสัญญาจะให้ฉันเข้าเฝ้าส่วนตัว และจะทรงต้อนรับเป็นทางราชการอีกด้วย.

๒๕ *มีนาคม* มีเรือไทยออกมาอีกหนึ่งลำ นำ

จดหมายของอัครมหาเสนาบดีมาด้วยฉบับหนึ่ง แจ้งว่า ท่านได้มาคอยต้อนรับฉันอยู่ที่ปากน้ำแล้ว พณะท่านได้ส่งมะพร้าว กล้วย น้ำตาล และชาจีนมากำนัลแก่ฉันด้วย... บัดนี้ เรือทั้งสองของเราเต็มไปด้วยผลไม้และอาหาร เป็ด ไก่ แน่นไปหมด ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ส่งมาพระราชทาน พวกเราจะชำระเงิน แต่พวกขุนนางไทยหายอมรับไม่....

จากสมุดบันทึกส่วนตัวซึ่งเซอร์ยอนเบาริงได้เขียนไว้นี้ ผู้อ่านคงจะเห็นแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดให้มีการต้อนรับคณะทูตอย่างไร พระราชพงศาวดารบันทึกเหตุการณ์ตอนนี้เพียงว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ "ให้จัดของไปทักทูตอังกฤษ" ซึ่งยากที่จะเข้าใจความหมายว่าการทักทูตอังกฤษครั้งนั้นเขาทำกันอย่างไร นี่เป็นเพียงแต่การต้อนรับเซอร์ยอนเบาริง และคณะนอกสันดอน เมื่อท่านราชทูตได้เข้ามาถึงเมืองสมุทรปราการ

ท่านอัครเสนาบดี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ยังได้เป็นประธานในการต้อนรับเลี้ยงดูเป็นการใหญ่ และได้จัดกระบวนเรือแห่ ๒๖ ลำ นำคณะทูตขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ ซึ่งการแห่แหนนี้ เซอร์ยอนเบาริ่งได้บันทึกไว้ว่า คล้ายการแห่แหนต้อนรับท่านราชทูตลาลูแบร์ ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งประเทศฝรั่งเศส เมื่อร้อยเจ็ดสิบปีก่อน คณะทูตอังกฤษได้ขึ้นมาถึงกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ ๓ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ ซึ่งเป็นวันเดียวกับการได้ราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ ๔ ปีก่อน.

เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ออกไปรับรองเซอร์ยอนเบาริ่งที่เมืองสมุทรปราการนั้น ได้มีการไปเยี่ยมคำนับกันและกัน ตอนหนึ่งในระหว่างสนทนาวิสาสะอยู่นั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวกับท่านราชทูตว่า ท่านดีใจที่ท่านราชทูตและคณะเข้ามาเจรจาความเมืองแต่ลำพัง ถ้าคณะทูตอื่นเข้ามาด้วยพร้อมกัน การ

เจรจาก็จะขลุกขลักแก่ฝ่ายไทยเป็นอันมาก เซอร์ยอน-เบาริ่งได้กล่าวตอบว่า มหาอำนาจทั้งสามซึ่งมีสนธิสัญญากับประเทศจีน ย่อมทำอะไรร่วมกัน การเจรจากับอังกฤษโดยลำพัง หรือจะเจรจามอเมริกาและฝรั่งเศสร่วมด้วย ก็จะไม่มีผลแตกต่างกันเลย คำบอกกล่าวเช่นนี้ แสดงให้เห็นเจตนาของอังกฤษในการมาเรียกร้องสิทธิคราวนี้ว่า ตั้งใจมาอย่างเด็ดเดี่ยว จนกระทั่งถึงกับได้ปรึกษาหารือและตกลงในหลักใหญ่ๆ กับฝรั่งเศสและอเมริกาเรื่องเมืองไทยไว้เรียบร้อยแล้ว.

เซอร์ยอนเบาริ่งได้บันทึกข้อความต่อไปว่า วันรุ่งขึ้นคือ ๔ เมษายน พระเจ้าแผ่นดินได้ส่งเรือหลวงมารับประมาณสองทุ่ม เพื่อนำไปเฝ้าเป็นการภายใน เมื่อขึ้นฝั่งแล้วก็มีเสี่ยง ๗ คนหามนำท่านราชทูตเข้าไปในพระราชวัง พร้อมด้วยท่านอุปทูตและตรีทูต ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าก่อนแต่ผู้เดียว พระองค์ประทับอยู่บนพระเก้าอี้ และทรงโปรดให้ข้าพเจ้า

นั่งตรงกันข้ามโดยมีโต๊ะขั้นกลาง พระองค์รับสั่งว่า เราทั้งสองมีมิตรภาพกันมานาน และพระองค์ทรงยินดีเสมอที่จะต้อนรับข้าพเจ้า พระองค์ทรงพระราชทานซิการ์ให้ข้าพเจ้าด้วยพระหัตถ์ และคนใช้ก็นำเหล้าน้ำชา และขนมหวานเข้ามา พระองค์ได้รับสั่งปฏิสันถารข้าพเจ้าด้วยความสนิทสนมอยู่ครู่หนึ่ง จึงได้โปรดให้มิสเตอร์ปาร์คและมิสเตอร์เบาริงให้เข้ามาร่วมเฝ้าด้วย และได้ทรงโปรดให้คนทั้งสองนั่งเก้าอี้ตรงข้ามพระองค์.... ก่อนจะกราบถวายบังคมลาพระองค์ รับสั่งว่า ถ้าข้าพเจ้าประสงค์จะขอเข้าเฝ้าพระองค์เวลาใด ๆ พระองค์ก็จะทรงโปรดให้ทุกครั้ง การเฝ้าในที่รโหฐานครั้งนี้กินเวลากว่าสองชั่วโมง.

เมื่อท่านราชทูตและคณะได้ไปเยี่ยมเยียนและปรึกษาหารือถึงสนธิสัญญา ซึ่งจะกระทำขึ้น ณ บ้านท่านอัครเสนาบดี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และ ณ ที่เฝ้าบรมโกษาธิบดี เจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (สมเด็จองค์-

ใหญ่) กับได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในที่รโหฐานหลายครั้ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเสนาบดีผู้รับสั่งให้เปิดการเจรจาปรึกษาการทำสนธิสัญญาการค้าขาย และทางพระราชไมตรีอื่น ๆ จึงในวันที่ ๙ เมษายน ได้มีการประชุมกันเป็นทางการณ ทำเนียบสมเด็จองค์ใหญ่เป็นครั้งแรก เซอร์ยอน-เบาริงได้บันทึกข้อความละเอียดไว้ดังนี้.

เราได้ไปถึงทำเนียบสมเด็จหลังสีบนาฬิกาเด็กน้อย เราได้ผ่านทหารรักษาวังและผู้คนเป็นอันมาก จนเข้าไปถึงห้องประชุมใหญ่ ณ แท่นยกพื้น สมเด็จองค์ใหญ่ประทับอยู่ตรงกลาง ด้านซ้ายพระเจ้าน้องยาเธอทรงประทับอยู่ (กรมหลวงวงษาธิราชสนิท) ด้านขวาเป็นที่ประทับของสมเด็จองค์น้อย (สมเด็จเจ้าพระยา-บรมมหาพิชัยญาติ) ระดับต่ำลงมาหน่อย เจ้าพระยา-ศรีสุริยวงศ์นั่งอยู่ตรงข้ามข้าพเจ้า ซึ่งมองดูปราดเดียวก็เป็นที่รู้ได้แน่ว่า ท่านเจ้าพระยาผู้นี้เป็นสมอง

ของที่ประชุม และเป็นผู้ดำเนินการเจรจาแทบทั้งหมด เราได้เจรจาโดยปรองดองกันเป็นเวลากว่าหกชั่วโมง และทุกข้อในสนธิสัญญาก็ได้มีการอภิปรายกันอย่างทั่วถึง เมื่อข้อใดสนธิสัญญาเป็นที่ตกลงกันได้ ก็มีการบันทึกไว้โดยเสมียนตรา ซึ่งนั่งทำงานอยู่แทบเท้าเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ส่วนท่านเจ้าพระยาผู้ว่าราชการการคลัง (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์) ซึ่งเป็นกรรมการผู้รับสั่งผู้หนึ่ง หาได้อยู่ในที่ประชุมนั้นไม่ พวกขุนนางเป็นจำนวนมากก็เข้าฟังการประชุมปรึกษาโดยพร้อมเพรียง และเราได้สังเกตเห็นคนจีนร่างอ้วนใหญ่ผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นนายอากรรับผูกขาดสินค้ามากกว่าเก้าสิบสิ่งนั่งฟังอยู่ด้วย และเมื่อมาถึงข้อที่ตกลงกันในสนธิสัญญาซึ่งว่าด้วยการยกเลิกการผูกขาดภาษีอากรทั้งหลายทั้งปวง คนจีนผู้นั้นมีสีหน้าเขียวซีดขณะที่ถูกเรียกให้เข้ามาฟังใกล้ ๆ ทั้งนี้เพราะอาชีพของเขาต้องถึงอาการยุติลงอย่างเด็ดขาด พระเจ้าน้องยาเธอ

ได้ทรงกล่าวด้วยถ้อยคำที่มีเหตุผล สมเด็จองค์ใหญ่นั้นดูจะเข้าใจอะไรต่ออะไรไม่สู้กระจ่างนัก ส่วนสมเด็จองค์น้อยนั้น คัดค้านการเจรจาหลายข้อหลายประการด้วยถ้อยคำรุนแรง เพราะมีผู้กล่าวว่าท่านมีส่วนได้เสียในการยกเลิกการผูกขาดภาษีอากรครั้งนี้เป็นอันมาก การประชุมยุติลงเวลาสี่โมงครึ่ง และจะประชุมใหม่ในวันพุธหน้าเวลาสิบนาฬิกา.

ในวันรุ่งขึ้นท่านราชทูตได้ไปแวะเยี่ยมสมเด็จองค์น้อย มีประสาทว่า ข้าวสารจะไม่มีวันเป็นสินค้าส่งออกนอก เพราะมีความจำเป็นที่จะต้องสะสมไว้ให้ประชาชนได้บริโภคภายในประเทศ แต่ถ้าหากปีใด การเพาะปลูกได้ผลดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชอำนาจที่จะอนุมัติให้ส่งออกนอกได้ ในเย็นวันนั้นเซอร์ยอนเบาริงได้แวะเข้าเฝ้า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้านายผู้ใหญ่เป็นผู้ซึ่งมีเกียรติคุณโด่งดัง ว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งเหตุผลและ

ความซื่อสัตย์ ท่านทรงรับสั่งว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และพระองค์ท่าน มีความเป็นมิตรต่อชาวต่างประเทศ แต่ผู้ใหญ่อื่น ๆ ซึ่งเป็นหัวโบราณได้พยายามคัดค้านการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายทั้งปวง เกี่ยวกับสนธิสัญญา พระองค์รับสั่งว่า ถ้าคนเรามีข้าวกินเพียงพอแล้ว ไฉนจึงจะปรารถนาอะไรมากขึ้นอีก ซึ่งข้าพเจ้าได้กราบทูลตอบว่า ถ้าคนเรามีข้าวมากเกินกว่าความจำเป็น· ก็ควรเอาสิ่งที่เหลือเพื่อนไปแลกเปลี่ยนเอาของอื่นซึ่งยังไม่มีมาใช้เป็นประโยชน์.

ในวันที่ ๑๑ เมษายน ได้มีการพบปะกันระหว่างเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มิสเตอร์ปาร์คและมิสเตอร์-เบาริง เพื่อทำการตกลงกันในหลักใหญ่แห่งสนธิ-สัญญา เริ่มประชุมกันแต่ตอนเย็นสามทุ่ม และเมื่อท่านทั้งสองนักลับมายังเรือนพัก ข้าพเจ้าก็ได้รับทราบว่า ได้ทำการตกลงเกี่ยวกับสนธิสัญญาเรียบร้อยแล้ว

ยังขาดแต่สัญญาการค้าขาย ซึ่งผู้ช่วยของข้าพเจ้าทั้งสองมีความหวังอย่างมากว่าจะตกลงกันเรียบร้อยได้ในไม่ช้า.

ณ วันที่ ๑๒ เมษายน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทางชลมารคไปทรงปฏิบัติสงฆ์ ณ วัดอรุณราชวราราม ในพิธีสงกรานต์ มีกระบวนพยุหยาตราเป็นการมโหฬาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้คณะทูตอังกฤษได้เข้ากระบวนแห่ด้วย และได้ทรงปฏิสันถารกับเซอร์ยอนเบาริง ขณะที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินผ่านราชทูตขณะอยู่ในบริเวณวัด เซอร์ยอนเบาริงได้บันทึกข้อความสำคัญไว้ตอนหนึ่งว่า พวกเรารออยู่ข้างนอกประมาณครึ่งชั่วโมงขณะที่พระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธีอยู่ในโบสถ์ ข้าพเจ้ายืนอยู่ที่หน้าประตูบานหนึ่ง ส่วนที่หน้าประตูอีกบานหนึ่งนั้นพระราชโอรสองค์โปรด อายุประมาณสองสามขวบประทับอยู่พร้อมด้วยพระสนมพี่เลี้ยง และเมื่อพระ-

บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพิธีศาสนกิจเสร็จแล้ว พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินออกมาประทับบนพระเก้าอี้ และทรงพระกรุณาโปรดให้ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าพระองค์ห่างประมาณหกฟุต พระราชโอรสองค์โปรดก็เสด็จร่วมอยู่ด้วย และเมื่อพระองค์เสด็จลงเรือพระที่นั่งจะกลับสู่พระบรมมหาราชวัง พระราชโอรสองค์โปรดก็ตามเสด็จพระราชดำเนินด้วย.

พระราชโอรสองค์นี้คือ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เสด็จสมภพตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ.๒๓๙๖ หรือ ค.ศ. ๑๘๕๓ ทรงพระชนมายุขณะนั้นได้ประมาณสองพรรษา.

ในวันที่ ๑๓ เมษายน ท่านอุปทูตและท่านตรีทูตก็ได้มีการเจรจาปรึกษาเรื่องสนธิสัญญาการค้าขายกับเสนาบดีฝ่ายไทย และในวันที่ ๑๔ ก็ได้มีการเจรจาต่อและทำความตกลงกันได้เรียบร้อย จึงได้มีการนัดหมายในวันรุ่งขึ้นที่จะตรวจทานสนธิสัญญาทุกข้อทุกกระทง

ให้เรียบร้อยอีกครั้งหนึ่งเพื่อการถวายนาม เพราะฉะนั้น ในวันที่ ๑๕ เซอร์ยอนเบาริงจึงได้เข้าประชุมด้วย ณ ทำเนียบของสมเด็จองค์ใหญ่ และได้ตรวจทานสนธิสัญญาด้วยความเรียบร้อยรวดเร็ว เป็นที่ทันอกทันใจคณะทูตเป็นอันมาก จึงในวันที่ ๑๖ เมษายน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้คณะทูตเข้าเฝ้าออกใหญ่ ณ พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย เซอร์ยอนเบาริงได้บรรยายการเข้าเฝ้าไว้โดยพิสดาร และว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตรัสว่า — พระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงพระราชหัตถเลขาไปถวายพระราชินีแห่งอังกฤษ และทรงขอร้องให้ข้าพเจ้าเป็นธุระที่จะจัดการให้สมพระราชประสงค์ด้วย และเมื่อเสด็จขึ้นแล้วยังทรงโปรดให้ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าในที่รโหฐาน และจะพระราชทานลูกช้างให้แก่ข้าพเจ้าสองเชือก ซึ่งข้าพเจ้ากราบทูลว่าไม่สามารถที่จะเลี้ยงดูได้ เมื่อกราบถวายบังคมลาแล้ว กรมหลวงวงษา ฯ ก็ได้พาข้าพเจ้าไปชมช้างเผือก.

ในวันรุ่งขึ้น คณะราชทูตก็ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ก็ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ต้อนรับเลี้ยงดูท่านราชทูตและคณะด้วยพระราชอัธยาศัยอันเป็นที่ซาบซึ้งตรึงใจยิ่งนัก อนึ่ง ในเย็นวันนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดให้คณะทูตเข้าไปชมละครไทย ในพระบรมมหาราชวัง พระองค์ประทับอยู่ใกล้ ๆ ทรงชยับพระอิริยาบถบ่อยครั้ง คล้ายมีความกระวนกระวายในพระราชหฤทัย และครั้งหนึ่งได้รับสั่งถามถึงอำนาจของกงสุล และมีพระราชประสงค์ที่ข้าพเจ้าจะเลือกสั่งกงสุลผู้มีอารมณ์ดีเข้ามาประจำอยู่ในกรุงเทพ ฯ พระองค์รับสั่งว่าใครจะเป็นผู้ควบคุมกงสุล และถ้ากงสุลประพฤติไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม พระองค์จะทรงแจ้งไปยังท่านผู้ใด ท่านราชทูตกราบทูลว่าท่านจะเป็นผู้ว่ากล่าวตำหนิติโทษเอง พระองค์รับสั่งว่า ถ้าท่านราชทูตย้ายไปจากตำแหน่งนี้แล้ว พระองค์

จะแจ้งไปยังผู้ใดเล่า ซึ่งราชทูตได้กราบทูลว่า จะขอร้องให้รัฐบาลเลือกคัดแต่ผู้ที่เหมาะสมจริง ๆ เข้ามาเป็นกงสุล.

ครั้นถึงวันที่ ๑๗ เมษายน ก็ได้มีการลงนามในสนธิสัญญา คณะทูตได้ไปพร้อมกันยังทำเนียบสมเด็จองค์ใหญ่ เมื่อได้ลงนามและประทับตราแล้ว ก็ได้มีการยิงสลุตจากป้อมไทย ครั้นแล้วคณะทูตก็ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกครั้งหนึ่ง เป็นการภายใน ต่อจากวันนั้นก็ทรงโปรดให้เลี้ยงอาหารฝรั่งฉลองคณะทูตที่ทำเนียบสมเด็จองค์ใหญ่ มีการดื่มอวยพรให้กันและกัน วันรุ่งขึ้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ก็ได้ทรงจัดให้มีการเลี้ยงอาหารจีน คณะทูตก็ได้ใช้เวลาในระหว่างสองสามวันต่อมา ไปเยี่ยมเยียนร่ำลาคณะเสนาบดีฝ่ายไทยจบจนวันที่ ๒๔ เมษายน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เกณฑ์กระบวนแห่พระราชสาส์นไปส่งเรือรบอังกฤษ

และเสด็จลงประทับตำหนักน้ำ ให้คณะทูตอังกฤษกราบถวายบังคมลา พระราชทานของให้เซอร์ยอนเบาริงและพวกคณะทูตเป็นอันมาก เซอร์ยอนเบาริงและคณะก็ได้ขึ้นยังเรือรบอังกฤษ แล่นออกนอกสันดอนกลับออกไปด้วยความสำเร็จเรียบร้อยทุกประการ.

ในราชสาส์นจารึกบนแผ่นสุพรรณบัฏพระราชทานมอบเซอร์ยอนเบาริง ไปถวายสมเด็จพระนางวิกตอเรียราชินีนั้น มีข้อความตอนหนึ่งว่า “.....การทำหนังสือสัญญาก็เป็นอันเสร็จลงใน ๗ วัน ทูตของพระองค์จึงได้มอบเครื่องราชบรรณาการ.... เป็นมงคลให้แก่กรุงไทย อ้างว่าพระองค์โปรดส่งมาแสดงทางพระราชไมตรี กรุงไทยได้ยินดีจึงได้รับไว้แล้ว ขอขอบพระคุณอุปการยินดีตอบมาด้วยความสุจริต ขอให้ทางพระราชไมตรีสองพระมหานครติดพันอยู่เย็นเป็นสุขไปนานชั่วฟ้าแลดิน เทอญ.”

ถ้าท่านผู้อ่านได้ติดตามเรื่องมาถึงตอนนี้ ก็คงจะเกิดความปีติยินดี เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผูกมิตรสนิทสนมกับท่านราชทูตอังกฤษอย่างแน่นแฟ้นน่าปลาบปลื้มใจ และยังให้มีการต้อนรับเลี้ยงดูคณะทูตอย่างสมเกียรติ ส่วนการเจรจาปรึกษาทำสนธิสัญญา ก็ได้โปรดให้ทำกันโดยปรองดองสมานฉันท์ และถ้อยทีถ้อยยอมผ่อนตามความประสงค์ของกันและกัน ปราศจากอคติอารมณ์ขุ่นมัวทั้งปวง เป็นผลให้มีการลงนามในสนธิสัญญาได้รวดเร็ว เรียบร้อยทันอกทันใจทูต มิได้มีเหตุการณ์ร้ายรุนแรงหรือทำให้ผิดพ้องหมองใจแก่แขกเมืองครั้งนั้นแม้แต่คนเดียว และเมื่อโปรดให้ท่านราชทูตและคณะเข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย เซอร์ยอนเบาริงก็ได้กราบทูลท่ามกลางพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยในท้องพระโรงว่า “การที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้มีการต้อนรับเลี้ยงดูข้าพระพุทธเจ้า

ทั้งหลายอย่างสมเกียรติ และยังได้โปรดเกล้า ฯ ให้เสนาบดีผู้รับสั่งของพระองค์ เข้ากระทำสนธิสัญญาค้าขาย และทางราชไมตรีกับคณะของข้าพระพุทธเจ้านั้น เป็นพระมหากรุณาธิคุณอันประเสริฐล้นเหลือ ซึ่งจะอำนวยให้ประเทศแห่งเราทั้งสอง ได้มีความสัมพันธ์อันสนิทแน่นแฟ้น และความเข้าใจอันดีต่อกัน ตราบชั่วพระอาทิตย์ยังส่องแสง และน้ำในลำน้ำยังไหลสู่ทะเลอยู่ ....."

แม้ความปรีดาปราโมทย์จะเกิดขึ้นแก่ท่านผู้อ่านเพียงไรก็ตาม แต่ถ้าท่านหยิบสนธิสัญญาเบาริงมาเปิดดู ก็จะพบในข้อสองของสัญญานั้นมีความว่า "*กงสุลอังกฤษจะเป็นผู้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย ในการพิจารณาปรึกษาโทษกรณีพิพาทต่าง ๆ ระหว่างคนไทยกับคนในบังคับอังกฤษ แต่ถ้ากรณีพิพาทนั้นเป็นความอาญา และคนในบังคับอังกฤษเป็นผู้กระทำผิด กงสุลอังกฤษจะเป็นผู้พิจารณาปรึกษาโทษตามกฎหมาย*

อังกฤษ เช่นเดียวกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยจะเป็นผู้พิจารณาปรึกษาโทษตามกฎหมายไทย ในกรณีที่ผู้กระทำผิดเป็นคนไทย กงสุลอังกฤษก็ดี เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยก็ดี จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวในเรื่องคนในบังคับของกันและกัน" สนธิสัญญาข้อนี้เป็นปัจจัยให้เกิดศาลกงสุลขึ้นในพระราชอาณาจักร.

นายทอนเนต์ อดีตที่ปรึกษากระทรวงยุติธรรมในรัชกาลที่ ๖ ได้อธิบายไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์แห่งสมัยเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายตอนหัวเลี้ยวหัวต่อ The History of a Transition หน้า ๗๖ ข้อความว่า ในรัชกาลที่ ๔ (ก่อนสนธิสัญญาเบาริง) นั้น ยังใช้วิธีจารีตนครบาล มีโบยตีและทรมานด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้จำเลยสารภาพ ทาสที่พ้องร้องนายของตนโดยปราศจากมูลความจริงจะต้องถูกเชือดปาก ผู้ใดลักขโมยพระพุทธรูปจะต้องถูกตัดมือตัดเท้า ผู้ใดปลอมเงินเหรียญ จะต้องถูกตัดมือขวาออก และ

ผู้ใดขโมยถอกทองพระพุทธรูป จะต้องถูกย่างทั้งเป็น อนึ่ง โจทก์จำเลยในคดีอาญารวมทั้งพยานทั้งสองฝ่าย จะต้องถูกกักตัวคุมขังไว้จนกว่าจะตัดสินความเสร็จด้วยเหตุนี้กระมัง ทางฝ่ายอังกฤษจึงไม่พร้อมที่จะเคารพนับถือกฎหมายไทยครั้งนั้น.

ถ้าจะมีส่วนดี ส่วนที่น่าปลอบใจพวกเรารุ่นหลังเมื่อกล่าวถึงสนธิสัญญาเบาริ่งนี้ ส่วนดีนั้นก็น่าจะเป็นการคัดค้านไม่ยอมให้ประเทศอังกฤษได้รับสิทธิเขตสัมปทาน ซึ่งแน่เหลือเกินว่า มิสเตอร์แฮร์ปาร์คผู้เจรจาของคณะทูตอังกฤษจะพยายามเรียกร้องเอาเป็นข้อหนึ่งในสนธิสัญญาจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ แต่การขอสิทธิเขตสัมปทานนี้ ฝ่ายไทยเรายอมไม่ได้ จึงมิปรากฏอยู่ในสนธิสัญญา แต่เหตุใด เซอร์จอน-เบาริ่งก็ไม่คิดใจที่จะกราบทูลเรียกร้องต่อในหลวง และมิได้บ่งไว้ ในจดหมายเหตุส่วนตัวของท่านนั้นก็ไม่ปรากฏเช่นกัน อนึ่ง การที่ฝ่ายไทยต้องยอมเลิกภาษี

ผูกขาดและการซื้อขายของพระคลังสินค้า ซึ่งในเวลานั้นกระทบกระเทือนผลประโยชน์แก่ผู้มีบรรดาศักดิ์ต่อมากกลับเป็นผลดีแก่ประเทศชาติเป็นอันมาก เพราะเรือค้าขายต่างก็ชักชวนกันเข้ามา ปีหนึ่ง ปีหนึ่งมหลายร้อยลำ ซึ่งผิดกับเวลาก่อนมีสนธิสัญญาเบาริง ปีหนึ่งจะมีเรือของอังกฤษเข้ามาสักห้าลำก็ทั้งยาก.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บรรยายความตอนนี้ว่า “พระนครก็สมบูรณ์มั่งคั่งด้วยสมบัติ ฝนก็ตกตามฤดู ถูกค้าวานิชมาตั้งห้างค้าขาย สิ่งของต่าง ๆ ที่ไม่เคยเห็นก็ได้เห็น ของที่ไม่เคยมีก็มีขึ้น และถูกค้านานาประเทศเข้ามาค้าขายซื้อเอาออกไปปีหนึ่งกว่า ๓๐๐ ลำ บางปีกว่า ๔๐๐ ลำ ราษฎรก็ได้ขายข้าวไปแก่ถูกค้านานาประเทศ เป็นจำนวนข้าวออกไปปีหนึ่งกว่า ๘๐,๐๐๐ เกวียนบ้าง ๘๐,๐๐๐ เกวียนเศษบ้าง และภาษีฝืนก็ได้เก็บปีละ ๖,๐๐๐ ชั่ง ๗,๐๐๐ ชั่ง เงินทำนากว่า ๔,๐๐๐ ชั่ง ๕,๐๐๐ ชั่ง ราษฎรก็ได้มั่งมีเงินทองขึ้นทุกแห่งทุกตำบล.”

เมื่อเซอร์ยอนเบาริงกลับออกไปแล้ว ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่องราชอาณาจักร และ ประชาชนชาวสยาม เสร็จเรียบร้อยในปีรุ่งขึ้น ก็ได้แสดงความระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้น้อมอุทิศหนังสือเล่มนี้แด่พระองค์ ซึ่งเซอร์ยอนเบาริงได้กล่าวสดุดีว่า ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งตะวันออก พระผู้ซึ่งบำเพ็ญพระราชกรณียกิจคล้อยตามกาลสมัย และตามความรู้ซึ้งถึงสถานการณ์จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี กับทั้งพระองค์ยังทรงเป็นผู้ฝักใฝ่ครำ่เคร่งในวรรณคดี และปรัชญาตะวันตก จะหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก พระผู้ซึ่งเซอร์ยอนเบาริงได้รับพระราชทานความไว้วางใจ และพระมหากรุณาธิคุณ จงขอแสดงความปลื้มปีติในความหวังว่า การที่พระองค์ทรงขยายให้แพร่ไพศาลซึ่งการค้า และการคบหาสมาคมกับนานาประเทศนั้น ประเทศ

สยามคงจะได้ร่วมรู้ไปสู่ความไพบูลย์พูนผล และมิตรภาพอันสนิทแน่นกับนานาประเทศ ซึ่งถึงแล้วด้วยอารยธรรม.

ข้าพเจ้าขอจบเรื่องนี้ลงด้วยข้อความเพิ่มเติมว่า ต่อมาเมื่อเซอร์ยอนเบาริงได้ออกจากราชการ และกลับไปสู่ประเทศอังกฤษแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดพระราชทานความไว้วางพระราชหฤทัย โดยตั้งให้เป็นพระยาสยามนุกูลกิจ สยามิศรมหายศ ผู้สำเร็จราชการกรุงฉอนฉอน มีอำนาจหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณควบคุมดูแลกงสุลไทยต่าง ๆ ทั่วทวีปยุโรป และยังได้มีบทบาทในหน้าที่ราชทูตแห่งกรุงสยาม ไปจำเริญสนธิสัญญาค้าขาย และทางพระราชไมตรีในพระปรมาภิไธย กับประเทศนอรเวย์ สวีเดน เบลเยี่ยม และอิตาลี ใน ค.ศ. ๑๘๖๘ อันเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยของพระองค์.

ร. พ. มหามกุฏ ฯ หน้าวัดบวรนิเวศ ฯ กรุงเทพ ฯ
นายพินิจ ยู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๘๗

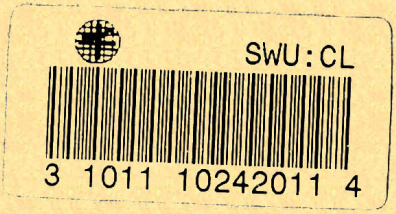
SWU : CL
3 1011 10242011 4

อ 959.35 ข125ฉ ร.2
ขจร สุขพานิช.
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพ
SWU 31011102420114

ห้องขจร สุขพานิช